BEYİN NEDEN İNANÇ ÜRETİR?

TANRI BEYNİ

LINOEL TIGER
MICHAEL McGUIRE

ALFA BİLİM

LINOEL TOGER
MICHAEL McGUIRE

TANRI BEYNİ

ALFA

TANRI BEYNİ
Beyin Neden İnanç Üretir?'

LIONEL TIGER

New York Times, Wall Street Journal, Rolling Stone, Harvard Business Review ve *Brain and Behavioral Science* dergilerinde makaleleri yayınlanan Tiger, Rutgers Üniversitesi Antropoloji Bölümü Charles Darwin Kürsüsünde profesördür. *Men in Groups, The Imperial Animal* (Robin Fox'la birlikte), *The Pursuit of Pleasure, Optimism: The Biology of Hope ve The Decline of Males* adlı çok satan kitapların yazarıdır.

MICHAEL McGUIRE

Aralarında *Darwinian Psychiatry*'nin de (A. Troisi'yle birlikte) bulunduğu onun üzerinde kitabın yazarı ya da editörüdür. Biyomedikal Araştırma Vakfının başkanlığını, Bradshaw Vakfının ve Gruter Hukuk ve Davranış Enstitüsünün yöneticiliğini yürütmektedir. Ayrıca Uluslararası İnsan Davranış Bilimleri Derneğinin de yöneticisidir. Daha önce California Üniversitesinde psikiyatri ve biyodavranış profesörü ve *Ethology and Sociobiology* dergisinde de editör olarak görev yapmıştır.

AYŞE SEDA TOKSOY

1959 Ankara doğumlu. Editör ve çevirmen. İngilizce ve Almancadan kırkı aşkın çevirisi bulunuyor. *Zaman Kavanozu* adlı derlemesinin ardından deneme ve gezi notlarını blog yazarlığıyla sürdürmekte. İstanbul'da yaşıyor.

Tanrı Beyni
© 2011, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

God's Brain
© 2010, Lionel Tiger and Michael McGuire

Kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Dizi Editörü Kerem Cankoçak
Redaksiyon Ayşe Kedikli
Kapak Tasarımı Begüm Çiçekçi
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-605-106-371-3
1. Basım: Eylül 2011
2. Basım: Ağustos 2014

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Fatih-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 10905

LINOEL TIGER
MICHAEL MCGUIRE

TANRI BEYNİ

BEYİN NEDEN İNANÇ ÜRETİR?

Çeviri
Ayşe Seda Toksoy

ALFA IBİLİM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ, 6
Teşekkür, 8

Bölüm 1
Olanaksız Değilse de
Ne Şaşırtıcı Bir Öyküdür Bu 9

Bölüm 2
Dini Görmek İçin Hem Teleskoba
Hem de Mikroskoba İhtiyacınız Vardır 20

Bölüm 3
Ruhun Serüvenleri 45

Bölüm 4
Cinsellik İnancı 68

Bölüm 5
Yasa Olarak Din ve Biyolojinin İnkârı 82

Bölüm 6
Din Maymun İşi mi? 99

Bölüm 7
Benim Beynim, Senin Ayinin,
Bizim İnayet Halimiz 123

Bölüm 8
Kilisedeki Fil Kafatasınızın İçinde 144

Bölüm 9
Bilmeceler, Cevaplar, Yeni Bilmeceler 165

Bölüm 10
Peki Sizin Beyin Sakinleştiricisi
Puanınız Kaç? 185

Bölüm 11
Sonuçtan Çok Başlangıç 193

Dizin, 217

ÖNSÖZ

Bu kitabın ortaya çıkışını tetikleyen ilk unsur, beynin dine ilişkin yarattıkları ile bunun sonucu oluşan geniş çaplı ve uzun ömürlü sosyal sistemler arasındaki kayda değer farkın büyüleyici bilmecesi oldu. Bunun insan davranışının olabildiğince ustalıkla ele alınması gereken son derece önemli bir yönü olduğu açıktı. Ancak işimiz zordu; çünkü konu hakkındaki kamusal söylemin çoğu bir yanda dinlere karşı çıkanların keskin muhalefetleri ile kuşatılmışken diğer yanda ise inanç biçimlerini sorgu ve kuşkulardan koruma gerekliliğini savunan kişiler ve hatta yönetimlerin özgüvenli kararlılıkları vardı.

Konu teorik bir mesele olmaktan çıkmıştı. Uygulamada ortaya çıkan hararetli sonuçlar başlangıçta belirlediğimiz bilimsel odak noktamızı belirgin bir şekilde değiştirdi. Yaşadığımız ülkede dinsel inanç, yönetimin bir özelliği olduğu kadar seçilmişlerin kamuya yönelik sorumluluklarının bir ön koşulu da sayılmaktadır. ABD aynı zamanda, tüm güçlü iktidarları inanç ateşiyle beslenen bir dünyayla ayrılamaz biçimde bütünleşmiş durumda. Bu dünya, içinde yaşayanların ihtiyaçları, acıları, başarısızlıkları ve travmalarla dolup taşsa da, inancın ateşlediği bir coşku ve genellikle militanca bir gayretle, bir inanç sisteminin diğeri üzerinde tartışmasız egemenliğini sağlamak için mücadele veren sayısız ülkeyi

bünyesinde barındırıyor. İnsanlar sadece kafalarından geçenler veya boyunlarındaki muskalar yüzünden öldürülüyor. Yale gibi güçlü bir üniversite, büyük bir özgüvenle hareket eden bazı fanatiklerin de daha önce de yaptıkları gibi, öfkelerini yayınevi editörlerini öldürmeye kadar vardırmalarından kaygılandığı için, tam olarak da bu kitabın konusu olan, dini bir figürün resimlerini yayımlamayı reddediyor. Geleneksel dinin egemen olduğu yerlerdeki hoşgörülü ve meşru bir topluluğun sessiz avuntusu bir teselli biçiminin diğerine kıyasla üstünlüğünü öne süren dehşet verici bir şiddet yan yana duruyor. Uluslararası siyaset ve toplumun değer arayışı kavgası içinde din, çoğu zaman kalabalık toplantı odasındaki fil sürüsünü andırıyor. Bir vakitler toplumsal düzenin huzurlu özüne duyulan saygıdan geri kalanlar, tüm bunların asıl nedeni olan güdü, ihtiyaç ya da beceriyle ilgili olarak yapılacak her konuşmanın önüne set çekiyor. İnsan beyniyse olanca yoğunluğuyla hâlâ iş başında.

Michael McGuire
Lionel Tiger

Teşekkür

Teşekkür ve takdirlerin ait oldukları yerlere gönderildiği bu kısım, kitap yazmanın en hoş yanlarından biridir.

Robin Fox, Chris Boehm, John Chandler ve Nancy Brown kitabın ilk eskizlerini okuyarak faydalı yorum ve desteklerini eksik etmediler. Taslağı birçok versiyonuyla okuyan Jay Feierman ile Mark Hall ayrıntılı eleştiriler ve bu kitabın niteliğini kayda değer ölçüde iyileştiren çok sayıda öneriler getirdi. Kitabın yazılma süreci boyunca Beverley Slopen sebatkâr ve son derece yüreklendirici bir unsur oldu. Ona özel teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kitabın içeriğini görüşleriyle etkilemiş kişiler arasında; Monica Gruter Cheney, Roger Masters, Stuart McGuire, toplantılarında kitabın içeriğinden bazı sunumların yapıldığı Gruter Enstitüsü ve Uluslararası İnsan Etiyolojisi Derneği üyeleri ve son olarak kişisel bilgiler paylaşan; ancak adlarının anılmamasını isteyen çok sayıda kişi de bulunmaktadır.

Bölüm 1

Olanaksız Değilse de Ne Şaşırtıcı Bir Öyküdür Bu

Baş döndürücü İspanyol katedralleri. New England'daki sivri kubbeli şapeller... Gecekondu mahallelerinde Pazar ayinlerinin yapıldığı dükkân önleri... *Vatikan*. Kyoto'daki Şinto tapınakları. Bunlar, bilinen 4200 ayrı inanç grubunun –diğer bir deyişle dinin– fiziksel ifadeleridir.[1] Aynı zamanda Google'a din sözcüğünü yazan meraklı ve talihsiz bir araştırmacının karşısına neden 370.000.000 madde çıktığının da açıklamasıdır. Din, kayda değer pek çok eylem, sayısız olay ve birçok kışkırtıcı sanat eseri üreten bir süreçtir; ama kadim kutsal metinlerin sayfalarını bir yana bırakacak olursak, insan uğraşlarının en etkili ve kalıcı olanlarından birine sebep olan ve onu yaşama geçiren olgunun temelinde ne yatmaktadır?

Buna bir yanıtımız var:

Katedralleri beynin nemli dokusundaki titreşimler meydana getiriyor.

Biz, bütün dinlerin farklı olmakla birlikte şu iki ortak kaderi paylaştığını öne sürüyoruz: Hepsi insan beyninin ürünü. Ayrıca varlıklarını sürdürüyorlar çünkü üretimlerinin meyvesi olan dinin, beyin fonksiyonları üzerine çok güçlü bir etkisi var. Beyin her yerde ortak özellikler gösteren güçlü bir organdır. Bir beyin cerrahı Vatikan'daki bir hasta ya da Mekke'deki bir başka hasta üzerinde aynı güvenle çalışabilir. Beynin dokusu da mekanizmaları da her insanda aynıdır.

[1] National and World Religion Statistics, 2009, www.adherents.com (giriş, 6 Haziran, 2009).

Bu tür mekanizmalardan biri dinler üretmek, bir diğeri de o üretilene olumlu ve inanmış bir karşılık vermektir.

Bir beyin, 4000 ayrı inanç...

Nereden Başlamalı?

Yukarıda yaptığımız önerme ilk başta basit ve geniş kapsamlı görülebilir. Öyledir de. Fakat din, insanlar için bin yıllardır öylesine önemli bir yere sahip olageldi ki, hem güçlü hem de sevecen bir analizi zorunlu kılıyor. Ortaya böyle bir analiz koyabilmek için bir yerden başlamamız gerekli. Din, dirsek ya da karaciğerden değil, bütün inançların ortak paydası olan o harika yönetim organından türetilir.

Başlangıç noktamız işte bu. Artık dine bir beyin ameliyatı yapmanın zamanıdır.

Karşımıza çıkan ilk sürpriz, dinin önce yaşamın en zor problemlerinin açıklanmasına ilişkin bir sorun ortaya koyması ve ardından çözüm üretmesi şeklinde kendini gösteren dirençli ve tekrarcı öyküsüdür. Kendi kendini destekleyen, pekiştiren, çözen bir sistemdir bu. Fevkaladedir. Sürekli çalışan insan beyni, yaşadığı dünyada ölüm, kötülük, belirsizlik veya hüsranla biten bir aşk hikâyesi gibi açıklama isteyen kimi sarsıcı unsurları algılar veya bunlardan korkar veya bunları anlar... Beyin bunun ardından ortaya çıkan sorulara karşılık vermeye koyulur. Şu çocukluk oyuncağını, su dolu bir bardağın kenarına yerleştirilmiş ve gagası sürekli suya bir batıp bir çıkan hacıyatmaz kuşu hatırlar mısınız?

Aynı bu oyuncakta olduğu gibi, dinde de var olan döngüsellik hem basit hem kafa karıştırıcıdır: Din açıklayıcı problemler yaratır, ardından çarenin koşullarını belirleyip üretir. Beynin çarpıcı ve karmaşık bir ürünüdür bu durum. Aynı zamanda döngüler, hastalık, yorgunluk veya heyecanın fizyolojisiyle derin bir bağa sahiptir ki bu, beynin iklim sisteminin karşılığıdır. Beden, beynin var olduğu ortamdır. Dini adetler ve inançlar, fani bedenlerin büyük (ölmek) ve küçük (yatıştırmaya denetimli maceralar) dramlarını dizginlemeye

ya da en azından bunlara bir avuntu sunmaya yönelik bir yapıya sahiptir.

Bu kitapta biz beden, beyin ve toplumsal grup arasındaki bağlantıların, dinsel süreci ne şekilde devam ettirdiğini veya tehdit ettiğini veya nasıl dışladığını göstermeye çalışacağız.

Bu kapsamlı dürtünün bize binlerce nesildir hizmet ettiği muhtemel gerçeğinden hareketle, meselenin asli bir önem taşıdığına inanıyoruz. Dürtü, homo sapiens'le birlikte ortaya çıkıyor ve sonrasında kendine has ifadeleri –Budist, İslamcı, animist, her ne ise– çok büyük bir değişiklik sergilerken, devam eden süreç pek çeşitlenmiyor. Bu sırada tutarlılıklar da bizi kendine çekiyor.

Doğacı Zorunluluk

Din ve inancı açıklamak, özgür bir düşgücü ile derinlemesine analiz gerektirir. Dinsel inançlar, Kyoto'da ağırbaşlı tefekkürle geçen tatlı bahar tatillerinden, Haçlı Seferleri ve ölümcül cihat savaşlarına kadar pek çok şeyin tetikleyicisi olabiliyor. Teksas'ta spor salonlarının, tanrıdan geldiğini iddia ettikleri ateşli sözcüklerle dolu konuşmalar yapan parlak vaizlerin hayranlarıyla dolmasını sağlıyor. Bu vaizlerin ustalığı yaratıcılıklarında değil, heyecan verici sunumlarında kendini gösteriyor. Dinsel inançlar insanları, Yaratandan başka hiç kimseye söyleyemeyecekleri korkularını, başarısızlıklarını, kendileriyle ilgili kuşkularını anlatmak üzere günah çıkarma odalarına götürüyor. Arabistan'da ise insanların kendilerini zincirlerle kırbaçladıkları, her yıl düzenlenen bir geçit törenine katılmaya itiyor. Zarif bir sadelik taşıyan dua odalarında bir araya gelen Quakerleri, yoğun bir grup atmosferinde hayatın anlam ve renklerini düşünmeye çağırıyor. Bir cemaatin menfur ilan ettiği kişilerin katline eşlik edecek dinsel bir figür sunuyor. Bu tür bir davranışı anlamak için sınırsız bir hoşgörü ve sabır gerekir.

Dinle ilgili yazılmış, büyük ilgi gören çok sayıda kitap vardır. Fakat bunlar arasında en çok öne çıkan ve en etkileyici olanlar, kindarlıktan uzak bir analiz içerenler değil, tersine

dine saldıran kitaplardır. En ünlü din karşıtı yazarlar Richard Dawkins,[2] Christopher Hitchens[3] ve Sam Harris'tir.[4] Bu yazarların dinsel davranışın toplumsal etkilerinin hakkında dile getirdikleri, onların çeşitli tespitlere katılsak da katılmasak da, bizim de üzerinde durduğumuz çıkış noktalarıdır. Daha nazik ve ölçülü bir inceleme bilimin önceliğini savunurken, hayatın temellerine dair meselelere yönelik dinsel açıklamaların tarihsel cazibesini de göz önünde bulundurur.[5] Bizim bu kitaptaki amacımız ise, düşündürme ve analizdir.

Dinsel gruplar arasında büyük farklar bulunmaktadır. Bunlar kendilerini bilerek ve isteyerek, özel davranış kuralları, farklı giyim kuşamları, kutsal gün ve yerleriyle kendi tarzları ve hatta değer verdikleriyle tanımlarlarken, aslında tanımladıkları ve hatta yücelttikleri bilinmeyendir. Bilinmeyen ise hatırı sayılır şekilde kalıcıdır ve çoğu kişi için neredeyse başka her şeyden daha somuttur. Yazarlar, yoğurt markaları, piyanistler, hatta siyasi partiler söz konusu olduğunda insanların heyecanı değişebilir. Ancak sıra dine geldiğinde duruşlarını değiştirmeleri –seçmek ya da bırakmak– neredeyse pek olası değildir. Bu zaman zaman olmadık komedilere de yol açar. National Public Radio'da Terry Gross ile söyleşi yapan komedyen Carol Leifer, Yahudi olmayan bir adamla yaptığı evliliği bitirdikten sonra Yahudi bir kadınla birlikte yaşamaya başladığında içleri rahatlayıp mutlu olan ana babasının tepkisini anlatmış ve eklemişti: "Yahudi olduktan sonra dişi bir şempanzeye bile kucak açarlardı."

Bu tür hassas meseleler konusunda hayli kalabalık ve hayranlık uyandırıcı açıklamalar bulunmaktadır. Başlangıçta çoğu açıklama girişimi büyük ölçüde teolojikti. İlk ve büyük üniversitelerin dinsel kuruluşlar olarak ortaya çıkmış olması

---

[2] R. Dawkins, *The God Delusion* (The God Delusion, *Tanrı Yanılgısı* başlığıyla dilimize çevrilmiştir. 2009, Kuzey Yayınları –çn.) (Boston: Houghton Mifflin, 2006); C.

[3] Hitchens, *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything* (New York: Twelve/Hachette Book Group USA/Warner Books, 2007).

[4] S. Haris, *The End of Faith* (New York: Norton, 2004).

[5] D. Overbye, "Wisdom in a Cleric's Garb; Why Not a Lab Coat Too?" *New York Times*, 2 Haziran, 2009.

bu nedenle de şaşırtıcı değildir. Dinsel gruplar, hem insanın yazılı ve sözlü edebiyatını ellerinde tutuyor, hem de Latinceyle –eski zamanların kusursuz Microsoft Word'ü– olduğu gibi, resmi etkileşim dillerini kontrol altına alabiliyordu. Günümüzde ise, tıpkı üniversitelerin ruhsal tefekkür ve düşünce merkezleri olmaktan çıkışı gibi, din tarafından önerilen açıklamalar yelpazesinde de büyük bir değişim yaşandı.

Yeni açıklamalar bilişsel, tarihsel, evrimsel, psikolojik analizlere ve bunlarla ilişkili biçimlerine dayandırıldı. Birçok insan, çeşitli inançlar ve din arasında ayrım yapmakta. Bunlardan birini coşkuyla desteklerken, bir diğerini ya da bütün diğerlerini hor görebiliyor. İnsanlar bazı inançların özelliklerini tanımlayarak, bunları tarihsel ve güncel olaylara yerleştirebiliyorlar. Bir kısım insan ise, bir şekilde dinsel dogma ve davranışlara yol açan bir "tanrı geni" veya buna benzer bir şeyin varlığını ileri sürüyor. Daha ileri giderek, "dini insan beynine tanrının koyduğu" görüşünü ortaya atanlar da var. Bir grup ise inancın sağlığı, hayatta kalma başarısını ve üremeyi (bunu dikkat çekecek kadar sık gerçekleştiriyor görünüyor) bir dereceye kadar artırdığı tezini öne sürerek, dinin evrimsel faydasına dikkat çekiyor. Tükenmeyecek gibi görünen açıklamalar böylece uzayıp gidiyor. Bütün bu çeşitli görüşleri destekleyenler, hayal edilebilecek en ısrarlı savunuculardan oluşuyor.

Eski ve varlığı her yerde hissedilen bir şey üzerine yeni şeyler öğrenmemiz gerekiyor. İnanç kadar genel bir şey konusunda kesin bilgiye ihtiyacımız var. Pek çok kültüre ilişkin yeni, güvenilir bilginin bu noktada bize yardımı dokunuyor. Beyin ve içindekilere eğilen kışkırtıcı bilim bizi cezbediyor. Hemen her topluluk din üretiyor ve dinleri destekliyor.

Bu devasa gerçek konusunda son sözü söylemek yerine işe doğa bilimleriyle başlamak iyi olacaktır.

Kaynak Nedir?

Katedrallerin taşlarını yerli yerinde tutan güç yerçekimi, peki onları üst üste koyan kim? Tanrı mı? İnanç ya da iman

mı? İddialı kutsal kitaplar mı? Vahiyler mi? Aslında evet. Bunlar büyük, destansı sonuçların ana nedeni olarak tecrübe edilmiş, tekrar tekrar anlatılmış ve onaylanmıştır. Fakat bu nedenlere yol açan etkenler hakkında konuşulmamıştır. Hava gibidir bunlar, öylece vardırlar.

Ama ah şu kaynak meselesi! *Bunlar, aslen insan beyninde yer alan zayıf elektriksel ve biyokimyasal süreçlerin neden bizi burada meşgul eden büyük ve kalıcı insani süreçlere yol açtığına dair doyurucu bir açıklama getirmiyorlar.*[6] Beyindeki inanç-nesnesi, şu eski inanç-nesnesi, şaşmadan işlemeye devam ediyor. Ampirik kanıtlardan bağımsız, hatta ona rağmen, bir yolla destekleniyor bu durum. Belki dünyanın 18 Ekim'de son bulması bekleniyor ama öyle olmuyor. 18 Ekim günü Adventistlerin (İsa'nın yeniden dünyaya geleceğine inananlar) bu yeni duruma çabucak bir açıklama getireceğinden hiç kuşkunuz olmasın. Yeni kutsal plan buna inananları tatmin etmekte gecikmeyecektir.[7]

Belki depremler, savaşlar, anlaşılmaz felaketler yaşanır. Bununla birlikte genel bir zararsız işleyiş biçimine sahip olan inanç yerli yerinde kalır ve belki etkisinin karşıtlık sayesinde güçlendiğini keşfeder. Sayısız yorumcu ısrarla uyarılarını tekrarlar: "İman olmasaydı olacakları hayal edin!" İzleyiciler de bu fikri büyük ölçüde kabul etmiş görünmektedir.

Pangloss ile Voltaire bu duvarların içine sıkışmıştır. Odak noktası inancın kaynağından başka her yere kayabilmektedir.

---

[6] M. McGuire ve L. Tiger, "The Brain and Religious Adaptations," *Biology of Religious Behaviour: The Evolutionary Origins of Faith and Religion*, ed. J.R. Feierman (Santa Barbara, CA: Praeger), s. 125-40. 1600'lerde Alman kimyager Georg Stahl, tanrı vergisi olup şeylere işlerlik kazandırmak üzere bedene yerleştirilmiş bir "biyomedikal ruh" kavramı ortaya attı. *Bkz.* T.S. Hall, *Ideas of Life and Matter* (Chicago: University of Chicago Press, 1969). Daha yakın bir geçmişte beyindeki tanrı fikri A.J. Mandell tarafından araştırıldı, "Toward a Psychobiology of Transcendence: God in the Brain," *The Psychobiology of Consciousness*, ed. R.J. Davidson ve J.M. Davidson (New York: Plenum, 1980), s. 379-464.

[7] B. Anastas, "The Final Days," *New York Times*, 1 Temmuz, 2007.

Sınırları Olmayan Bir Arena

Topluluklar bilerek ve genellikle gurur duyarak tanrılar, ritüeller ve inançlar yaratmak gibi becerilerine yansıyan yaratıcılıklarıyla kendilerini tanımlar. Bu mantık açısından anlaşılmaz, bilim tarafından da kanıtlanamaz olabilir, ancak en azından şunu söyleyebiliriz ki bir takım güçlü kuvvetler, bilim ve din arasındaki sınırları ikisinin de yararına olmayacak bir şekilde bulandırmaktadır. Bu inatçı ısrar, tarihte ve çalkantılı bir hal alan günümüzde dinin kaynakları ve doğası üzerindeki çatışmaya kafa yoranları meşgul etmektedir.

Söylenen çok şey var! İnananlar laiklerin sert tavrını hor görmekten hiç geri durmuyor. İnanmayanların, içinde düşük kaliteli müzik çalıp, hiçbir özelliği olmayan renklilikten uzak giysiler içinde heyecansız kutlamalar yaptıkları ruhsuz yapılar inşa edip bunların içinde yaşadığı düşünülüyor. Üstelik inançsızlığın kuru, sıradan tanımında sevinçten, coşkudan söz edilmemesi de cabası! İnançsızlık neden bu kadar yavan? İnanmayanlar ise, zengin müziklerle çınlayan zarif katedrallerde kutsanmış büyük inançların dar görüşlülüğü ve olanak dışılığı olarak gördükleri şeye kendi açılarından tepeden bakıyor olabilirler. Öne sürülen iddiaları inceden inceye analiz edip kanıtları ele alıyor, sonunda başlarını hayretle iki yana sallıyorlar.

Ortalıkta anlaşmazlıkların hüküm sürmesi şaşırtıcı değil. Evrim, akıllı tasarım, ateizm ve inancın ahlak ile davranış üzerindeki etkisi konusundaki sonu gelmez tartışmalar, Galileo'dan günümüze insanlığın hem zamanını hem enerjisini harcamasına neden oldu.

Sıradan bir kişinin bu konularda aldığı tavır ne olursa olsun dinlerin, insanların düşünce ve davranışlarında çoğunlukla belirleyici bir etkisi olabileceği ve olduğu açık. Kimileri –sözgelimi Assisili Francis ya da Rahibe Teresa– için din, ömür boyu süren bir adanmışlığa kapı açıyor. Diğerleri içinse ölümcül bir etkinliğe dönüşen eylemin altındaki güdü haline gelebiliyor. Pek çok din, inananları kendilerinden farklı inanç ya da davranışları olanları öldürmenin bir zorunluluk

veya en azından mubah bir hareket olduğuna inandırabiliyor. Kim olursa olsun, ölüm!

İnanmayanlara ölüm mü? Buna inanabiliyor musunuz? Bu dikbaşlı kâfirleri görmezden gelmek varken onları öldürmenin getireceği külfet, huzursuzluk ve karışıklıkla yüz yüze gelmek neden? Taliban'ın işi hiç bitmez ki.[8]

Bütün bunlar nasıl açıklanabilir? Hıristiyanlar, Yahudiler ve İslamcılar her biri kendi tanrıları, metinleri, töre ve davranış kurallarının üstünlüğünü savunuyor, kapsamlı bir günah-sevap dökümü yapıyorlar. Bir dizi koşula bağlanmış, bir öbür dünya beklentisi için büyük oranda değişmez bir muhasebe sunuyorlar. Konfüçyüsçüler kendi etik ilkelerini üstüne basa basa anlatıyorlar. Taocular kişisel davranışları evrenin işleyişiyle ilişkilendiriyorlar. Mormonlar gibi topluluklar, nispeten yakın tarihli vahiylere dayandırılan kişisel ve toplumsal davranışlara ilişkin ayrıntılı programlar sunuyorlar.[9]

Lütfen şunun olağanüstülüğünün tadına varın: Çoğu din değişik ölçülerde ödül ve ceza, ateş ve ferahlık, haz ve acı dolu bir ahiret vaat ediyor. Derin sonuçları olan bu vaadin önemini ne söylesek abartmış olmayız. Bununla kıyaslanacak başka şey yoktur. Kişinin öte âlemde bahtına ne çıkacağı hayattayken asla bilinemeyecek bir meçhuldür. Fakat bu mesele çok kapsamlıdır. Katoliklerin öte âlemde daha iyi koşullara sahip olmak üzere yüzyıllardır, artık gerçek parayla olmak üzere af satın aldığını hatırlayın. Günümüzde Amerikalılar toplumlarının diğer bütün kesimlerine yaptıkları bağıştan çok daha fazlasını dini kurumlara yapmakta. Öldükten sonra başka bir hayatın daha olduğuna yönelik inanç, inananların yaşamının tüm önemli alanlarındaki gündelik tercihlerini doğrudan etkiliyor. Ömür bitse de hayatın sona ermeyeceği fikri olağanüstü çekicidir. Bir kuvvet olarak dinin kendine özgü eşsiz bir ürünü varsa, o da ölümden sonraki hayattır.

---

[8] A. Rashid, *Taliban* (New Haven, CT: Yale University Press, 2001).

[9] H. Smith, *The Religions of Man* (New York: Harper Perennial, 1986).

Böylece dinsel inançlar, harikulade olma vaadi taşıyan bir öte âlemin cazibesini sunarak çoğu zaman güçlü bir çekim yaratmaktadır. Kitabımızın özünü oluşturan beyin ve beden fizyolojisi üzerinde bahsettiğimiz bu unsurların neden rahatlatıcı bir etkisi olduğunu ve dinler arasındaki etkinlik farkını birazdan tartışacağız. Tıpkı bazı besinlerin diğerlerinden daha iyi ve etkili bir biçimde kalori ve enerji vermesi gibi dinler de işlevlerini değişen ölçülerdeki başarılarla yerine getirir. Dinsel bağlılıklar normalde ömür boyu sürer. Kişi altmış, yetmiş yıl boyunca bir varoluş anlayışı, bunun kökeni, tarihi ve gündelik yaşamdaki ifadesine bağlılık duyar. Evlilik ve ana babalık gibi hayatın önemli kilometre taşlarında onun kuralları izlenir. Hangi yiyeceklerin yenip yenmeyeceği, hangi kitap veya filmlerden ders alınacağı gibi, –kimi zaman büyük önem kazanabilen– daha küçük ayrıntılar, kaynağını çok gerilerde kalmış kadim bir öyküden alan bir yükümlülükler ağından etkilenir.

Nereye Bakmalı, Nereye?

Buna açıklama getirmek isteyenler yanıtları şimdiye kadar yanlış yerlerde, ellerinde yetersiz araçlarla mı aradılar? Bizim nereye ve neden bakacağımıza gelince...

Doğa, ihtiyaç fazlası ve işlevsel bir aşırılık üzerine kuruludur. Az şeyi elde var sayıp en kötüsüne hazırlanır. Sistemlerimizin çoğu normalde olduğundan çok daha fazlasını çok daha iyi yapabilir. Sporcular bunun bir kanıtıdır; ancak bununla birlikte, çoğu bu noktaya gelebilmek için çok çaba harcamak zorundadır. Beyin de bunun istisnası değildir. Hangi diş macununun alınacağı, bir pikniğe veya bütün bir hayat yolculuğuna kimlerle çıkılacağı gibi kararlardan çok daha önemli ve tehlikeli kararları tasarlama yetisine sahiptir. İnancın doğası ve biçimi üzerine, 17. yüzyıl Avrupa'sının din bilimi çalışmaları yapan üniversitelerinde titizlikle yapılan sonu gelmez incelemelerde olduğu gibi, disiplin isteyen bir uğraştır bu. Kuzey Amerika'daki yüksek eğitim

sisteminin 20. yüzyıl başlarına dek büyük oranda temelini oluşturmuş olan da bu uğraştır.

Hayatın sıradan ve yorucu ayrıntılarının üstesinden gereğince gelindiği veya beynin yanıtlayamadığı teolojik sorularla meşgul olunduğunda bile beynin sahibi hareketi sürdürecektir. Bir korku filmi seyredecek ya da kitap okuyacak, tehlikeli bir hızla kayak yapacak, iri bir ata binecek, bir dizi çok çeşitli önemsiz ama tatmin edici işe girişecektir. Beyin uyarılmaya ve değişikliğe ihtiyaç duyar. Su dolu bardağın kenarındaki oyuncak kuşun yaptığı gibi eylem, hareket ve bir sistem ister.

Beynin gereksindiği değişiklik de, meşguliyetlerini azaltmak ve güvenli bir biçimde en ilginç uyaranları bulabilmek için kendine *beyin sakinleştiricisi* uygulamaktır. Evrimin kazandırdığı ve çaba gerektiren gündelik olaylarla sıkça veya sürekli çelişen sosyal-duygusal yetilerden oluşan bir alet takımı kullanmaya ihtiyaç duyar beyin.

Koşu bacaklar için neyse din de beyin için odur. Din, başımızdaki organın sosyal, duygusal ve kurumsal egzersiz biçimidir.

Bu egzersizin ürünleri de ortadadır; tıpkı çalıştırılan bacakların kısa mesafe ve engelli koşu sporcularının, gezginlerin, Everest'e tırmananların ve Barişnikov'un yardımına koşması gibi insan beyni de çok çeşitli inançlar, batıl inançlar, astrologlar, dinler ve ordular dolusu inançlı insan üretir. Bu egzersiz Scientology, Papa, Kenya'daki Iowa misyonerleri, Mormonların uyuşturucu etkiye sahip kutsal kitabı ve Allah'ın gazabını yatıştırmak için bedenlerine sardıkları bombalarla intihara atılanlardan doğrudan sorumludur. Ama kendi halinde, içten sayısız cemaat ve tapınak çevresinin ortaya çıkışını da sağlar. Hakkaniyet içinde, medeni bir biçimde yaşamak ile bireye köklerini, sosyal topluluğa da saygınlığını veren dinsel bir inanç ve uygulamayı destekleme arasında hiçbir farkın olmadığı çoğu yerde, doğum ve evlilik dinden sorulur.

Bu nedenle bir başlangıç noktası olarak ele aldığımız konuda iyi insanlar-kötü insanlar, seçkinler ve bayağılar gibi bir ayrım yapamayız. Kafatasları içindeki insan beyninden örnekler olması dışında bir özelliği vurgulamak için bu tür ayrımlar yapmayacağız. Bu, çevremizdeki bütün davranışların aynı derecede sağlıklı, adil, görkemli, duyarlı ve iyi olduğu anlamına gelmez; sadece sonuçlardan başlayamayacağımız anlamını taşır.

Bölüm 2

Dini Görmek İçin Hem Teleskoba Hem de Mikroskoba İhtiyacınız Vardır

Hıristiyan, Müslüman, Hindu, Taoist, Konfüçyüsçü, Şintoist vb gibi dinlere, hayvanlarla mistik sembollerin özel güçlerine dayalı dinler de eklenecek olursa, dünyanın yetişkin nüfusunun yüzde 80'inin hayatlarını bilinen bir dinin çerçevesi içinde yaşadığı tahmin edilmektedir.[1] Hem gölge hem ışık olarak din, hemen her yerdedir. Din olgusu yürekte, kilise sırasında, kendini havaya uçuran intihar bombacısında, yoksula Pazar günü verilen yemekte ve cennettedir. Bunu anlamak zordur. Bilmecenin –neden? nasıl? ne zaman?– cevabı pek de açık değildir. Bunun öteden beri hem pratikte hem de entelektüel açıdan zorlu bir konu olmasında şaşırtıcı bir yan yoktur.

Ancak bir başlangıç yapmak gerekiyor. Sayılar –dinlerin sayımı– geniş, doğrudan ve bilgilendirici bir perspektif sunmakta. Bununla birlikte elbette muazzam bir ölçek söz konusu.

Sayılar

Dinin yayılım ve erişimini tarif etmek için sonsuza kadar giden sayılardan yardım alabiliriz. Adil de görünebilirler. Bununla birlikte tek tek dinler, dışarıdan bakanların kimilerine veya birçoğuna alışılmadık, hatta tuhaf gelebiliyor. Yararları ve faaliyetleri de yerden yere, zamandan zamana pek tutarlı-

[1] "Major Religions Ranked by Size," www.adherents.com (giriş, 14 Mayıs, 2007).

'lık sergilemiyor. Dinlerin uygulamadaki normallikleri, ancak sayıları ve yaygınlıklarıyla sağlanabilmektedir. Oksijen kadar dağınık ve görünen o ki onun kadar da elzem bir olguyla karşı karşıyayız.

Gerçek toplumsal yaşamda 4200 farklı inanç grubu/din olduğu belirtiliyor.[2] Bu rakamın, gerçek sayıyı tam olarak yansıtmaması çok muhtemel. Günümüzde İncil, dünyada konuşulan 6912 dilin 4516'sma çevrilmiş durumda.[3] Diyalektlere çok sayıda çeviri de halen yapılmakta; sayılarını bilmek zor. Dünyada iki milyar yüz milyon Hıristiyan, bir buçuk milyar Müslüman, bir milyar da diğer çeşitli inançlardan insan olduğu söyleniyor. Daha önce de söylediğimiz gibi, Google arama motoruna bizim 1 Haziran 2009'da yaptığımız gibi *din* sözcüğünü girdiğinizde karşınıza 370 milyon madde geliyor. Bu arama sonuçlarını okumadan sadece sayfa imlecini aşağıya götürerek taramak bile bir ömürden fazlasını alacakken gelecek hafta ya da belki yarın binlercesi daha bu mevcuda eklenecektir. Dini veya dinleri olmayan tek bir ülke bile yok. Bu gerçek karşısında yerçekimi kadar kuşatıcı bir olguyla karşı karşıya olduğumuzu düşünmekten kendimizi alamıyoruz.

Sayılar bu din hikâyesinin büyüklüğünü göstermeye yetse de dinlerin zarafetini, sıradanlığını ve zorlayıcılığını ifade edemiyor. Gün geçtikçe hayatın daha ayrılmaz bir parçası haline geliyorlar. Sadece Cumartesi ya da Pazarları, kutsal günlerde, kutsal yerlerde, şu veya bu ülkede değil. Mevcudiyetleri her yerde, sürekli nüfuz ediyor ve sayısız insan kendi isteğiyle kiliselere akın ediyor. Bu insanların pek çoğu da kutsal metinleri, vaazları ya da din üzerine yazılmış kitapları okuyor. Bazı Amerikan hapishanelerinde mahkûmlar vergi ödeyenlerin parasıyla desteklenen ruhani örgütlerce dine

[2] "World Religion Statistics," www.adherents.com (giriş, 6 Haziran 2009).

[3] Worldwide Status of Bible Translation, 2008, www.wycliffe.org, 7 Haziran, 2009.

davet ediliyor.[4] Dindar olsun veya olmasınlar, insanların hayatları dinden etkileniyor.

Sayılar yanlış da yönlendirebilir. Örneğin bir dizi ülkede olduğu gibi, davranış açısından toplumda yaşanan gerçek dinsellik kiliseye gidenlerin sayısıyla eksiksiz olarak ifade edilemeyebilir.[5] Dinine bağlı insanların tahmini sayısı düşük kalabilir. Anketlerse çok net olmayabilir ve soruların nasıl sorulduğu anketin sonucunu etkileyebilir. 2004'te Estonya'da yapılan bir ankette de böyle olmuş, katılanların yüzde 49'u tanrıya inanmadığını söylerken tuhaf bir şekilde sadece yüzde 11'i ateist olduğunu belirtmişti.[6] Bir de elbette, çoğunlukla nazik, alışılagelmiş ya da en azından kolay olan bu olduğundan, doğru ya da değil, insanların bir dine bağlı olduklarını söylemeleri var. Pek çok toplumda kamu görevlileri için bu neredeyse bir zorunluluk. Hayatı koşuşturma içinde geçen pek çok insan için dinsel tören haftanın bir anında korunan bir gevşeme zamanı ya da daha da sık rastlandığı üzere onaylanmış bir "Beni rahatsız etmeyin" vaktidir. Ruanda'daki katliamlar gibi iç çatışma felaketlerinde kiliselerin sığınma alanı olması da dinin gücünün önemli bir işareti. Barış dönemlerinde de buraları olağan geçiş ve erişim kurallarından görece muaf, güvenli ve en azından yansız alanlardır.

Din olgusuna ilişkin sayılar etkileyicidir. Ateistler de inananlar da dinlerin özel enerjiler yaydığını inkâr etmeyecektir. Dinler, anlaşılan yazılı tarih boyunca insanların aramakta olduğu bir şeyi sunuyorlar. Bu, kuşkusuz atalarımızın hayvan tasvirleri yapmak, el izlerini bırakmak, taşı kazımak ve renkli parmaklarla boyamak için toplandığı Dordogne ve başka yerlerdeki serin, nemli, resimli mağaraların öncesine kadar gidiyor. Dinler yeni fikirler, saygı, korku ve gizem doğurdular.[7]

---

[4] D. Henriques ve A. Lehren, "Religion for Captive Audiences, with Taxpayers Footing the Bill," *New York Times*, 10 Aralık, 2006.

[5] "World Religion Statistics."

[6] "Atheist Statistics," www.adherents.com, (giriş, 6 Haziran 2009).

[7] S. Artan ve A. Norenzayan, "Religion's Evolutionary Landscape: Counterintuitioun, Commitment, Compassion, Communion," *Behavioral and Brain Sciences* 27 (2004): 713-70.

Bağlılık, merhamet, özveri, itaat, kaynak, zaman ve çalışma talep ettiler. Sanatın arkasında neredeyse tümüyle eşsiz bir itici güç ve destek sağladılar. Sonunda özgün Ortaçağ Katolikliğine sırtını dönen bilim ve sanatı harekete geçirdiler.[8] Dinler avutucu bir sürekli sonsuzluk tanımlarlar. Asla yok olmayacak cehennemin hararetli tasvirlerini de aynı canlılıkta dokurlar. Ölüm döşeğinde beklenmedik bir dönüşle dine giren kuşkucuları, şüpheye düşürme becerileri vardır.

Gelelim inanca...

İnanç: Bir İlk Bakış

Dinlerin inançları özel oldukları kadar farklıdır da. Ne kadar kendilerine has belirginlik taşıyorlarsa o kadar yaygındırlar. Zaman zaman basit, zaman zaman son derece karmaşıktırlar. Nüfuzları, en beklenmedik yerlerde bile hissedilmek üzere her yerdedir.

Şu mükemmel cennet bahçesinin geçmişinin aldatıcı halesini alın veya yitik cenneti. Şimdi ve geleceğe rengini vermektedir. Ve hiç kuşkusuz şaşırtıcı ve etkileyici bir öyküdür. Ya da Billy Graham'ın söylediği gibi: *"Biz ebediyet için yaratılmışların dünyada ruhlarımızı derinden tatmin edecek bir şey bulması olanaksızdır."*[9] Ama nedir bu cennetin kanıtı? Fiziksel andaçları? Yeryüzünde görülebilir bir cennet yoksa –tanımı itibariyle elbette– resim böylesi güvenli ve güven verici bir kusursuzlukta neyle, hangi kanıta dayanılarak çizilmiştir? Ama işte dinsel faaliyetle birleştiğinde böylesi kusursuz bir halin tam da *olasılık dışılığı* cenneti inanılır kılıyor gibi görünüyor.[10]

Katıksız inançtır bu. Kendi kendinin otoritesidir.

Yoğun bir biçimde kişiselleştirilir de; çünkü örneğin sonunda ve tüm doğrulanabilirliğin ötesinde o geçmişten bir

---

[8] *Bkz.* T. Cahill'in hayranlık verici bir şekilde dolambaçlı ve ayrıntılı incelemesi: *Mysteries of the Middle Ages: The Rise of Feminism, Science, and Art from the Cults of Catholic Europe* (New York: Doubleday, 2006).

[9] B. Graham, *Decision Magazine*, Eylül 2007, s. 4.

[10] A. Sullivan, "When Not Seeing Is Believing," *Time*, 2 Ekim, 2006.

elçi –mesih ya da peygamber– gelecek, kusursuzluğu geri getirerek rahmet yayacaktır. Ama o vakte dek –az şey de değildir bu– işin içindeki herkes kurallara ve kuralları bildirip uygulayanlara itaat etmek zorundadır. Ancak bugünkü itaatkâr davranış kutsal geleceği oluşturacak kusursuzluk akımından nasibini almanın teminatı olacaktır. Tüm bunlardaki dram baş döndürücüdür. Fakat sayısız kilise ve ibadethane, mensuplarının haftadan haftaya meşguliyeti olmayı da sürdürür.

Dinsel inanç ve terimlerin büyüleyiciliği neredeyse başka hiçbir şeyde yoktur. Kitabın yazarlarından biri sekiz yaşındayken, Mohave Çölü'nde yılanları ve ateşli vaiziyle tanınan küçük bir madenci kasabasında Protestan kilisesindeki ayine gitmişti. Ortadaki geçitle iki kanada bölünen küçük kilise sıralarında yüz kadar kişi vardı. Vaaz doruk noktasındaydı. Vaiz cehennemin dehşetini anlattıkça küçük çocuğun yüreği ağzına geliyordu. Hazır bulunanlar kımıldamaya, nefes almaya bile cesaret edemiyordu, öylesine tüyler ürperticiydi anlatılanlar. Derken, ön sıranın altından büyük bir çıngıraklı yılan çıkıp orta geçitten çıkışa doğru yavaşça sürünmeye başladı. (Bu da dinin, insanların sürüngenlerle paylaştığı beyin bölgesinde olmadığım düşündürebilir; vaiz yılanın umurunda bile değildi!) Fısıltılar yükseldi. Gözler yılana çevrildi. Kimse yerinden kımıldamadı. Vaiz dışında kimse konuşmadı. Vaaz sular seller gibi akmaya devam ediyordu. Sonunda bir çocuk "Yılan!" diye bağırdı. Vaiz, "Isırmaz, ısırmaz, burada tanrının evindeyiz" diyedursun, insanlar kapıya koştu. Kilise sığmaktı; ama yılan da yılan.

Hiyerarşi

İnsanlar öteden beri eşitlik rüyası ile kişiler arasında durmadan ortaya çıkan ve kıskançlık kaynağı olan farklar arasındaki çelişkinin acısını çeker.

Dinlerin bu sonu gelmez kavganın tam ortasında yer aldığını göstermek istiyoruz. Çünkü temel toplumsal görevlerinden biri de eşitsizlik olgusuyla yüzleşmektir.

Tanrının gözünde herkes eşit olabilir. Peki, neden bu gözler hep yere bakmakta? Top oyunları oynayanlar, işleri bastıkları yerle bu kadar yakından ilgiliyken neden sayı yaptıklarında havayı işaret eder? Dua edenin elleri neden tavan ya da kilise kubbesine doğru yönelmiştir? İnsanın kafasını sürekli meşgul eden hiyerarşi ve toplumsal düzen, dinsel itkinin bu meşguliyetle yüzleşip, onu başka yerlere yöneltme yetisinin onun etkinliğinin bir özelliği ve başarısının çok da gizli sayılmayabilecek bir sırrı olduğunu düşündürüyor. Bu meseleye değinmemiz gerek, zira doğası gereği ilginç. Dinlerin eşitlik kışkırtmaları ve bunun tersiyle doğrudan karşı karşıya kalması da aynı ölçüde anlamlı ve çok şey ifade ediyor. Bu bize dinin gücünün kaynağı üzerine de bir şeyler söylemeli. (Karl Marx, gayet iyi bilindiği gibi dinin, seçkinlerin "kitleleri" kontrol altında tutmak için kullandığı bir araç olduğunu düşünmüştü. Bu bakış açısında gerçeklik payı olmakla birlikte konuyu aşırı basitleştiren bir yaklaşımdı. Gözlemleri ne kadar mükemmel çevrelerde oluşursa oluşsun, seçkinler de yoksul halkın inandığı biçimlere benzer şekilde inanır.)[11]

Kışkırtıcı ihtimal, dinlerin, insanların tanrıların altında oluşunu bir bütün olarak toplumda itaat ve egemenliğe model oluşturma mekanizması olarak kullandığıdır.[12] Bu anlamda Marx'ın saptaması isabetlidir. Gerçekten de insanların hiyerarşi konusuyla derinlemesine meşguliyetine işaret eden güçlü kaynaklar vardır.[13] Eşitlik rüyası, şeylerin doğal

[11] Konuyu burada ele alamıyoruz, fakat insan doğasına ilişkin Marx'ın ve Marxistlerin yaklaşımları, günümüzde vaktiyle olduğu kadar pratik bir değer taşımasa da hayranlık uyandırıcı bir konu olmayı sürdürüyor. Komünizm içinde devletin kalmayacağı tezi elbette yanlış çıkmıştır. İnsanın tüm ekonomiler ve sosyal sistemleri organize etmeye yönelik doğuştan gelen makrorasyonelliğine inanç ise aynı şekilde düşe kalka sürmektedir.

[12] J.R. Feierman, "How Some Components of Religion Could Have Evolved by Natural Selection," *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, ed. E. Voland ve W. Schiefenhovel (New York: Springer-Verlag, 2009), s. 51-66.

[13] W.Z. Zhou vd., "Discrete Hierarchical Organization of Social Group Sizes," *Biological Sciences* 272 (2005): 439-44.

halinin –hiyerarşinin– panzehiri olması nedeniyle geçmişte olduğu kadar güçlü ve tekrar eden bir olgudur.[14] Marx, sınıfsız toplumun zafere ulaşması için eşitsizliğin dinsel maskelerinin terk edilmesi gerektiğini sezmişti.

Temel bir toplumsal kurum olarak başarılı ve kalıcı bir dinin, etkileşim içinde olduğu türün gerçeklerini tanımaktan başka seçeneği yoktur. Bunu da, sözü tanrı kelamı olan Pagan tiranlardan, çok daha yaygın ve heterojen yapılı, Roma Katolik Kilisesi gibi organizasyonlara kadar değişen ölçülerde yapar.

İnsanların, dünyayı aşağısı ve yukarısı olarak görmeye yönelik hiyerarşik eğilimlerini nasıl ifade ettiğine ilişkin her şeye nüfuz eden bir düşünce daha var. Bu da, tüm dinsel topluluk mensuplarının, sadece kendi inanç ve ibadet tarzlarının en iyisi olduğu kararına varmalarında saklı.

Kim kendi dininin diğerlerinden aşağı oluşuyla övünür ki? Kimse.

İnsanlar kendi inandıkları dinden olmayanların tümden aşağı ya da en azından kendi altında olduğunu varsayar. Bunu Yahudilerin "tanrının seçilmiş halkı" olduğuna ilişkin Judaik iddiada ve kâfirlerin yozluğuna dair İslami ifadede görebiliriz. Bu düşünce din değiştirmeyle gelen kurtuluşun zaferine duyulan temel inançta da yansımasını bulur. Belirli Hıristiyan topluluklarında yeni bir mensup yeniden doğmuş gibi bile görülebiliyor; Doğu'daki reenkarnasyon fikrinin tek bir ömürde gerçekleşmesi gibi bir durumdur bu.

Böylesi iddiaların gerçekliği ne olursa olsun, göklere çıkarılan bu grupların mensuplarının inanmayanlar üzerinde bir üstünlük elde etme deneyiminden kendilerine düşen payı almaları kaçınılmaz. Bu üstünlük, o topluluğa aidiyetin tuhaf, soyut ama duygusal olarak gerçek bir yararı haline gelir. Bu, üstünlük iddiasının sıradan insanların erişebileceği en genel, ama yaygın biçimlerinden biridir: dinin, önemi ne kadar vurgulansa az olacak yönlerinden biri daha.

---

[14] C.T. Dawes vd., "Egalitarian Motives in Humans," *Nature* 446 (2007): 794-96.

Bu kitabın bir amacı da, inananları kendi nahoş kırılganlıklarını tanrısal lütfun adil ve mutlu uyumuna bağlayan dolaşık ipleri çözmek. Sorulardan biri şu: Mükemmel bir hiyerarşi dağarcığıyla donatılmış, hatta bu dağarcığı kullanmaya mahkûm memeli bir primat, eşitler arasındaki mutlu bağın dilini yaratabilir mi?

Tıpkı iki insan gibi iki din de tıpatıp aynı değildir. Her birinin kendi kimliği, ayırt edici özelliği ve kutsal metinlerle tarihe getirdiği eşsiz bir yorum vardır. Her biri diğerleriyle nadiren iletişim kuran bir düşünce yapısına sahiptir. Kendi dogması ve davranış kuralları vardır. Bir ibadethanede kadınlar, yolun karşı tarafındaki bir başka ibadethanede ise erkekler başlarını örtmek zorundadır. Her dinin mensuplarının keyfi görünen inanç ve hareket talepleri olur.

Hiyerarşi ortamı yolun iki tarafında da hâkimdir. Her inanç, kurucusunun çarpıcı bir şekilde biçimlendirilmiş öğretilerini içerir. Bazıları hâkim dinsel figürlerinin her yerde görünen heykellerini yaratır. İsa, Muhammed, Buda ve Konfüçyüs gibi bu unutulmaz şahsiyetler bütün ulusal kütüphanelerin odak noktasını oluştururlar. Kuruldukları tarihsel dönemlerin pek çok fikir ve değerini barındırırlar. Efsaneleri ve etkileri bir zaman simyası ile eski inançların bile yaşanan an üzerindeki etkilerini pekiştirir.

Bütün dinler arasında iki ortak özellik saptadık: Birincisi inanç. Diğeri hiyerarşi; bir tür organizasyon yapısı. Bunlardan ilkinin anlaşılması teolog ve sinirbilimcilere, ikincisi de sosyolog ve tarihçilere başvurmayı gerektiriyor. Her ikisi de din konusunda merkezi önemdedir. Birbirlerine bağımlıdırlar. Kutsal giyimdeki ton farklarıyla bunları taşıyanların dinin anlamına ilişkin fikirlerde ifade ettikleri anlamın bilincinde olmak önemlidir. En çok övülen papadan, mütevazı köy vaizine dek, buyruklar çıkarıp itaat eden şu ya da bu tür birilerinin olmadığı dinsel bir sosyal düzen varolamaz gibi görünüyor.

Buyruklar da elbette yerine getirilir veya getirilmez; dinler sıklıkla sığınak oldukları kadar savaş meydanıdır da.

İnanç ile hiyerarşi arasındaki ilişki örtülü ve çekimser olabilir. Hiyerarşi oluşumunu engellemek üzere oluşturulmuş bir hiyerarşi bile olabilir. Bununla birlikte bu ikisi ayrılmaz görünüyor. Karşılıklı bağımlılıklarını da çoğunlukla ilginç biçimlerde ortaya koyarlar. Ama hiyerarşi hep oradadır. Erken Hıristiyanlıktaki zayıf ve yoksullara sosyal taahütlere mecburiyeti buna çarpıcı ve etkileyici bir örnektir. Dünyadaki Rahibe Teresalar ile Albert Schweitzer'ler, hiyerarşik primatların adanmışlığa en hazır olanları arasında bile eşitlik sağlamanın ne kadar zor olduğunun en canlı örnekleridir.

Eylem Beyni: Eylem İnsanı

Bir dine mensup olanlar başka ne yapıyor olurlarsa olsunlar, inanırlar. Bu bizi doğrudan beyne götürür. İnanan beyindir. Karaciğer, dizkapağı ya da dirsek değil. Bugün, bir beyin tarama aracına bağlanan insanlar inançlarını düşünmeye başladıklarında beyinlerinin nasıl aydınlandığını görebiliyoruz. Bu anlarda beynin kimyasal düzenindeki değişimleri ölçebiliyoruz.

İnanç organik bir üründür. Kendini yalnızca sözcüklerde, eğilme, iki yana sallanma, şarkı söyleme ya da katılımda göstermez. Neredeyse ter ile deri arasındaki kadar doğrudan organik, bedensel bir ilişkiye yansır. Beden ile ruh arasında ayrım yaratıp beslemeye yönelik geleneksel, göreneksel çaba tehlikeli ve büyük bir yanlıştır. İnanç sahipleri bu görüşe karşı çıkabilir. Fakat bizim açımızdan, ruh ile onun aracı olan beden arasındaki bu düzmece ayrımı geride bırakmadıkça dinin karmaşıklığı ve gücünü anlamak olanaksız olacaktır. Bu görüşe geri döneceğiz.

Beyin, hayatta kalmada vazgeçilmez olan işleri saptayıp çözecek şekilde evrimleşmiştir. Beyin eylem yönünde, yani öncelikle düşünmek değil, hareket etmek yönünde evrimleşmiştir.[15] Bu da, dinle ilgili azımsanmayacak kadar önemli bir diğer gerçektir. Beyin, bilgiyi özümser ve bilgi olarak değer-

[15] M. Tomasello, *Origins of Human Communication* (Cambridge, MA: MIT Press, 2008).

lendirdiklerinin fazlasını da kendisi yaratır ya da tahayyül eder ve sonra bu ikisini birleştirir. Bilgiyi kendisi için organize eder, çoğunlukla da yarattığı şeyi başkalarına da açıklamaya hazır, hatta çoğu zaman arzuludur. Sahibiyle birlikte beyin, açıkladığına inanma yönünde güçlü bir eğilim sergiliyor gibidir. Beyin ve sahibi olayları birlikte öngörür, hareket ve hareketsizliği başlatırlar.

Beynin tanımlanabilir bölgelerinin, ne yaptığı veya nasıl çalıştığına ilişkin sayısız bilimsel inceleme vardır. Bu, sosyal davranışı yönetmede fiziksel beynin işleyişine ilişkin yeni kanıtlar sağlamaktadır. Örneğin başkalarının "kimliğini" saptayıp onlara karşılık vermeye beynin hangi bölgelerinin katıldığına ilişkin, haftadan haftaya daha fazla bilgi edinmekteyiz.[16]

Sinirbilimcilerin faydacılığı mümkün kılan beyin dokusu parçaları keşfedebilmiş olabileceğine, bazı nöronlar üzerine en çok sayıda en büyük iyililiğin nakşedilmiş olduğuna inanabiliyor musunuz?

Beyin bunları doğallıkla yapar. Bunu insan yavrusu üzerinde ana baba eğitiminin ya da yaşıtlarının etkisi olmaksızın ilk anlardan itibaren yapmaya başlar. Daha ana rahmindeyken seslerle hareketleri birbirinden ayırt eder ve farklı uyaranlara farklı karşılıklar verir. Cenin, annesinin kahve yaptığını, radyoda Mozart çaldığını işitir. Yenidoğan, annesini, sanki bir yıldızmış gibi gözlerini ayırmadan izler. Bu süreç de ömür boyu sürer.

Beynin neden bu şekilde evrimleşmiş olabileceğini düşünmek kolay. Uyum sağlayıcı yönde gelişmiştir, çünkü öyle olması gerekiyordu. Tek bir tane bile görmeksizin, her çalılığın arkasında bir yırtıcı hayvan hayal etmek ve gerekli önlemleri almak kuşkusuz sayısız hayat kurtaracaktır. Ufkun ötesinde başka topraklar hayal etmek daha yaşanabilir, verimli, en azından daha ilginç ortamların keşif ve araştırılmasına yol açmış olabilir. Ortada gerçekten sınırsız olasılıklar vardır.

---

[16] G. Miller, "Probing the Social Mind," *Science* 312 (2006): 838-39.

Peki, beyin neden bu şekilde çalışıyor olabilir? Öyle çalışmak zorundadır. Beyin kararlar almak –gerçek seçenekler arasında seçim yapmak– durumundadır, eyleme geçmek, hayatta kalmak, üremek, zor zamanlara hazırlanmak zorundadır. Kış için yiyecek ve yakacak depolamayı öğrenmek zorundadır. Bahar yağmurlarıyla taşkınlaşmış, çalkantılı ırmağı geçmeye kalkışmak gibi hatalardan ya da hiç değilse bu hataların tekrarlarından kaçınmayı öğrenmek zorundadır. Resmi tatil başlamadan önce alışverişe gidilmesini sağlamak durumundadır. İnsanlar kendileri için önemli olan şeyleri yerine getirmekten hoşlanır, bunun böyle olması da gerekir; beyin de onların nasıl yol alacaklarını kontrol eder, zira açıklama ve inançlar olaylara hâkimiyeti geliştirebilir ve öngörülebilir sonuçların artmasını sağlayabilir.

İnsanlar kontrol ve öngörülebilirliği belirsizlik ya da başarısızlıktan çok daha fazla arzu eder ve bunu bulmaya çalışır. Kimse başarısızlık ve karmaşa istemez. Yerin altımızdan çekildiği hissi beynin gereğince çalışması, başarısızlığı ve bedenin bunların sonucuna bağımlılığı arasındaki amansız ilişkiyi gözler önüne serer.

Beyin bütün bunları yapmaktan kaçınamaz. Görevi, açıklamak, bir değerlendirme yaparak bu değerlendirmelerine inanmak ve eylemi yönetmeye çalışmaktır. Yineleyelim, beyin önce harekete geçecek ve ancak bunun ardından düşünecek şekilde evrimleşmiştir. Hayatta kalma görevi evrimin mirası, bizim de girift kalıtımımızdır.

Yakacak biriktirmek, eşe kur yapmak, bebeği yatıştırmak ve ırmağı geçmeye gönderme yaptık. Ancak beyin, ortada kesin kanıtı olmayan şeyler de hayal edip bunlara inanır. Başka galaksilerde hayat, tanrılar, yeryüzünde yaşamın tasarımcısı, insan güdülü ve kişilikli hayvanların olduğu, ölümden sonra yaşam, cehennem, cennet, cadılar, iblisler, melekler, kibir günahı gibi hayret uyandırıcı fikirleri başka ne üretmiş olabilir ki?

Somut kanıt konusuna kısaca değinelim. Bu, bilim insanlarının kullandığı bir terimdir. Çoğu insan, kendi hayal

ürünleri ve inançlarına sistematik bir biçimde sınır getirmeye çalışan bilim insanları gibi akıl yürütmez. Bilim insanı bunu, bilimsel yöntemlerle somut kanıtlar bulup çürütebileceği fikirler ile herhangi bir yöntemle sınayamadığı için çürütemeyeceği fikirleri birbirinden ayırarak yapar.[17] Çürütülemeyecek olanların bir örneği parapsikolojidir.[18] Dinsel inançların sınanamayacağı çoğu bilim insanının ortak görüşüdür. Filozof Daniel Dennett'in dediği gibi, "Bana bilimi göster."[19] Dolayısıyla inançlar hayali, fakat desteklenemez olarak betimlenir.

Bu, Richard Dawkins,[20] Sam Harris[21] gibi yazarların din eleştirilerinin ana fikri olmuştur. Aziz Aquinolu Tommaso gibi dinin en çok saygı duyulan düşünürlerinden bazıları tarafından geliştirilmiş güçlü tanrısal varlıkların, usta işi kanıtlarını destekleyen milyonlarca sözcük yazılmıştır. Jan Dark, Turin Kefeni ve Yanan Çalı gibi vizyon ve vahiyler üzerine de sayısız konuşma yapılmıştır. Ama cenneti, cehennemi, anlayışlı ya da düşünceli tanrıları, kuyruğuyla sağı solu döven maskeli şeytanları test etmenin bilimsel bir yöntemi yoktur.

Bu değerlendirme sert görünebilir, incitici bir şekilde öyledir de. Ama güttüğü amaç bu değildir. Bilimsel akıl yürütmenin kaçınılmaz sonucudur sadece. Bilim ve din –doğacılık ve teizm– arasındaki çatışma, bir gösteri oyunu değildir.

Fakat bu din eleştirileri beynin nasıl çalıştığını hesaba katıyor mu? Beynin belirli bir şekilde çalıştığını –beyinle ilgilenen bilim insanlarınınki gibi örneğin– ve inançların kesin kanıtla desteklenmesi gerektiğini ileri sürmek iyi güzel; ama beyin doğallıkla bu şekilde çalışmıyorsa bu iddia gerçeği yansıtmaktan çok bir dileğin ifadesi olabilir ancak. Ayrıca

---

[17] D.C. Dennett, *Breaking the Spell: Religion as a Natural Pehnomenon* (New York: Viking, 2005).

[18] J. McCrone, "The Power of Belief," *New Scientist*, 13 Mart, 2004.

[19] D.C. Dennett, "Show me the Science," *New York Times*, 28 Ağustos, 2005.

[20] R. Dawkins, *The God Delusion* (Boston: Houghton Mifflin, 2006).

[21] S. Harris, *The End of Faith* (New York: Norton, 2004).

bazı eleştirmenlerin yaptığı gibi, dinsel inancın "kuruntu" denilerek kestirilip atılması, başka türlü makul ve anlayışlı insanların rahatsızlığı ya da verimsiz sessizlikleriyle sonuçlanabilir. Bu tür bir yaklaşım dini, cazibesinden, etkisinden, kaynağından ve en önemlisi, tümünün merkezinde yer alan beyinden uzaklaştıracaktır. Ve lütfen rölativistlerin kaçış noktası olan bütün inançların eşit olduğu düşüncesine de kanmayın. Burada ahlaki ya da kavramsal bir eşdeğerlilik sözkonusu değildir. İşin içinde bundan çok, çok daha fazlası bulunmaktadır. Bir dirhem bir kilo etmez.

Bu hususlar ilk anda göründüğünden çok daha fazla karmaşayı barındırıyor. Çoğu insanın beyni, bilgiyi düzenler ve başlatılacak hareketler konusunda kararlar alır. Somut dünyadaki deneyimlerinden bildikleri –gördükleri, kokladıkları, tattıkları, işittikleri ve dokundukları– ile imgelediklerinin bir bileşimini kullanır. İmgeledikleri; göremedikleri, koklayamadıkları, tadamadıkları, işitemedikleri ya da dokunamadıkları düşünceler, fikirler, senaryolar ve açıklamalardır.[22]

İnsan yaşamına ilişkin kayıtlar, *insanların imgelediklerinin hayret verici bir kısmına, somut olarak deneyimledikleriyle aynı ölçüde ağırlık, değer ve söz hakkı verdiklerini göstermektedir.*

Tıpkı bedenin hamağa uzandığı zaman, barfikse asıldığı zamandan daha rahat olması gibi, beyin de kuşku duyduğu zamanlara kıyasla inanç duyduğu zaman daha rahattır. İnsanların nasıl davranıp karar aldığını düşünün. Davranışa yol göstermesi için imgelenen, ancak ilginçse olağanüstüdür. Bir çalışan yeni bir işin daha tatmin edici olacağını hayal ederek iş değiştirir. İnsanlar hoş vakit geçirecekleri hayaliyle sinemaya gider, hayal ettikleri gerçekleşir veya gerçekleşmez. Açlıklarını gidereceğini ve tadını hayal ederek börek yaparlar; ama umduklarını bulamayabilirler. Yapılan bir plandır, kesinlik içermez. Dinleyecekleri müzikten hoşlanacakları umuduyla bir konser bileti alırlar. Ya da komşularıyla iyi geçinmenin cennete gidiş şanslarını artı-

[22] Sullivan, "When Not Seeing Is Believing."

racağına veya emekli olduklarında daha iyi golf oynayacaklarına inanırlar.

Bütün bunlar insanların yaşamları üzerinde doğrudan ve somut etkileri olan makul seçimlerdir. Ama aynı gün içinde bir, iki ya da beş kez dua etmelerinin cennete gitme olasılığını yükselteceğine de inanırlar. Birbirinden bambaşka olan bu iki durumda da, beyin kestirimci bir sonuca ulaşır. Bir kez bir şey imgelediğinde görünen o ki, beyin buna bir açıklama getirip gerçekmiş gibi ele almadıkça işin ucunu kolayca bırakamamaktadır. Bunun en çarpıcı örneğini, arada bir ortaya çıkan ve Perşembeden itibaren bir hafta içinde dünyanın sonunun geleceğine inanan din topluluklarında görmek mümkündür. Bu toplulukların müminleri, varları yoklarını satıp eş-dostlarıyla vedalaşarak, dünyanın sonunu bekleyeceklerini ilan ederler.

Hayal gücünün bu coşkun ırmağı üzerinde düşünülmeli, buna açıklama getirilmelidir. Beyin eylem hayal etmezse insanların hareket etmeyecek olması mümkün müdür? Ya da kutsal kitapta denildiği gibi "Hayalin olmadığı yerde çürür gider insanlar."

Neyin gerçek, neyin imgesel olduğu gibi felsefi sorulara değinmiyoruz. Bunlar Descartes, Locke, Berkeley gibileri ve çağdaş düşünürleri meşgul etmiştir. Soru, büyük ölçüde yanıtsız kalmıştır ve bu konuda sıkı bir tartışma devam etmektedir.

Hayır, biz beynin, onu çalıştırmaya çabalayan insanlar *olmaksızın* nasıl çalıştığıyla ilgileniyoruz. Seyreden üçüncü bir göz olmaksızın. Beynin çalışmasının dolaysız bir şekilde nasıl deneyimlendiğini merak ediyoruz. Bu açıdan, imgelenen bir şey, beklenmedik biçimde ısırılan bir kırmızıbiber kadar gerçek olabilir. Sözgelimi cehennem...

Sonuçlar?

Somut olarak deneyimlenen ile imgelenip inanılan arasındaki ayırım tarihsel olarak pek açık değildir. Bugün de belirsizliğini korumaktadır. Örneğin insanın uçması fikri, ilk

ortaya atıldığında bunun bir hayal olduğu düşünülmüştü. Ama sonra gerçekleşti. Ya da cadı örneğinde olduğu gibi, cadıların gerçek olduğuna inananlar vardı. Fransa'da Loudon ve Salem'de, Massachusetts'te gayet iyi bir şekilde belgelenmiş ve yasal olarak gerçekleştirilmiş cadı avları yapıldı.[23] Cadılıkla suçlanmış sayısız insanın, sayısız mahkemede mahkûm edilerek cezaya çarptırılıp, yakılarak öldürülmesi acımasız bir gerçekti. Aynı zamanda ya bu hafta ya da geçen hafta içinde binlerce insanın inanacağı yeni uçan daireler, yeni komplo teorileri ve en azından üç düzine düzmece tıbbi tedavinin ortaya atılmış olması hiç de şaşırtıcı değil. Bir yerlerde, bir kez daha belirli bir etnik, ulusal ya da dinsel topluluk arasında üstün bir ırk veya inanca ait oldukları yolunda hayaller de ortaya çıkacaktır: Üstün ırk; mutlak ve kalıcı bir hiyerarşik başarı; Naziler; Jonestown'da olanlar; üzerindeki bombayı patlatarak Indira Gandhi'yi öldüren kadın vb.

Gerçek niteliği edinen imgelemler için kullanılan teknik terim, *yüklemdir*.[24] Somut olay ve deneyimler kadar imgelenenlere de anlam veya nedensellik açıklaması atfetmek, yüklemek anlamına gelir.

Ve bu gayet yaygındır. Bunu hepimiz yaparız. Örneğin insanlar cennete belirli özellikler, kutsal varlıklara kişilik özellikleri yükler. Kendilerini ölümden sonraki bir yaşamda görür, kurgulamayı da kahvaltının saat kaçta sunulacağı, mönüde neler olacağı gibi gayet kesin ayrıntılarla gerçekleştirir. Aziz Petrus fıkralarında gayet seçkin bir Amerikan ya da Suudi Arabistan banliyösü tasvir edilir. Buranın bir giriş kapısı ile bekçisi vardır. Kişinin buradan içeri girmeye değer olması gerekir, ki bu herkesin harcı değildir. İçeride önemli, değerli şahıslar bulunur. Tepenin doruğunda da patronların patronunun oturduğu malikâne yükselir.

---

[23] M.B. Norton, *In the Devil's Snare* (New York: Knopf, 2002); J.C. Baroja, *The World of Witches* (London: Phoenix Press, 2001).

[24] D.R. Forsyth, "The Function of Attributions," *Social Psychology Quarterly* 43 (1980): 184-89.

Ya da gündelik yaşamda kişi ağır hasta bir sevdiğinin sağlığına kavuşması için tanrısına dua eder. Zamanla hasta iyileşir ve inananlar için, dualarının bunda bir şekilde etkili olduğu sonucuna varmaları son derece kolay, hatta belitsel olmasa da akla yatkındır. Bu böyle olmuştur; çünkü bir dizi değer atfedilmiş ilahi varlık bir biçimde durumu düzeltmiştir elbette.

Ama hastalığın ölümle sonuçlandığını varsayalım. Acının girdabında, ilahi varlığın bir nedenle sevilen kişinin adresini cennetteki yenisiyle değiştirme vaktinin geldiğine hükmettiğine inanmak işten değildir. İki durumda da hiyerarşi sevdalısı primat, birilerinin işbaşında olduğu sonucuna, düzenin alaşağı olmayacağına duyduğu güvenle varır. Bir hiyerarşi olmalı, onun içinde de çalışır bir aracılık bulunmalıdır. Daniel Dennett'in belirttiği gibi, "İçimizde karların çatıdan yuvarlanışı gibi şeylerde, araçları olmayan aracılıklar bulma eğilimi gibi bir tetikleyici var."[25]

Daha sonra da değineceğimiz gibi beynin farklı bölümleri bu farklı senaryoları canlandırır. Bunlar, çok ilginç bir şekilde kendilerini şöyle tasarlar: Her nasıl olduysa beyin şu anki haline evrimleşmiştir ve yaptığı diğer şeylerin dışında hayal eder, inanır ve inandığı şeyler doğrultusunda hareket eder. İnançlar kişinin eylemlerini ve bu eylemin sonucunda olmasını beklediği şeyleri belirler. Adanmış inananlarda bu yeterince açıktır fakat *iki arada bir derede* kaç insan yaklaşan ölümlerinin itekleyici bir rol oynamasıyla ne olur ne olmaz düşüncesiyle bir dine girmiştir? Ve bütün dinler *–hepsi–* kendilerine özgü ayırt edici özellikleriyle inanç kümelerinden oluşur. Çiçek türleri kadar çeşitli olabilirler; ama nihayetinde hepsi inançtır.

Daha önce de vurguladığımız gibi bunların en öne çıkanı da davranışa yol gösteren hayali bir yüksek otorite ya da mutlak ve kişiselleştirilmiş bir ahlaki ilkeye duyulan inançtır. Her topluluk mensubu aynı zamanda güçlü düzenin büyük planında müzakere edilmiş bir konumu isteyen ve bunu

[25] D. Solomon, "The Nonbeliever," *New York Times Magazine*, 22 Ocak, 2006. Daniel Dennett ile bir söyleşi.)

kabul edebilecek durumda olan bir politikacıdır. İnsanların evrende yalnız olduklarını ve başlarına gelenlerden tümüyle kendilerinin sorumlu olduğunu kabul etmeleri, açıkça görüldüğü gibi son derece zordur. Ayrıca insanlar, evrende, önderlerinin daha üzerinde birilerinin olmadığını kabul etmeye de razı değillerdir. ABD başkanlık yemininin son satırı, "Tanrım, bana yardımcı ol"dur ve sizin, yeni büyük patron olmuş olsanız bile birilerini dinlemeniz gerektiği anlamını taşır.[26]

Kimileri kendi haritalarıyla yol almaya çalışır ve bunun çetinliğinden de gösterişli tarafından da tat alır. Fakat biz toplumsal bir tür olarak nasıl evrildiğimizi tartışacağız. Antisosyal ya da marjinal bir tavır almak özel bir güç ve yetiler ile bir miktar da atılganlık ve cesaret gerektirir, ki yaşananlar da bunu göstermiştir.

İnanç İnsanı ve Dinsel Özet

Dinin hikâyesi burada sona ermiyor.

Açıklık getirmek üzere, dinsel işleyişin dört temel direğini şöylece ortaya koyabiliriz: Kutsal metinler, ilahi varlıklar, dogma ve davranış kuralları.

Bütün dinler bir öykü anlatır. Hopilerin sözlü geleneğinde, Torah ve Siddur'da, İncil ve Tevrat'ta, gnostiklerin çoğu metninde, Buda'nın toplu öğretilerinde, Sufilerin yazılarında, Tao ve Taoizm metinlerinde, Bahai Bahauddah'ın düşüncelerinde, Mormonların kutsal kitabında ve daha yüzlercesinde öyküler vardır. Bu ünlü hikâyelerden türetilmiş kurgusal öyküler de bir o kadar ilginçtir. Bunun bir örneği, hem kadim dinin dramını yansıttığı hem de günümüzde geçtiği için 40 milyon satan *Da Vinci Şifresi*'dir. Kutsal metinler, ilahi varlıklar, dogma ve vahşi ya da çiğnenen davranış kuralları dinin örgüsünü oluşturur.

---

[26] Yalnızca imparatorluk tacı giymesi vesilesiyle Avrupa'nın tüm asil sınıfını –Papa dahil– Notre Dame Katedralinde toplayan Napolyon bu zincirin son halkasını da kırmıştır. Fakat Papa'yı tanımazdan gelerek tacını kendi giymişti. Bu tartışmalı bir yenilikti bu ve ilkemizle de ayrı düşmektedir.

Zaman zaman birden fazla versiyon kabul görmekle birlikte her dinin genelde yaygın olarak kabul görmüş tek bir resmi kutsal metni vardır. Örneğin piskoposluklar İncil'in her versiyonunu kabul etmez. Metinleri yorumlama ayrıcalığına sahip olanlarla, bu yorumlara bağlı kalmak zorunda olanlar arasında da normalde bir ayırım söz konusudur. Metinler kimi zaman kutsal buluşma zamanları –Sebt– ya da kutsal yerlere –tapınaklar– ilişkin bilgi içerir. Hamursuz Bayramının programı sayılan Haggadah gibi belirli etkinliklere dair kurallar olduğu görülür. On Emir gibi, kutsal zamanlardan bağımsız ve kutsal yerlerde olduğu kadar dışarıda da geçerli olan davranış kuralları olabilir. Tıpkı bir pasaport gibi bunlar sizi her yere götürür, gittiğiniz yerde de izler. Hayvanlara ya da doğal elementlere tapanlara ya da onlara bağlı olanlara vaat edilen, kişi ya da topluluğun güvenliği, ölmüş atalarla iletişim ya da bir sonraki yıl iyi bir hasat almak olabilir. Ürün alınmaz ya da hasat zamanı verimsiz geçerse, çiftçi hiç değilse bunu beceriksizlik veya aceleye getirmiş olmaya değil, işbaşındaki daha büyük, belki hiddetli güçlere yorma fırsatını kazanır. Dinin özünde yer alan ana kutsal metinlerin listesi uzun ve şaşırtıcıdır. Kutsal metinlerin yazarları da, hayal gücü kuvvetli bilgelerdir.

Budizm hariç, hemen her zaman imgelenmiş bir ya da daha fazla kutsal varlık söz konusudur: Hıristiyanlık ve İslam'da bir, Şinto ve Hinduizm'deyse çok sayıda. Bunlar kuvvetli varlıklar, yeryüzü ve bunun dışındaki olaylara hâkim olan özel güçlerdir. Her birinin farklı bir umut mesajı ve vaadi vardır. Her biri, kişiden adanmışlık ister. Adanmışlık ne kadar büyükse, Katoliklikteki kişisel azizler gibi bir aracılık dolayısıyla da olsa, kutsal varlık ya da güçle özel bir ilişki imkânı o kadar yükselecektir. Kişi Papa'ya, imam veya hahama değil, tanrısına dua eder. Musevilik, tasviri yapılamaz ilahi varlıktan öte belirli bir kişi ya da nesneye tapınmayı yasaklar. Belirsizlik ya da genellik, avantaj ya da yarar olarak görülür. Özellikle göçebeler için bir yere sabitlenmiş putlar lükstür.

Dinin hikâyeleri çekicidir. Bunlar, çoğu zaman güçlü, heybetli öyküler, olaylar, ikaz ve vaatlerdir. İnsanları inanmaya ve daha önce de söylediğimiz gibi zaman zaman görkemli bir adanmışlığa çağırırlar. İnanmama tehlikesine atılanlara ya da tehlike karşısında dönenlere de meşum bir uyarı yerine geçerler.

İnanç ve dogmanın bir de öbür yüzü vardır. İnsanların imgelediklerine inanmadan edemediğinin altını çizmiştik. Böyle bir inanma beynin, kişinin inancını sürdürebilmesine yönelik, sıklıkla bilmezden gelinen bir eğilimiyle ilişkilidir. Dine uyarlandığında bu eğilim, inanılanla çelişen görüş ve kanıtları reddetmeye dönüşür. Çoğu Hıristiyan ölümden sonra hayat olmaması olasılığını reddeder. Yehova Şahitleri, Yehova'dan başka kutsal varlıkların olabileceğini kabul etmezler. Yaradılışçıların ret listesinde ise, yeryüzünün yaşına ilişkin jeolojik kanıtlar, Tekvin'deki yaradılış hikâyesini çürüten çok eski insanların mevcudiyetinin somut kanıtları, kırk bin yıl ya da daha eskilere dayanan dinsel etkinliklerin betimlendiği kaya resimleri, evrim teorisinin ortaya koyduğu şekilde, türlerde gerçekleşen değişiklikler ve hayal gücü geniş insanlar için, yukarıdaki sonsuzluğa çıkan asansöre atılacak bir adımdan ibaret olan ölümün gerçeği yer alır.

Adanmış beyinlerin, dünyanın sonunun örneğin önümüzdeki yedi gün içinde geleceği gibi, öngördükleri bazı olaylar zamanında gerçekleşmediğinde, bu "başarısızlık" karşısında çoğu zaman pek ustaca olmasa da alışılmadık açıklamalar geliştirdiklerini boşuna vurgulamadık. Bu gibi durumlarda, bir şekilde tarihlerin yanlış olduğu anlaşılır ve yeni, düzeltilmiş duyurularla, yeni bir sona ilişkin yeni benimsenen inançlar sunulur. Zaman zaman bu taktik, Jonestown'da görülen toplu intihar gibi trajik bir olayla sonuçlanarak sarpa sarar. Fakat genel olarak inanç sistemlerinin insanlığa sunduğu çözüm yollarının bu kadar ölümcül sonuçları olmaması öğreticidir. Elbette burada, din savaşları gibi büyük bir istisna ile inancın parça tesirli bomba anlamına geldiği, intihar bombacılarının çoğu zaman başarıyla sonuçlanan eylemlerini de belirtmemiz gerekir.

Dinin tanımladığımız temellerinin, dinlerin işleyişini etkileyen iki belirgin özelliği vardır: İlki, inançların, dogma, metinler ve ilahi varlık tasvirlerinin, gerçekliğe fazla uygun olmayacak ve gerçeklikle de çok yakın bağları kurulamayacak şekilde işlenmesi gerekliliğidir. Dinlerin tiksindiği bir şey varsa, o da örneğin yinelenen bir duanın hasta insanların durumunda düzelme sağlamadığını gösteren ciddi ve güvenilir bilimsel incelemelerdir.[27] İkincisi beynin bir kez dogma ve daha yüksek bir otorite gerçeğini benimsedikten sonra, özellikle de metin yorumları, ruhsal yaptırımlar ve davranış kuralları konusundaki kandırılma olasılığı karşısında savunmasız bir hale gelmesidir. Bu bir Microsoft programı olsaydı, hemen göze çarpmayacak bir hatayı ortadan kaldırmak için düzenli olarak yama yapılması gerekirdi. İnsanlar dine ve hayata açıklama getirme biçimlerini öyle çabuk terk edemezler; çünkü görünürdeki temel fark ibadetin Cuma günü yerine Cumartesi veya Pazar günü yapılması gibi görünse de, aslında insanları zorlayan ana nokta, farklı bir dinsel çevreye geçişteki sıkıntıdır.

Elbette dogmalara, metinlere ve kurallara inanma biçimleri ve bunların aracılığıyla gerçekleştirilmesi beklenenler arasında belirgin farklar da vardır. Dua etmenin ideal biçimleri gibi konularda sürüp giden meseleler olacaktır; örneğin camide namaz kılmak üzere eğildiğinizde alnınız taş zemine değmelidir. Ya da gözünüz ön sıradaki hanımın şapkasına (veya kendisine) takılıp kaldığında duanız boşa gider. Kişinin ne yiyip ne yemeyeceği ve başka dinlerin mensuplarıyla nasıl ilişki kuracağı bile dinsel uygulamanın parçasıdır. Müslümanlar Kuran'ı tanrılarının aracısız kelamı olarak görür. Davranışlarının kutsal kitapla uyum içinde olması için günde beş vakit namaz kılmaya çalışırlar, tıpkı aynı amaçla ömürleri boyunca en az bir kez Hacca gitmeyi arzuladıkları gibi. Tüm bunlar Kitapta açıkça buyrulmuştur. Öte yandan bazı Hıristiyanlar İncil'i tam olarak tanrı kelamı değil, onun me-

[27] Örneğin *bkz.* Duke Üniversitesi Tıp Fakültesinden Mitchell Krucoff'un 16 Temmuz 2005 tarihli *Lancet*'ta çıkan araştırma raporu.

sajı ve tarihi olayların bir yorumu olarak görür. Fakat dinsel itaatkârlıklarını kanıtlamak için oturacakları sıranın başında diz çökmek gibi özel ve dikkat çekici davranışlar geliştirmişlerdir. Başka Hıristiyanlar Tevrat'ı gerçek bilirken İncil onların gözünde ikincil önemdedir.

Buna etkili kutsal metin yorumcularının (Nursialı Benedikt, Maimonides, Aziz Francis) meselleri ile teslisin Katoliklik tarafından benimsenmesi gibi değişikliklerin gerçekleştiği dönüm noktaları da eklenebilir. Bir de farklı amaçlar ve bu amaçların gerçekleştirilmeleri yolunda yasaklar vardır. Budizmi, Amerikan Evangelizmiyle karşılaştırın. Budistler gerçek doğalarını başkalarının dikkatini çekmeyebilecek kişisel, *mahrem*, ruhsal, zihinsel bir yolculuk –esas olarak meditasyon– ile keşfederler. Evangelist çevrelerde yolculuk kişisel ve özel olduğu kadar göz önündedir de. Hayır işi yapmak, maddi katkıda bulunmak, kutsal metinlerde gösterildiği gibi davranmak, kiliseye yeni mensuplar kazandırmak, kilisede görevler üstlenmek... Vazifeler bunlardır. Hayır işi yapmak ruhun kurtuluşunun görünür gereğidir. İğnenin deliği parlak bir spot ışıkla güzelce aydınlatılmıştır.

Gelsin Cennet!

Kayıp mı? Yitmiş mi? Nerede?

Dinlerin ayırt edici özellikleri dogmaları, fiziksel yapıları ve kutsal yerleri (örneğin Mekke, Vatikan, Kudüs), uygulamaları (sözgelimi domuz yememek, Cumartesileri oruç tutmak, Pazarları günah çıkarmak) ve bildirilen niyetleridir (mesela kirli ve ruhu kurtulmamış olanı, onun da göklere çıkarılması gerektiğinden, tanrının huzuruna getirmek). Bu faaliyetlerin (2008 ilkbaharı sonlarında Burma'da, yozlaşmış hükümete rağmen rahiplerin felaketzedeleri kurtarma operasyonunda olduğu gibi) yakınlarına yardımcı olmak gibi bazı yararlı etkilerine değinilmişti, dahası da gelecek.

Hikâyenin Diğer Bölümleri

Şimdilik başka bir yere odaklanacağız. Çoğu dinsel faaliyet ilk bakışta göründüğü ya da öyle olduğu iddia edildiği kadar

masum, saf ya da yararlı değildir. Scientology bazı eyaletlerde din olarak görülürken, başkalarında dolandırıcılık olarak değerlendirilmektedir. Çoğu zaman şirket veya hükümetler gibi din dışı çevreler de, dinleri devletin varlık nedenleri olarak kullanmakta ya da dinsel dogma ve kutsal kuralları kendilerine avantaj sağlamak üzere (örneğin seçimlerde) manipüle etmektedir. Aslında çoğu dinler ve devletler, ikisi arasında bir ayrımın olduğunu bile kabul etmeye yanaşmamaktadırlar.

Siyaset ve finans dünyasından da örnekler verilebilir.

Çin ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler, dinsel hoşgörüsüzlük üzerine ateşli tartışmalar sürdürüyorlar. Fakat aynı zamanda Vatikan ile Çin, 1951'de kötü bir şekilde kesintiye uğrayan ilişkilerini normalleştirme olanağını, gayet dünyevi bir biçimde incelemekteler. Presbiteryen Kilisesinin bir kolu, 11 Eylül'ün altında CIA komplosu olduğu teziyle bir kitap yayımlar.[28] Birleşik Devletler Temsilciler Meclisi 2007 Savunma Yasa Tasarısına duayı da katar.[29] Müslüman din adamları Avrupa gazetelerinde çıkan İslam karşıtı karikatürleri eleştirir, Papa 16. Benedikt'i de, Ortaçağ İslam'ına ilişkin sözlerinden ötürü fiziksel olarak tehdit ederler. Amerikalı Evangelistler diğer ülkeleri, onların liderlerini ve dinlerini eleştirirler. Ateşli bir düş gücünün ürünü olan bir nedensellik anlayışıyla Papaz Jerry Falwell 11 Eylül saldırısını Amerika'daki eşcinsellik ve kürtaja inen "ilahi bir ceza" olarak yorumlar. Bir dizi Amerikan üniversitesinde öğrenciler Amerikan bayrağına bağlılık andı içmeyi ve "tanrı" sözcüğünü ağızlarına almayı reddederler. Öte yanda muhafazakâr Hıristiyanlar, "Mutlu Noeller" deyişini kullanmayı reddeden perakendecilere boykot çağrısında bulunur. Kök hücre araştırmalarını destekleyenlerle, bu çalışmaların bazı hastalıkları azaltma potansiyeline rağmen inançlarından ötürü

[28] H. Wilhelm, "The Presbyterian Church Gets into 9/11 Conspiracy Theory Business," *Wall Street Journal*, 8 Eylül, 2006.

[29] A. Cooperman ve A.S. Tyson, "House Injects Prayer into Defense Bill," *Washington Post*, 12 Mayıs, 2006.

buna karşı çıkanlar arasındaki çatışmalar, sürekli değişen biyoetik dünyasını biçimlendirmeye devam eder.

Bu işin her zaman bir de finans yönü vardır. En temel biçimiyle din mensuplarından, mevcut masrafların karşılanması için katkıda bulunmaları talep edilir. Kilisenin, Avrupa'daki Roma Katolik Kilisesinin olduğu gibi geniş çaplı kırsal ve kentsel gayrimenkul yatırımları vardır, sonuçta hiyerarşi desteklenmelidir; ama bunun dışında da, çekilişler, satılık kitaplar ve vergiden düşülebilen hediyelikler gibi, dine sponsorluk veren pek çok kamusal etkinlik de vardır. Amerikalılar dine, toplumun herhangi başka alanına olduğundan çok daha fazla fon ayırır. Bu faaliyetlerde birincil amaç kâr olmasa da, öncelikli konu, nakit akışını sağlamak olduğundan, din büyük bir ticari faaliyete benzetilebilir. Billy Graham'in halk önüne çıkması için yapılan organizasyon ve bunun mali temelinin ayrıntılı dökümü, dinsel etkinliklerin en parlağını ayakta tutmak için gerekli olan anlaşılması güç bir pratiğe işaret etmektedir.[30]

Ekonomi yasa ve stratejileri, cüppeleri birbirinden farklı olsa da bütün dini organizasyonlar için geçerlidir.

İnsanları kendi dinine çevirmeye çalışmanın, iş genişlemesi ve pazar payı arayışının doğrudan dinsel karşılığı olduğunu daha sonra tartışacağız. Tıpkı iş dünyasında kurumsal kaynakların usulsüz kullanımı ya da hisse senedi opsiyonunda manipülasyon nedeniyle çıkan skandallar gibi, kilise sahtekârlıkları ile liderlerin sürdürdüğü, mensupların bilmeden finanse ettiği aşırı lüks yaşamın da bolca örneği bulunur.[31] Dinin dışındakiler bile çoğu zaman partiye katılır. Örneğin Los Angeles'taki California Üniversitesi, kişi başı 42.000 dolar karşılığı özel jetle, yedi büyük tarihi dinsel yere, 21 günlük bir gezi düzenlemişti.[32]

---

[30] A. Newman, "A Crusade Cannot Thrive by Faith Alone," *New York Times*, 23 Haziran, 2005.

[31] T.G. Sterling, "Executives Sentenced in Church Fraud," *Washington Post*, 1 Ekim, 2006.

[32] "Great Faiths: A Journey by Private Jet to the World's Sacred Places," UCLAAlumni Association Magazine 2006, s. 1-18.

Bu noktalar, dinlerin olumlu hiçbir özelliği olmadığını ileri sürmemiz olarak anlaşılmamalı. Bizim ana iddiamız aslında olumlu özellikleri olduğudur. Dinlerin etkisindekiler için inanç, bilincin nörofizyolojik özünde olumlu etkiler yapar. Sayısız tanıklık ve inananların milyarları bulan sayısı, bu olguyu doğrulamaktadır. Çoğu insan din, dindarlık ve bu konudaki başarının kişiden kişiye gösterdiği farklılığa hoşgörüyle yaklaşır. Katolik rahiplerin aynı günahı her hafta işleyen bir kişinin her hafta günah çıkarması karşısında onu yeniden kutsayarak bağışlayıcılık sunması dikkat çekicidir. İslam'da kişi yoksulsa ya da ailevi nedenler bu görevi yerine getirmesini engelliyorsa, Hacca gitmesi beklenmez. Coşkulu Protestanlar, iki arada bir derede kalmış mensupların inanca doğru bir adım atmasını yüreklendirmeye çalışırken, hatırı sayılır bir hoşgörü gösterip, kişi imana gelmese bile onunla karşılıklı bir bardak bira içecektir. Aynı kilisenin mensupları birbirlerine yardım ve dua eder. Kiliseler kapılarını evsizlere açarak aş ve barınak sunar. Katrina Kasırgası gibi felaketler sırasında dini gruplar, hükümet tarafından desteklenen kurumlardan çok daha etkili bir şekilde felaketzedelere yer, zaman ve para yardımında bulunmuştu. Bir dizi Amerikalı muhafazakâr dinsel topluluk iklim değişikliği konusundaki güncel seferberliğe katıldı.[33] Katolik Kilisesinin tek başına dünyadaki en büyük sağlık ve eğitim sağlayıcısı, Afrika'daki sivil toplumun harcı ve Hindistan'daki kast sisteminin en güçlü karşıtı olduğunun acaba kaç kişi farkındadır?[34]

Bu bölümde, dinsel ve spiritüel itkilerin karmaşıklık ve yoğunluğuna parmak basmaya ve bunlara bilgilendirici bir açıdan yaklaşmanın önemini vurgulamaya çalıştık.

Daha az ya da çok olmasını arzuladığımızı değil, mevcut olanı ele alıyoruz. Uçak tasarımcılarının, Kamboçya'da pirinç yetiştirmek için inşa edilen mükemmel sulama kanallarını

[33] A. Haag, "Church Joins Crusade over Climate Change," *Nature* 449 (2006): 136-37.

[34] Geçtiği yer: R. Shortt, "The Pope's Divisions," Times Literary Supplement, 10 Nisan, 2009, s. 23.

gerçekleştirenlerin ya da Colorado ırmağına büyük barajlar kurmak üzere tonlarca taş toprak kaldıranların yerçekimi ya da hidroliğe ilişkin yasalardan hoşnutsuzluk duyması, hiçbir işlerine yaramamıştır. Bir sistemi değiştirmek, korumak ya da güçlendirmek isteyen, önce onu iyi anlamalıdır.

Bölüm 3

Ruhun Serüvenleri

Bu bölümde konunun biraz daha derinine ineceğiz. Özellikle, dinsel inanç ve davranış kurallarının, inananların gündelik yaşamına hangi ölçüde yansıdığıyla ilgileneceğiz. Din ve gerçeği kuşatan mücadeleler ne olursa olsun gündelik yaşamlar bu mücadelenin cephesini oluşturur. Bu, kişisel yaşam öyküsünün alanıdır.

Tam mesaili işlerde olduğu gibi dinde de bir gündeliklik söz konusudur. Kendini adamış müminlerin ve dinine ideolojik bir totaliterlikle sarılanların dinsel inanç ve kuralları, pankreasları kadar hayatlarının bir parçasıdır. Üstelik kim olduğu sorulduğunda kendisini, bir pankreas sahibi olarak tanımlayacak tek bir insan bile yoktur. Buna karşılık büyük çoğunluk dinini, kendini tanımlayıcı, en azından ana niteliklerinden biri olarak kullanacaktır. Kudüs'teki gibi, belirli bir çevrede birden fazla dinsel topluluk olduğunda, bu daha da belirgin bir hal alır. Dinsel aidiyet daha büyük önem kazanır, hatta zorunlu hale gelir. Günümüzdeki Şii-Sünni ya da Kuzey İrlanda'daki Katolik-Protestan ayrımında veya Avrupa'daki din kaynaklı yüzyıl savaşlarında olduğu gibi ölümcül olabilir.

Çok yaygın, üzerine dikkat çekilmeyen, şaşırtıcı; ama açıklayıcı bir şey, sayısız insanın üzerlerinde ruhsal bağlılıklarını gösteren uğur ya da işaretler taşımasıdır. Ruhlar âleminin gücü taşta, değerli madende ya da sanatkârane işlenmiş küçük bir nesnede simgeleşir.[1] Dinsel aidiyetin ruh-

[1] G. Ferguson, *Signs and Symbols in Christian Art* (New York: Oxford University Press, 1954).

sal ya da ahlaki anlamı, kişiye iyi durumda olduğu zamanda bir şey ifade etmese, kötü zamanlarında rahatsız edici gelse de, özdeşleşme sürer. Yapışıp kalan bir şeydir bu. Sözgelimi, bu kitabın yazarlarından Tiger, Fransız-Kanadalı çoğunluk da dahil olmak üzere herkesin bir azınlık grubuna ait olduğu bir şehir olarak tanımladığı Montreal doğumlu bir Yahudidir. Bu kentteki dinsel kimlik, ruhsallık ya da sofulukla kalmaz. Bu, özellikle (Tiger'ın çocukluk dönemine denk gelen) İkinci Dünya Savaşı sırasında böyleydi. Fransızca konuşanlar, yüzlerce yıl önce Quebec'i savaşta yenen İngiliz tahtının saflarında mücadele etmek üzere askere alınmalarına karşı ayaklanmıştı.[2] Azımsanmayacak sayıda Quebecli tarafından bu durum aynı zamanda, yalnızca basmakalıp bir şekilde ekonomik sömürücüler olarak değil, daha da ağırı, İsa'nın öldürülmesinden sorumlu kavim olarak gördükleri kâfir Yahudilerin korunması olarak algılanıyordu. Dolayısıyla kişinin ne olduğu teorik bir husus değildi. Neredeyse fiziksel bir meseleydi. Hayatta kalma ve sosyal dayanışma, yolda yürürken Jeanne Mance Çetesi gibi düşman gençlerce yolu kesildiğinde tüyleri tam anlamıyla diken diken olan bir genç için esaslı bir meseleydi.

Bununla birlikte, Yahudi kimliğini destekleyen teoloji, can güvenliği konusunda duyulan korkuya eşit olmadı. On üç yaşında genç Tiger geleneksel Bar Mitzvah töreni çağına gelmişti. Bütün o gösterişli, ipe sapa gelmezliği, kendisinden beklenen coşkuyla karşılıyordu. Pek çok sonucu olabilecek bir şeydi bu hiç kuşkusuz. Çocukluktan, sorumluluk sahibi olacağı ciddi bir yetişkinlik dönemine geçişin göstergesiydi. Bunu tanrıyla farklı bir ilişki izleyecekti. Oğlunun günahlarıyla sevaplarından baba Tiger sorumlu olmayacaktı artık. Tanrı bunları doğrudan yargılayacak, dinsel yasaya itaat çabaları, öz disiplin uygulaması ve başkalarını memnun etmesinden ötürü genç Tiger'ı ödüllendirecekti. Yeni bir dönem açan bu töreni desteklemek ve tanrıyı hoşnut etmek için belli başlı

[2] Bugüne dek Quebec'te otomobil plakalarının üzerinde "Je me souviens" ("hatırlıyorum") sloganı vardır.

Bar Mitzvah dualarını tekrar etmekle kalmıyor, yeni bir gömleği ilk kez giymek ya da mevsimin ilk meyvesini yemek gibi gizemli dini törenler için de dua ediyordu. Nihayetinde bunlar, bir yetişkinin nasıl yaşaması ve ibadet etmesi gerektiğini bildiren talimatlar arasında yer almaktaydı. Aile sinagogundaki tören vakar içinde ve belirgin bir başarıyla gerçekleşti.[3]

Yeni yetişkinin görevleri konusunda niyeti ne kadar ciddi, sadakati ne kadar büyük olursa olsun süreç beklediği gibi olmayacaktı. Genç Tiger'ın ilahi gücün artan dikkatine ilişkin bir işareti dört gözle aradığı hatırı sayılır bir zamanın ardından delikanlı tereddüt ve acıyla, ilahi gücün kendisine yönelik dikkatinde, eskiyle kıyaslanabilir bir artış olmadığını kabul etmek zorunda kaldı. Artan sorumluluğu üstlenmeye hazır olmasına rağmen böyleydi bu. Daha yüksek bir güçle yeni kurulan yetişkin ilişkisini doğrulayıp pekiştirecek kişisel ve tanımlanabilir hiçbir kanıt ortaya çıkmamıştı. Aslında, inanca yönelik beklenti ve arzunun kaybı genç Tiger için, kendinden önce gelen sayısız insanın yaşadığı inancını yitirme deneyimlerinin dram ve sıkıntısının tüm izlerini taşımıyordu. Elbette parçası olduğu Yahudi cemaatiyle ilişkileri canlılığını korumuştu. Ancak din unsuru bütünü itibariyle önemini yitirmişti.

Dinin gündelik yaşama nüfuz edişinde görülen değişikliklerden bazılarına kısaca değindik. İlerideki bölümlerde bunları tartışmaya devam edeceğiz. Bunlardan bazıları bilinen şeyler: Temel inançlar, metinler, kurucular, beslenme ve giyim kuşama ilişkin olanlar gibi davranış kuralları, çoğunlukla son derece teorik, soyut ve keyfi görünen varsayımlara dayalı olsa da iyi bilinir. İnsanlar bunları milletvekillerinin adlarından, Alaska'nın başkentinden ya da kentin basketbol takımlarının son maçta hiç sayı yapmamış oyuncusunun kim olduğundan daha iyi biliyor olabilir.

Pek şaşırtıcı değildir bu. İnanç dünyası kendini dayatır ve karmaşıktır. Mensupları böyle bir yakıştırmayı kabul etmeye-

[3] Gayet pratik bir şekilde sinagog, apartmanımıza komşu binanın ikinci katındaydı; paylaşılan çitinden atlayarak ulaşılabiliyordu.

cek olsa da, kimi zaman Metodistlerle Luteryenler arasında olduğu gibi yakın görünen dinler, birbirlerinden küçük farklarla ayrılır. Öte yandan Katolikler ile Budistler ve Yehova Şahitleri arasındaki farklar daha büyüktür. Dünyadaki binlerce din arasındaki çeşitleme baş döndürücüdür ve çok ilginçtir.

Hangi dinin mercek altına alındığına bağlı olarak ortaya farklı olgu ve profiller çıkar. Bu farkları ayrıntılarıyla gözden geçirmeye çalışmadık. Bu, daha önce pek çok kez ve gayet başarılı bir biçimde yapıldı. Onun yerine burada dinin üç kişi üzerindeki etkisini gözler önüne serecek; ama nihai olma amacı da gütmeyen bir öyküleme sunuyoruz. Evangelist bir Amerikalı erkeğin sıradan bir haftasını betimleyeceğiz. 1870'lerde Amerika'yı bir ucundan diğerine at arabasıyla kat eden genç bir Katolik kadının güncesindeki gözlem ve duaları inceleyeceğiz. Ve Nazi Almanya'sında katı bir Katolik beyin yıkamasından geçirilmişken daha sonra dünyaya bir Yahudi olarak geldiğini öğrenen bir delikanlının kaderine değineceğiz. İlk örnekte bu kitabın yazarlarından birinin tanıdığı, evinden ayrılmadan tehlike yaşamış birisi söz konusu. İkincisi, yazar McGuire'ın, tehlikeli bir Amerika yolculuğu geçirmiş bir akrabası. Üçüncüsü ise, öykünün başında açıklanacak nedenlerden ötürü çeşitli hikâyelerin bir derlemesi.

Bu gerçek hayat kesitlerine geçmeden önce varsayımsal ve gerçekleşmeyecek bir düşünce deneyi yapalım.

Dünya dışı varlıklara özgü bir nedenden dolayı başka bir gezegenden insana benzer bir bireyin kendine biçtiği görevle dünyamıza geldiğini farz edelim. İnanç sahibi olmak, bir dini benimsemek, o din tarafından da benimsenmeyi gerektirir. Ele aldığına hakkını veren adil biridir o. Hangi dini seçeceğine karar vermek üzere Kuzey Amerika'da insanlarla ciddi mülakatlar yapar.

Onun deneyimlerini paylaşalım:

Petersburg, Kentucky'de yakın bir geçmişte inşa edilip açılan Yaradılışçılık Müzesini ziyaret eder.[4] Yaradılışçıların

[4] M. Redfern, "Creationist Museum Challenges Evolution," *BBC News*, 15 Nisan, 2007.

ana konusunun evrimi köşeye sıkıştırmak olduğunu görür. Böylece kendini birden onun için yeni olan bir çekişme üzerinde düşünürken bulur.[5] Bu arada beklenmedik bir alerjiye karşı ilaç yazdırmak için doktora gitmesi gerekmiştir. Bekleme odasındayken, çoğu doktorun dinin hastalarının sağlığı ve uzun yaşaması üzerinde olumlu etkileri olduğu görüşünü savunduklarını okur.[6] Buralıların bilgilerinin depolandığını öğrendiği kütüphaneyi ziyaretinde, dünyadaki güncel karmaşayı, reformasyon ve onun 1500-1700 yılları arasında Avrupa'nın siyasi olarak bölünüşü üzerindeki merkezi rolüyle kıyaslayan bir din âliminin makalesini okur.[7]

Hikâye daha da karmaşık bir hale gelmektedir. Katıldığı akşam derslerinde bir konuşmacı dinlerin varlık nedeninin bilinmeyenden duyulan korkuya karşı varoluşsal bir güvenlik sunmalarından kaynaklandığını ileri sürerken başka bir konuşmacı, İsa'nın tanrının oğlu değil peygamber, İsa etrafında bir din kurulmasının sorumlusunun da havarisi Paulus olduğunu iddia etmektedir.[8] Derslerin olduğu binanın dışında İsa yandaşı Yahudilerin gösterisi vardır. Sokağın aşağısında, caz topluluğunun eşlik ettiği bir grup Baptist, herkese açık bir açık hava toplantısıyla inançlarını sergilemektedir.

Saygın bir akademik merkezde kendinden emin bir düşünür, dinlerin, gündelik yaşamın aldatıcı yüzeyi altındaki akılcı düzeni ortaya çıkarma girişimi olduğunu bildirerek uzaylımızın kafasını karıştırır. Bir genetik bilimci, insanları

---

[5] M.J. Behe, *The Edge of Evolution* (New York: Free Press, 2007); M. Holderness, "Enemy at the Gates," *New Scientist*, 8 Ekim, 2005; Creation Science Belief Systems, www.religioustolerance.org. 3 Mart, 2005; S. Perkins, "Evolution in Action," *New Scientist*, 22 Şubat, 2006; C. Biever, "The God Lab," *New Scientist*, 16 Aralık, 2006.

[6] N. Bakalar, "Most Doctors See Religion as Beneficial, Study Says," *New York Times*, 17 Nisan, 2007.

[7] D. MacCulloch, *Reformation: Europe's House Divided*, 1490-1700 (London: Allen Lane, 2003).

[8] T.L. Thompson, *The Messiah Myth: The Near Eastern Roots of Jesus and David* (London: Cape, 2006).

daha yüksek bir otorite arayışı ve ona ibadete götüren bir tanrı geni olduğunu savunmaktadır. Bir tarihçi, Luther, Calvin ve Swedenborg'un ideal yaşama giden yolun izlerini bulma konusundaki saplantılarından muzdarip oldukları görüşündedir. Başka bir tarihçi, yegâne gerçek dinin Yahudilik olduğunu savunurken, yan odadaki bir tarihçi de, Tevrat'a inananların akıl sağlığından şüphe edilmesi gerektiği yolundaki düşüncesini dile getirmektedir. Bir sosyolog dinlerin neden savaş vesilesi olduğunu açıklar. Bir fizyolog, ciddi bir dinsel meditasyonun kişinin dikkatini artırdığını bildirir. Bir nörolog da uzaydan gelen bu ziyaretçiye, Montreal'de yaşayan rahibelerin, insanlar dua ettiği ya da "tanrının onlar aracılığıyla konuşmasına izin verdikleri" zamanlarda faaliyeti yükselen spesifik beyin bölgelerinin saptandığı beyin görüntülerini gösterir.

Uzaylımız Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri Akademisi'ni ziyaret etmek için Ebediyet Ekspres Altın Kredi kartını işe koşar. Orada insanın teknolojik ve laik becerisinin özünü bulacağını varsaymaktadır. Ne de olsa akademide öğrenciler saatte 2000 km süratle uçan uçağı kullanırken iki metrelik hedefleri kilometrelerce uzaktan vuran füzeleri doğru konumlandırıp ateşlemeyi öğrenmektedirler. Yine de o göz kamaştırıcı teknolojilere rağmen farklı inançların din adamları arasında aynı ölçüde gerçek olan ezeli çatışmanın sürüp gittiğini görür.[9] Dini azınlıkların temsilcilerinin ayrımcılıktan yakındığını işitir. Yemek sırasında Hayvanlara Etik Davranış (HED) topluluğunun, ses üstü jet pilotu olduğunu öğrendiği bir üyesiyle konuşur. Üye, HED'in bir din olduğunu, mensuplarının da tıbbi araştırmalarda hayvanlar yerine insanların kurban edilmesini savunduğunu söyler.[10] Birisinin masasında, bir hava suba-

[9] A. Cooperman, "Military Wrestles with Disharmony among Chaplains," *Washington Post*, 30 Ağustos, 2005. E.J. Dionne Jr., "Keeping Faith with Religious Freedom," *Washington Post*, 25 Haziran, 2005.

[10] S. Milloy, "PETA: Sacrifice Human, Not Animal Life for Medical Research," *Fox News*, 25 Temmuz, 2006.

yından diğerine yazılmış, hava kuvvetlerinde hiçbir şekilde resmen izin verilmeyen bir ifadeyle "İsa'nın huzurunda" diye de bitirilmiş bir mektup görür. Yemekten sonra dinin insan doğasının parçası olup olmadığının tartışıldığı bir sohbete katılır.[11]

Arayışı sürmektedir: Joseph Smith Jr.'ın Mormon müritlerinin yaşadığı Salt Lake City'ye gelir. Mormon Kitabı'nda katı bir üslupla kafa karıştırıcı ve uyuşturucu bir drama olmaksızın ifade edilen vahiylerin gerçekliğini ateşli bir şekilde savunurlar. Joseph'e 1823 yılında gelen bir melekle inen vahyin teyidi gösterilir.[12] Mormonların açıkça ve dayanağını Mormon Kitabı'ndan alan teolojik bir güvenle Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun zaman önce yasa dışı ilan edilen çokeşliliği sürdürdükleri bir yerleşimden söz edilir. Amerika'nın din özgürlüğüne bağlılığından ve araştırmacıların inananlarla inanmayanların beyinleri arasında farklar bulunduğunu saptamış olmasından dolayı uygulamalarının koruma altında olduğu ya da olması gerektiğini belirtirler. Bütün bunlarla birlikte çokeşlilik, bu ülkedeki dinsel hoşgörüye meydan okumaktadır.

Gezileri sırasında uzaylımız öğrenim araçları, dua kitapları, süs, takı ve ibadet nesneleri gibi hayret verici çeşitlilikte dini eşya ve hizmet sunulduğunu fark eder. Özellikle ilgi çeken, askerlerin cinsel arılığını korumaya yönelik bir kitap setidir.[13] Bütün bunlar sanki dinsel bir üretim bandından gelerek boyna takılan uğurlardan sofu şahsiyetlerin temsil edildiği mumlara, hemen her yere yayılmaktadır. Dinsel malzemenin satıldığı bir dükkânda satıcı ona, "George W. Bush'un Birleşik Devletler Başkanlığı'na vatandaşlar tarafından seçilmediği, oraya gelmesinin tanrının bir işi olduğu" bilgisini verir.[14]

---

[11] R. Dunbar, "We Believe," *New Scientist*, 28 Ocak, 2006.

[12] C. Soukup, "Religion," *Newsweek*, 17 Ekim, 2005.

[13] J. Leland, "Sex and the Faithful Soldier," *New York Times*, 8 Ekim, 2005.

[14] D. MacKenzie, "The End of Enlightenment," *New Scientist*, 8 Ekim, 2005.

Her şehirde pek çok iyi niyetli ve çoğunlukla ilham verici, mütevazı kilise mensuplarına rastlar. Bu kişiler daha yüksek bir otoritenin mevcudiyetine tümden ikna olmuşlardır ve sahip oldukları özel bilgiyi başkalarına bildirmenin kendi misyonları olduğuna tartışmasız olarak inanmaktadırlar. Buna hayatlarının amacı, vaaz ettiklerinin kusursuz doğruluğuna insanları inandırmaya da vazifeleri gözüyle bakarlar. Uzaylımız bu kişilerden bazılarının misyonlarını sürdürmek amacıyla çoğu zaman esaslı biçimde rahatsız, hatta politik ve fiziksel tehlike arz eden koşullarda dünyanın öbür ucuna gittiğini öğrenir.

İbadete giden ya da ibadetini yerine getirmiş çoğu insanın alışılmadık bir biçimde mutlu ve rahatlamış görünümüne şaşırıp kalır. İlerideki bir binada ya da az ötedeki çimenlikte de bir şeyler yaşanıyor gibi görünmektedir. Primatların incelendiği bir merkezde çoğu bilim insanının, insanlarla insan olmayan primatlar arasında, ahlakın ve büyük olasılıkla son derece basit bir anlamda dinin temelini oluşturan biyolojik sistemlerin ortak olduğuna inandığını öğrenir.

Yolculuklarının sonuna yaklaşmış, olabildiğince çok cemaat ziyaret etmiş, çoğunun, birbirleriyle pek iletişim kurmadığı ayrı örgütlerde farklı düşünce sistemleri barındırdığı sonucuna varmaktadır. Çeşitli nedenlerden ötürü dönem dönem düşmanlıklar patlak verip daha sonra yatışsa da bu duruma görünürde kimse aldırış etmiyor gibidir.

Vaaz ve öğretilerin, insanların çektiği acılar ve ayrımcılık gerçeğinden çok, çoğunlukla doğru-yanlışa ilişkin ahlaki görüşlere odaklandığını fark etmiştir. Kendine, "Din aslında kimin için?" diye sorar. Bir papazla son bir görüşmede tüm farklarıyla birlikte tüm dinlerin aynı hedefe giden ayrı yollar olduğu yönündeki inandırıcı ve hoş bir fikirle tanışır. Ancak bir kilise görevlisinin, sadece bakirelerin cennete gidişinin kesin olduğuna dair ikazı bu konuşmayı izler.

Bitkin düşmüş, kafası karışmıştır. Arayışlarını ateşli yandaşların, şevk dolu misyonerlerin tarihi ve hâlâ meyve vermekte olan başarılarıyla övündüğü Asya, Ortadoğu, Afrika ve

Güney Amerika'da sürdürmemeye karar verir. Böyle bir gezinin bir karar vermede gereksindiği belirleyici özgünlükte bir bilgi vermeyeceğine kani olmuş ya da kendini inandırmıştır.

Bu ziyaretçi, bir inanç benimseyerek misyonunu yerine getirmek için ne yapabilir? Bir din seçecekse bunun hangisi olacağına nasıl karar verebilir? Deneyimlerinden biri kararını etkileyecekse hangisi olabilir bu?

Elbette, bilinçli bir karar almanın hiçbir yolu olmadığına hükmederek geldiği yere dönebilir; ama bir düşünce deneyi için bu hiç de yerinde olmayacaktır.

Ara verip notlarını gözden geçirebilir, araştırmalarına ve görüşmelere devam ederek bunları güncelledikten sonra kararını verebilir. Ama bu da gerçekdışı olacaktır. Gerçekten dünya üzerindeki bin kişiden belki ancak biri, birine bağlanmadan önce dinler arasında ciddi bir kıyaslama yapar. Ya da çaresizlik içinde, dışarıdan çekici gelen ya da yegâne uygun, sosyal seçenek gibi görünen bir dine girer. Bu, kısmen Robertin birazdan anlatacağımız öyküsüdür. Ya da çok daha genç bir yaşta gelmiş, dindar bir aile içinde yaşamış, yavaş yavaş onların dinini benimsemiş, böylece zaman içinde kendiliğinden gelişmiş bir süreçle inançlı biri haline gelmiş olabilir. Bu da kısmen Elva'nın daha sonra anlatacağımız öyküsüdür. Bundan sonra, köklerinden edilmiş, dinsel kimliğine ilişkin belirsizlikle sarsılan Yahudi olarak dünyaya gelmiş Katolik çocuğun daha karmaşık, çetin durumuna kulak vereceğiz. Bunun, bir belirsizlik deryasında yüzen bir meseledeki belirsizlik olduğunu da belirtelim. İnsanların beklediği, belki de herkesin billurlaşmış, olgun bir dine sahip olmasıdır. Peki, böyle bir düşünce nereden gelmektedir?

Robert Bir Evangelist ve Amerikalı Bir Erkektir

İnsanların dinlerinin gerektirdiği ya da önerdiği faaliyetlere ayırdığı zaman çeşitlilik gösterir.

Bir uçta dinine çok bağlı olduğunu söyleyenler vardır. Ama bunlar dinsel törenlere nadiren gider ya da dini ritüellere, cemaate hizmet gibi dinle ilişkili etkinliklere pek az

katılır. Din büyükleri ya da sözcülerinin öğütlerine çok az kulak verirler.

Diğer uçta hayatlarını dinsel bağlamda ve aşikâr bir dini anlamla yaşayanlar vardır. Her yerde olabilirler. Fakat Amerika'da çoğu, kilisenin bölgenin toplumsal merkezi olduğu ve vaazlarla Cumartesi sabahları nedamet getirmek gibi hizmetlerin ötesinde geniş bir yelpazede hizmet sunduğu kırsal kesim ya da kentlerden uzak yerlerde yaşamaktadır. Şehirler ve banliyölerinde yaşayanlar zamanlarını sinema, spor faaliyetleri, alışveriş, parklarda yürüyüş, ezoterik hobiler gibi şeylerle geçirirken kırsal kesimdekiler çoğunlukla yakınlarda sinema olmayan, spor etkinliklerinin arada bir yapılan okul faaliyetleriyle sınırlı kaldığı, yarım günlük yoldan daha yakın bir yerde alışveriş merkezi bulunmayan bölgelerde yaşarlar.

Robert, Amerika'nın kırsal kesiminde, 1600 nüfuslu bir kasabada yaşamaktadır. Yerleşimde iki benzin istasyonu, küçük bir bakkal, ne zaman açık olacağı belli olmayan bir lokanta, pek iyi nam salmamış bir araba tamirhanesi, bir de bar vardır. Yirmi dokuz yaşındaki Robert marangozluk eğitimi almıştır. Arada bir şarap içse de pek alkol kullanmaz. Sigara içmediği gibi tütün çiğnemek, enfiye çekmek gibi alışkanlıkları da yoktur. Harcamalarıyla geliri dengededir.

Hikâyesi fazla alışılmadık bir hikâye değildir. Ana babası gayet dindar, bölgedeki kilisenin de aktif mensuplarıdır. Robert ergenliğinde kiliseye gitmiş, yapının yenilenmesine yardımcı olmuştur. Bu faaliyetler ona pek bir şey ifade etmemiş, zaman kaybından az hallice görünmüştür gözüne.

Otomobil alacak yaşa gelene dek okul şöyle böyle ilginç gelmiştir. On altı yaşında liseden ayrılarak bir inşaatta iş bulur. Çok geçmeden işler kötüye gitmeye başlar. Yirmi yaşında bir benzin istasyonu soygununda tutuklanır; karşılığı on beş ay hapis yatmak olur. Alkollü araba kullanmaktan iki kez mahkemeye çağrılmasıyla başıboşluğu iyice pekişir. Yirmi dört yaşında işsiz, parasızdır. İş bulamaz, borçlanır,

oradan oraya savrulmaya başlar. Eve döner ama ana babası onu kabul etmez.

Derken bir gün kasabadaki araba tamirhanesinde liseden bir arkadaşıyla konuşur. Arkadaşı Hıristiyanlığa geçişinin hayatını nasıl değiştirdiğini anlatır. Robert'ı kilisesine çağırır. Robert kabul eder. Arkadaşıyla kiliseye gidişinden bir buçuk yıl sonra bir haftası aşağıdaki gibi geçmektedir:

Pazar: 30 dakika evden kiliseye gidiş / 60 dakika ilk Pazar ayini / 90 dakika Pazar okuluna yardımcı olma / 15 dakika kilise mensuplarıyla sohbet / 30 dakika kiliseden eve dönüş / 60 dakika akşam İncil okuma / 20 dakika evde akşam duası. Toplam: 365 dakika.
Pazartesi: 10 dakika evde sabah duası / 20 dakika akşam duası. Toplam: 30 dakika.

Salı: 10 dakika sabah duası / 20 dakika evden İncil kursuna gidiş / 70 dakika İncil kursu / 20 dakika kurstan eve dönüş / 20 dakika akşam duası. Toplam: 140 dakika.

Çarşamba: 10 dakika sabah duası / 45 dakika engelli bir kilise mensubunu evinden alıp alışverişine yardım ve evine bırakma / 20 dakika akşam duası. Toplam: 75 dakika.

Perşembe: 10 dakika sabah duası / 30 dakika evden kiliseye gidiş / 60 dakika erkek kilise mensupları tartışma grubuyla / 20 dakika kiliseden işe gidiş / 20 dakika akşam duası. Toplam: 140 dakika.

Cuma: 10 dakika sabah duası / 30 dakika bekâr kilise mensupları için düzenlenen tanışma yemeğine gidiş / 120 dakika yemek / 30 dakika kiliseden eve dönüş / 20 dakika akşam duası. Toplam: 210 dakika.

Cumartesi: 10 dakika sabah duası / 30 dakika evden kiliseye gidiş / 150 dakika kilise tadilatının marangoz işleri

/ 30 dakika kiliseden eve dönüş / 20 dakika akşam duası. Toplam: 240 dakika.
Bir hafta boyunca kilisеyle ilgili etkinliklerle geçirilen toplam zaman: 1200 dakika ya da 20 saat.

Haftada 20 saati dine ayırmak çoğu okura aşırı gelecektir kuşkusuz. Ancak kendini dine vermesinin ardından harcadığı bu zaman Robert için hiç de fazla değildir. Hepsi de Evangelist kiliselerin aktif mensupları olan bireylerle dindar bir ailede büyümüştür.

İnanç aşikârdır. Tanrının varlığı bir gerçektir. İsa'nın dirilişi de öyle. Matthew, Mark, Luke ve John'ın yazıları hakikattir. Annesi her akşam yemekten önce üç çocuğuna yarım saatlik İncil okumasına, "Tanrı ona verebileceğimiz her şeyi hak eder... Esinimizdir o bizim" sözleriyle başlayagelmiştir. Bütün aile kilise projelerinde görev almış, kilise yemekleri ve diğer etkinliklere ev sahipliği yapmış, katılmıştır. Evlerinin dışını Noel için Şükran Günü'nden çok önce süslemeye başlamışlardır. Papaz düzenli olarak ziyaretlerine gelmiş, Robert'ın babası gelirinin yüzde 12'sini, annesi kendi annesinden kalan 50.000 dolarlık mirasın yarısını kiliseye bağışlamıştır. Nihayet inancına sarılan biri haline gelen Robert'a bütün bunlar yirmi altı yaşında bir anlam ifade etmiştir. Kilisesindeki insanları da sever üstelik. "Bana kendimi önemli ve cemaatin öne çıkan mensuplarından biri olduğumu hissettiriyor, uzun çalışma günlerinin yıpratıcılığını azaltıyorlar."

Robert'ın yaşadığı gibi dine dönüşler alışılmadık değildir. Bunların uzun ve etkili tarihi en azından Paul ve Augustine'e kadar uzanır.

Robert kendisiyle ilgili ilginç bir şeyin de farkına varmıştır. Bir yıl önce uzaklarda, dağlık bir bölgede bir kulübe inşaatının yapımı işini almıştır. Projenin tamamında yalnızdır. Sadece pazarları inşaattan ayrılarak en yakındaki kiliseye kadar toprak yolda yüz kilometre yol yapar. Ama burası onu pek tatmin etmez. Sadece vaaz verilmektedir. Ne sosyal etkinlikler ne İncil kursları ne de cemaat çalışmaları var-

dır. İşi yedi haftada sona erdiğinde kilisesi ve çevresindekilerden bir daha ayrılmamaya yemin etmiştir. "Sandığımdan daha sosyal biriymişim," diye itiraf eder papazına. "Kendimi ancak tanrının kulları yanında ve başkalarına bir şeyler verirken iyi hissediyorum." Başkalarına bir şeyler vermek konusunda sinirbilimcilerin yakın bir geçmişte keşfettiği şeyi deneyimlemiştir; özveri beyinde yiyecek ve seksle aynı ödül merkezlerini uyarmaktadır. Cezaevi yöneticileriyle bilim insanlarının gayet iyi bildiği gibi tecrit hapsi çetin ve zayıf düşürücü bir cezadır.

Robert'ın dinle geçirdiği her gün dar anlamıyla dinsel değildir elbette. Kiliseye gelenler siyaset, iş ve fiyatları tartışır, birbirlerine yemek pişirme tüyoları verir, bölgedeki haberler hakkında konuşurlar. Ama aynı şekilde çoğunlukla kilisenin kendisi ve uzakta yürüttüğü birçok faaliyet de tartışmalara konu olur. Örneğin bir misyoner, ailesiyle birlikte Afrika'dan dönüşte yaşadıkları tehlikeleri, zorlukları ve zaferle sonuçlanan dine dönüşleri anlatır. Öyküleri kilise mensupları kadar kasabadaki az sayıdaki inanmayanın da düş gücünü harekete geçirir. Cemaat içinde kendi başına bir hayat edinir.

Burada bir an durup sorun; Robert'a çok benzer bir başka kişinin –çocuk yaşta Baltimore'daki akrabaların yanına gönderilmiş bir ikiz kardeşi olduğunu hayal edin– dinsel faaliyete haftada bir dakika bile ayırmazken Robert iki dolu iş gününü bununla nasıl geçirebilir? Psikologlar ikizlerin ruhsallığa duyduğu doğal eğilimin oldukça benzer olduğunu ileri sürüyor. Ama bu açıklama Robert ve onun hayali ikizi için pek geçerli görünmüyor. İnsanların içinde bulundukları sosyal çevre mi bu eğilimin önüne geçen? Büyük olasılıkla ya da en azından sıklıkla gerçekleşen durum bu gibi görünüyor. Özellikle de Robert'mki gibi koşullarda, yerel kilisenin din "merkezi" olmasının yanı sıra yerleşimin sosyal merkezi de olduğu bir kasabada, kentsel alanlar çeşitli seçenekler sunarlar. Ama Protestan Evangelistlerin daha etkili olduğu yerler de kentlerdir (örneğin günümüzde Güney Amerika'da, bir zamanlar

da Kore'de olduğu gibi). Yoksa belirleyici unsur dinin çeşidi midir? Muhtemelen hayır. Tibet, Güney Amerika ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde farklı dinler ağırlıklı olarak etkindir. Ancak yerel ibadet yeri Robert'ın kilisesininkine benzer işlevler yerine getirmekte, bölgedeki yetişkin çoğunluk tarafından da ziyaret edilmektedir. Nispeten az sayıda kişi kendini dinden uzak tutmayı tercih eder.

O halde Robert'ın yeni yaşamı, ona farkına varmamış olabileceği ne sunmuştur? Yanıtı ilerideki bölümlerde açıklayacağız. Ama burada da kısaca dikkat çekelim. Olumlu toplumsallaşma –yani dinsel etkinlikler, törenler ve dinsel inançlarla ilişkilendirilen sosyalleşme– tahmin edilebileceği gibi *beyin sakinleştiricisidir.*

En iyi *beyin sakinleştiricisi de,* dindir.

Son söz. Robert artık yirmi dokuz yaşındadır. Evlenmiş, bir çocuğu olmuştur. Komşu yerleşimdeki bir şirkette inşaat danışmanlığı yapmaktadır. Haftanın yaklaşık on beş saatini kiliseyle ilgili etkinliklerle geçirmektedir.

Elva 1870'lerde Birleşik Devletleri Bir Uçtan Diğerine Kat Eder

Şimdi de başka bir yolculuk öyküsü: Amerikalıların kıtayı Batı kıyısı ya da ona en fazla yaklaşabildikleri yere kadar aşarken göğüs gerdikleri o destansı kahramanlık hikâyelerinden biri. Hikâyenin çatısı, kaynağını konuşmalardan ve yazarlardan McGuire'ın bir kadın akrabasının günlüğünden alıyor. Dinsel inancın, belirsizlik ve kıtlığın son derece çetin ve büyük baskısı altındaki bir birey ve topluluk üzerindeki önemini gözler önüne seriyor.

19. yüzyılın ikinci yarısında batıya yolculuk eden topluluklar arasında çok büyük farklar bulunuyordu. Bunlar yeni bir ütopya peşindeki idealistlerden altın arayıcılarına, sosyalistlerden Mormonlar gibi dindarlara kadar çeşitleniyordu. Buradaki öykümüzde Katolikler, Unitaryenler, Sosyalistler ve Elva'nın 1876'da Pennsylvania'daki kömür ya-

taklarından Jerome, Arizona'ya birlikte seyahat ettiği işçi örgütleyiciler yer alıyor.

Elva, Vermont doğumludur. İkisi de tanrıtanımaz olan ana babasının ani ölümüyle altı yaşında öksüz kalır. Pennsylvania'daki teyzesi onu evlat edinir. Millie Teyze koyu Katoliktir. Çok geçmeden Elva vaftiz edilerek yerel Katolik kilisesinin faal bir mensubu haline gelir. Zaman geçer. Okulda son derece başarılıdır. Öğretmenleri üniversiteye gönderilmesini söyler. Etrafındaki erkekler buna karşı çıkar. On yedi yaşında yakınlarda bir üniversiteye kabul edilmiş, gitmeye hazırlanırken Millie Teyze, kocası Felix, diğer aile bireyleri ve birkaç arkadaşıyla "yeni bir yaşam için California'ya göçeceklerini" söyler. Millie yaşlanmaktadır. Elva kendi yardımı olmaksızın onun California'yı göremeyebileceğinden korkar, topluluğa katılır.

Yolculuk yedi ay kadar sürer. Başlarda dinsel inanç ve ritüeller –yemek duasını kimin edeceği ya da dua edilip edilmeyeceği gibi– ilgili durumlar liderlik bağlamında tartışma konusu olur. Gidilecek yollar, günde ne kadar yol alınacağı, kimin nelerden sorumlu olduğu gibi konularda karar almak hiçbir zaman kolay ve kendiliğinden olmamaktadır. Ancak Elva'nın bu yaşadıklarında dönemi için sıradışı hiçbir şey yoktur. Amerika'nın bir ucundan diğerine yapılan seyahatlerde diğer insanlardan başka başvurulacak şeyin olmadığı bir zamandır bu. Bir yönetimden söz edilemez, araba çekme servisi bulunmaz, pek az otel vardır, bulunan yiyeceğin yenebilirliği su götürür, üstelik cep telefonuyla internet de keşfedilmemiştir henüz. Alet kutusunda bir pusula, ağır çalışma, şefkat, şevk, ilham ve umuttan başkası yoktur.

Elva'nın yorumuyla topluluk gidebileceği yere –Jerome, Arizona– gitmiştir, "Çünkü tanrının gözü hep üzerimizdeydi." Aşağıda üzerinden biraz geçilmiş güncesi ve yazar McGuire ile tartışmalar yer alıyor:

Kentucky. "Yağmur üç gündür durmadı. Her şey ıslak, kimse ateş yakamıyor... Arabaları yerlerinden kımıldat-

maya çalışmak boşuna... Ortalık çamur deryası... Millie öksürüyor, çıkardığı sesler kötü... Dün gece atlardan biri öldü... Bu gece havanın dönmesi ve Millie'nin iyileşmesi için dua edeceğim."

İki gün sonra. "Yağmur durdu... Yola koyulduk. Hâlâ çamurlu... Millie daha az öksürüyor... Tanrı dualarımıza karşılık verdi."

Arkansas. "Herkes hasta, öksürüp tükürüyor... Dün akşam yemek yapacak kadar ayakta durabilen bir ben vardım... Erkekler hâlâ başa kimin geçeceğini tartışıyor... Bay Ervin (bir işçi örgütleyici) oylama yapılsın istiyor. Felix bu işe en uygun kendisi olduğu için başa geçmek istiyor... Birbirlerine girmelerinden korktum ama olmadı... Bay Ervin Kızılderililer gördüğünü söylediğinde çok telaşlandık... Dualaların yardımı dokunur belki: Tanrı kimin başa geçmesi gerektiğini bilir, bize sağlığımızı yeniden kazandırır, bizi esirgemesi için yakaracağım ona."

Ertesi gün. Felix grubun başına geçer.

Beş gün sonra. "Neredeyse herkes iyileşti, tanrıya şükür."

Bugünkü Oklahoma eyaletinde. "İhtiyacımız su. Yanıp kavruluyoruz. Üç gündür su yok... Sıcak dayanılır gibi değil... Atlar bitkin düştü, yol alamayacağız... İki dingil kırıldı, değiştirilmesi gerek... Herkes gölgelere sığındı... Felix kalan suyun başında nöbet tutuyor –belki bir yarım gün daha yetebileceğini söylüyor... Buraya kadar geldik... Tanrı bizi şimdi mi terk edecek? Kötü halimizi ona söyleyeceğim."

Ertesi gün. İnen sağanak yüzünden grup iliklerine kadar ıslanır. İnsanlar, hayvanlar, ıslanmaya hiç aldırmadan yağmurun altına koşar. Çanaklar doldurulur.

Dört gün sonra. Bol su ve değiştirilmiş dingillerle topluluk Teksas'a yönelir. "Tanrı merhametli ve bağışlayıcıdır."
Altı gün sonra. Açlık ve susuzluktan kırılmış başka bir topluluğun ölülerini gömmek için dururlar.

Teksas ve bugünkü New Mexico eyaletinde. "Millie'nin öksürüğü nüksetti, eskisinden bile kötü... Sadece ekmek yiyebiliyor... Felix o dinlensin diye bugün birkaç kere arabaları durdurdu... Korkarım bu yolculuk onu öldürüyor... Herkes gergin... Dua edeceğim."

On gün sonra. Millie ölür ve gömülür. "Sevgili tanrım, Millie'yi yanma al. Yamna gelme vaktinin geldiğine hükmedişini kabul ediyorum. Harika bir kadın ve bana harika bir anne oldu. Vaktim geldiğinde yanına geleceğimi söyle ona. Tanrım, bu bencil mesajımdan ötürü bağışla ama Millie olmasa ben seni bilmeden amaçsızca dolanıyor olurdum."

Bugünkü Arizona eyaletinin Jerome kasabasında. "Grup dağıldı. Bay Ervin ve yanındaki üç kişi eşyasını alıp gitti... Felix ile birbirlerine ağır sözler söylediler... Felix, geri kalanımızın yazı burada geçirip California'ya doğru yola sonbaharda devam etmemize karar verdi. Unitaryenler kendi dua toplantılarını yapıyor; ama biz de öyle."

O akşam. "Sevgili tanrım, şükürler olsun sana. Aylar önce bu yolculuk başladığından beri bizimlesin. Buradaysak bizi kutsaman, hayatta kalmamızı sağlaman sayesinde. Seni seviyoruz."

Son söz: Elva ile Felix Jerome'da kaldı. Elva bir madenci kampında aşçı olarak çalışmaya başladı. Felix hastalanıp öldü. Üç yıl sonra California'ya taşınan Elva evlendi, bir çocuğu oldu, doksan altı yaşına kadar yaşadı ve hayatı boyunca koyu bir Katolik olarak kaldı.

Jason: Bir Tarih ve Hayatta Kalma Öyküsü

Jason, tanınma olasılığını en aza indirmek üzere birçok kişinin hayat hikâyelerinden alınma parçalarla oluşturulan bileşik bir şahıs.

1960'larda yazarlardan biri (McGuire) bir Doğu Kıyısı kentindeki hastanede çalışırken benzeri öyküleri olan pek çok kişiyle görüşme olanağı bulmuştu. Jason'ınki bu hikâyelerin bir karışımıdır.

1930'ların başı, Hitler'in ülkenin başına geçtiği Almanya. Çoğu Yahudi aile vatandaşlık haklarıyla mal mülklerinin tehlikede olduğunu çok geçmeden anlamıştır. Daha kuşkucu olanlar hayatlarının da tehlikede olduğunu görür. Kimi başka yerlere göçer, kimi kalır. Kalanların çoğu Soykırım'ı yaşayacak, yıllarını toplama kamplarında geçireceklerdir. İsimleri ve toplumsal davranışlarıyla Yahudi oldukları kolayca anlaşılmayan az sayıda kişi Katolikliğe geçerek İkinci Dünya Savaşı sonuna dek Almanya'da kalır.

Ailesi Jason dört yaşındayken Katolik olmuştur. Jason daha ileride, bu dönüşün öncesinde kalan "Yahudi deneyimlerini" hatırlamayacaktır. Yaşanan "tam bir geçiştir." Aileyi Yahudilikle ilişkilendirebilecek ne kadar somut kanıt (kitaplar, mektuplar, notalar, mobilya) varsa yok edilmiştir. Evde ve dışarıda yalnızca Almanca konuşulur, Yiddiş ağza alınmaz. Akrabalara aile ile hiçbir şekilde temas kurmamaları bildirilir. Jason'ın önünde geçmişten hiç söz edilmez. Asıl dinini asla bilmeyecektir. Ana babası yerel Katolik kilisesinde hatırı sayılır bir zaman geçirir. Bölgelerindeki cemaatin, arada sırada da piskoposluğun düzenlediği etkinliklere katılırlar. Jason Katolik okuluna gider. Oyun arkadaşlarının çoğu Katolik ailelerin çocuklarıdır. Onların doğum günü kutlamalarına gider, onlar da kendininkine gelir. Bildik çocukça icatlarla rahibi, dükkân sahipleriyle ana babalarını kızdırırlar. Ailesi diğer Katolik aileleri evlerinde ağırlar, cemaat rahipleri de sık sık ziyaretlerine gelir. Koşer olmayan yemeklerden önce Şükran Duası edilir.

1930'lar geçer, İkinci Dünya Savaşı sona erer. Jason ile ailesinin Yahudiliği hiç anlaşılmamıştır. Etraflarındakilerden şüphelenen olmuşsa da bu açık edilmemiştir.

Savaşın bitişiyle Katolikliğe geçen çoğu Yahudi aile başka ülkelere, bazıları Amerika Birleşik Devletleri'ne göçer. 1950'lerin başında Jason'ın ailesiyle birlikte yerleşeceği ülke de burası olacaktır.

1950'lerle 1960'lar Amerikalıların Yahudilere kapılarını açtığı yıllardır. Soykırımın ayrıntıları ve ölü sayısı ortaya çıkmaktadır. Aileler bölünmüş, çoğu öldürülmüştür. Amerika'nın anlayışlı, açık ve destekleyici olma vaktidir bu. Çoğunlukla da öyle olmuştur.

Jason'ın ana babası Amerika'da olmaktan mutludur. Kendilerini yirmi yıldır ilk kez fiziksel ve ruhsal olarak güvende hissetmektedirler. Jason'a geçmişi bu sırada açarlar. Dünyaya Yahudi olarak gelmiştir. Aile onun ve kendilerinin hayatını kurtarmak için Katolikliğe geçmiştir; onların yapacağı gibi Jason da artık hayatının kalanını Yahudi olarak geçirmekte özgürdür.

Ana babası Yahudi ailelerde yetiştiğinden geçmişlerini büyük ölçüde yeniden ve rahatça canlandırabilecek durumdadır. Herhangi bir çatışma olmaksızın sessiz sedasız Katoliklikten ayrılıp Yahudi cemaatiyle kaynaşmaya koyulurlar.

Jason için durum bambaşkadır. Noel, Paskalya ve Paskalya öncesi Büyük Perhiz yüreğinde yer etmiş, defalarca kutlamıştır bunları. Uzun uzadıya katıldığı kilise töreni yüreğini kanatlandırır. Müzik bamteline dokunurken tören mumlarının tatlı kokusu hoş gelir. Katolik fıkralarını anlayıp güler, arkadaşlarının sıkça ifade ettiği başka dinlere burun kıvırmasına, vaftiz edilmişlikleriyle Katolik oluşlarının ayrıcalığına aşinadır. Yerel kilise çevresinde, onun mensuplarıyla ve rahiplerle din ile diğer konularda sohbet ederken evinde gibidir. Ana babası artık Katolik ayinlerine gitmese de o sık sık katılır, en az iki haftada bir günah çıkarır.

Zaman içinde Yahudi cemaatine karışmak, değerlerini, yaşama biçimlerini benimsemek ve Katolik geçmişini geride

bırakmak için birçok girişimde bulunur. Yerel sinagoga giderek hahama geçmişinden ve duygularından söz eder. Ana babası ve haham onun Katoliklikle ilişkisine anlayışla yaklaşır, Yahudi cemaatiyle kaynaşmasını aceleye getirmemesi konusunda onu yüreklendirir. Jason elinden geleni yapsa da kendini hiçbir zaman tamamen Yahudi hissedemez.

Farkına vardığı başka bir şey daha vardır: Yahudi cemaatinde, yakınları Almanların elinde ölmüş bazı kişiler Jason'ın ailesinin ölen bu Yahudileri bir şekilde terk ettiğini düşünmektedir. Hayatta kalmak için din değiştirme mantığı, hatta gereğini anlayabilmektedirler. Jason ve ailesinde bunun işe yaramış olduğunu da. Jason'ın dine dönme kararını vermeyişine de anlayışla bakarlar. İşi onun masum olduğunu ve Yahudi mirasına sahip çıkması gerektiğini söylemeye kadar vardırırlar. Yine de Jason ile ana babasının diğer Yahudiler pahasına hayatta kalmış olduğu düşüncesini tümden kafalarından atamazlar. Hisleri de değişmez. Yerel cemaatin kolları Jason ile ailesine sonuna kadar açık değildir.

Son söz: Jason iki arada bir derede kalır. Geçmişini öğrenmesinden önceki kadar Katolik değildir. Ama kendini Yahudi olarak görüp Yahudi olarak da hissedemez.

Kişisel Bir Gelenek Olarak İnanç

Bu öyküler sadece düşük bir yüzde için mi geçerlidir? Jason için bunun yanıtı herhalde evet. Elva ile Robert içinse hayır. Psikiyatrik olarak kuruntulu denebilecek insanların hikâyeleri mi bunlar? Öykülerde ya da kişilerin yaşamlarında bu sonucu işaret eder hiçbir ipucu bulunmuyor. Herhangi bir dinsel etkinliğe katılıp şöyle bir dolaşın ve kuruntu ya da başka bir ruhsal hastalıktan muzdarip kişileri sayın. Sunulan kanıtın ne olursa olsun her zaman tartışmalı ve fazla bir anlam ifade etmeyebilecek olmasına karşın buradaki yüzde, inanmayanlar arasındakinden daha düşük olabilir.

Bunlar dinsel inançların gerçekliğini doğrulayan hikâyeler mi? Bizim yanıtımız hayır. İnancın –gerçek olduğuna inanılanın– gerçekle örtüşmesi şart değildir. Robert, Elva

ve bir ölçüye kadar Jason içinse sorunun yanıtı "evet"tir. Onlar için inanç gerçektir. Dahası, insanların hayatlarının gerçek anlamını bir dine ve onun inançlarına bağlanarak bulmasının, bu davranışın ciddiyetten uzak ve anlamsız olarak değerlendirilip bir yana atılamayacak kadar çok örneği vardır. Çoğunluğun değilse de pek çok insanın yaptığı budur.

Hikâyeler başka türlü de öğreticidir. Örneğin telkinin, aşılamanın etkisini vurgularlar. Jason'a aşılanan Katoliklik, ana babasının geçmişi açıklamalarından çok sonra da hayatını etkileyecektir. Bir yanı Katolik kalır, onun inanma biçimini ve tarihini kendisi için kişisel anlamı olacak şekilde benimsemiştir. Katoliklik deneyiminin zorunluluk olmadığını öğrenmiş olmasına rağmen böyledir bu. Oysa kolayca farklı bir inanca geçebilecektir. Dolayısıyla erken yaşta gelen aşılamanın ömür boyu sürecek inancın güvencesi olduğuna dair sıkça dile getirilen dinsel belit, kısmen ve özellikle de onu etkilemiş olan sıra dışı koşullarda bile olsa Jason için geçerli görünüyor.

Öte yandan, Robert erken yaştaki Evangelist aşılamaya bağışık görünmektedir. Belit onun durumunda geçerli değildir, ancak yirmi yıl sonra dini kolayca ve tümden benimsemesinde yetişme biçiminin etkisi olduğunu varsaymak akla yakın olacaktır. Elva'nın beyninin dinle mi yıkandığını, yoksa onu Katolikliğe çekenin altı yaşında ana babasını yitirmesiyle gelen korunmasızlığının etkisiyle Millie'ye bağı ve ona duyduğu sevgiyle bileşimi mi olduğunu kesin olarak bilemiyoruz.

Kanımızca burada en öğretici olan, dinsel inançla ilgili hikâyedir. Bunun insanların düşünce ve duygularını ele geçirme kapasitesi kayda değerdir. Dinsel inanç bireylerin hayatlarına egemen olup onlara tatmin sunabilir. Tüm diğer inanç seçeneklerini bir yana itmelerine yol açabilir. Gücü ve yaptırabildikleri, mantığı hayrete düşürecek kadar etkilidir.

Bunu okuyan hemen herkes, kendilerininkinden belirgin bir biçimde farklı bir kültür ve din içinde dünyaya gelmiş

ve yetiştirilmiş olsalar, çok büyük olasılıkla farklı bir biçimde düşüneceklerini, başka bir dinin mensubu olacaklarını ve diğer yaşama biçimleriyle dinlere de kuşkuyla bakacaklarını kabul ederdi.[15] Peki, o halde kişinin din ve inançlarına bu derin ve kalıcı bağlılığı nereden geliyor? Burada başka bir olgu işbaşında.

Bu başka şeyin dinsel ve genelde sadece dinsel inançların sunduğu pek çok şey olabileceği görüşünü ileri sürmüştük. Daha önce, dinsel inançların başka türlü cevaplanamaz sorulara yanıt verdiğini tartışmıştık. Bu yaşamda ve belki bir sonrakinde anlamlı bir yer sunuyorlar. Özgüven ve toplumsal etkinliği yükseltiyorlar, ilişkileri kolaylaştırıyor, belirli çevrelerdeki itibarı artırıyorlar vb. Dindeki bu başka şey, geniş bir çevreyi kaynağı kuşku götürmez bir koku ya da rayiha veya anımsanan atmosferle dolduran bir sprey gibi adeta. Bu anlamda da, böylesine kuşatıcı, belirsiz; ama yine de açıkça hissedilir, hatta güçlü oluşuyla spiritüel denebilecek bir niteliği var.

Yani bizim ve başkalarının yanıtlarının bir kısmı böyle. Fakat hikâyelerin her birinin ortaya koyduğu bir unsur daha söz konusu: Dinsel vazifeler, başka türlü hayatın sıkıcı ve yorucu olabilecek sıradan ve tekrarlayan işlerine anlam getiriyor. Örneğin çöpü her gün dışarı koymak, taflanı ellinci kez budamak, evin önünü yüz ellinci kez süpürmek –bunlar, kişinin temizliğin imandan geldiğine inanması halinde sıradanı aşan bir anlama bürünüyor. Aksi halde, elde olsa çoğunlukla yan çizilecek işlerden ibaretler. Üstelik bir açıdan, neden olmasın? Neden dünyevi olanda Yeryüzünde Cennet yaratılmasına bir katkı görülmesin? Sıradan gündelik işlerin üst üste gelerek ahlaki büyüklüğün unsurlarını oluşturabileceği fikri heyecan, hatta şevk verici.

---

[15] T.E. Nesbett ve T. Msuda, "Culture and Point of View," PNAS 100, no. 19 (2003): 11163-170; T.E.J. Behrens vd., "Associative Learning of Social Value," *Nature* 456 (2003): 245-49; L. V. Harper, "Epigenetic Inheritance and the Intergenerational Transfer of Experience," *Psychological Bulletin* 131 (2005): 340-60.

Bu nokta üzerinde duruyoruz, çünkü dinsel inançların önemi nadiren evin önünün süpürülmesi ya da taflanların budanması düzleminde ele alınır. Fakat bu inançlar, dört elle sarılınan gündelik işlere de nüfuz eder. Dinler mevsimin ilk meyvesi, basit bir yemeğin kutsanması, eski giysilerin hayır kurumlarına bağışlanması, bulaşıkları kurulamak, elinize bakan hayvanları doyurmak gibi sıradan şeyleri içine alabilir. Gündelik yaşamın bildik müziğine fazladan bir nota eklenmiş olur böylece.

Neden olmasın?

Bölüm 4

Cinsellik İnancı

Geçen bölümün konusu üç farklı kişinin farklı koşullarda ortaya çıkan hikâyeleriydi. Fakat her üçü de hayat için aynı belirleyici özelliği yansıtıyordu: Din. Robert ile Elva'nın öyküleri dini benimseyen, din tarafından da benimsenen insanlarla ilgiliydi. Robert esin kaynağını İncil'de ve bunun yanı sıra destekleyici, keyifli bir cemaatte bulmuştu. Kişisel kayıplarına rağmen Elva da tanrısıyla şahsi ilişkisinde iç huzuru ve aynı zamanda güçlüklerle, belirsizliklerle yüzleşme gücü buluyordu. Üçüncü hikâye, dine dönüşü ana babasının hayatta kalma stratejilerinden, geçmişten çözülüş ve daha önceki dinsel aşılamayla tarihi revizyon arasında yaşanmış duygusal ve bilişsel gelgitlerden oluşan Jason'ınkiydi. Bunlara yakın tarihinin ve çoğu yakınının ölümüyle sonuçlanan olayların bütün canlılığıyla bilincinde olan etnik-dinsel bir topluluğun çalkantılı duyguları eşlik etmekteydi.

Bu bölümdeyse çok daha genel bir konuya eğileceğiz: Cinsel inanca. Evet, cinsel inanç. Bunu soru biçimine de getirebiliriz: Neden birçok din, mensuplarının cinsel yaşamını düzenleme, yol gösterme, yargılama ve yaşamın bu alanında hakemlik yapma girişimlerine böylesine dört elle sarılır?

Biz özellikle cinselliğin sınırsız heyecan verici, psikolojik ve derinlemesine fiziksel gücüyle ilgiliyiz. Öyle olmamız gerekiyor. Cinsellik, erotik ve üreme faaliyetini düzenleyen din temelli geniş bir kurallar yelpazesiyle tam anlamıyla doğumdan ölüme dek sürekli kesişiyor. Cinsel yaşamın her adımında din yanı başımızda bulunuyor. Cinsellik aynı zamanda yaşam ve yaşamın yenilenmesinin tam merkezinde

yer alıyor. Bunun gibi tarafsız ve bilimsel bir belge olma iddiasındaki bir çalışmada, bu konuların yol açtığı insani karmaşaya hakkıyla yer vermek güç. Meselelerin özüne etkili bir yaklaşım, James Joyce'un *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi* (*Portrait of the Artist as a Young Man*) eserinde bulunabilir. Cinsellikle temsil edilen biyoloji ile İrlanda Katolikliğiyle temsil edilen din arasındaki ezeli çatışma bundan daha etkili bir şekilde anlatılamazdı.[1] Bu mücadelenin dizginlenmemiş başka bir betimlemesi de Dante'nin *İlahi Komedya*'sında yer almıştır.[2] Her ikisi de *cinsel inancı* katedral kapısına kalıcı bir şekilde çivilemiştir.

Cinsel inanç. Bundan daha geniş bir konu olabilir mi? Gündemimizde meseleye kapsamlı bir bakış yok gibi görünüyor; ama durum bu değil. İnançların, değerlerin ve dinsel kuralların inananların hayatlarını hızlı toplumsal değişim dönemlerinde nasıl kıskaca aldığını göstermek istedik.

Cinsellik Döngüsü

Biraz geriye gidelim.

İki –teknik olmasına rağmen– devasa konu bu meseleyi belirliyor. Bunlardan ilki, cinsel davranış ve üremeyi yönetmenin çağdaş yollarının tarihin, din sonrası dönemden geliyor olması. Doğum kontrol hapı, rahim için araçlar, mekanik araçlar yardımıyla yumurta ve sperm nakli, kimyasal ve mekanik kürtaj gibi belirleyici buluşlar; çoğu dinin, mensuplarının cinsel davranışına yol gösterme görevini üstlenmelerinden çok sonra geliştirilmiştir. Atalarımızın bütün kaygısı Adem ile Havva'nın sıkıntı yaratan çıplak bedenleri üzeri-

[1] J. Joyce, *Portrait of an Artist as a Young Man* (New York: Viking, 1964). *Portre* ilk kez 1915-16'da Egoist dergisinde bölümler halinde yayımlandı. Joyce'un düzeltmelerini içeren nihai versiyon ise 1964'te Viking Press tarafından basıldı.

[2] A. Dante, *Divine Comedy* (*İlahi Komedya* başlığıyla dilimize çevrilmiştir. Oğlak Yayıncılık –çn). 1310-21 yılları arasında yaygın İtalyancada kaleme alındı. Alıntının alındığı versiyon J. Cardi tarafından çevrilen *The Divine Comedy*'dir (*The Inferno, The Purgatorio, and The Paradiso*) (New York: NAL Trade, 2003).

neydi. İkincisi, cinsel davranışa ilişkin bütün dinsel görüş ve kuralların, cinsellik kaynaklı hastalıkların hepsi olmasa da çoğunun iyileştirilmesini sağlayan ilaçların bulunmasından önce ortaya atılmış görüş ve kurallar olmasıdır. Dinlerin beslenme alışkanlıklarına ilişkin kısıtlamalarında da olduğu gibi cinselliğin yönetilmesini sağlayan çoğu kuralın mahrem ilişkiyle gelen tehlikeleri azaltma yolunda sağlam tıbbi çabalar olduğunu varsayabiliriz. Fakat tıbbın günümüzdeki etkinliği sayesinde cinselliği yüceltenler bu ihtiyatlı tutumun hâlâ geçerli olup olmadığını sorgulayabilecek durumda. Yedi ya da yirmi dört kişiyle yedi gün yirmi dört saat seks yapmanın nesi yanlış ki?

Gelelim döngüye.

Gayet isabetli ve açıklayıcı bir bağlamda, insan yaşamı erkekle kadın arasındaki cinsel ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkar. Zaman geçer, çocuk dünyaya gelir. Onun ve ana babasının yaşamları çocuğun dünyaya gelişi kadar cinsiyetinden de son derece etkilenir. Sözgelimi, çocuğun cinsiyeti ona verilecek isim ya da isimleri doğrudan etkileyecektir. Kız ismi verilen kaç erkek vardır ki? Ana babası tarafından nasıl giydirileceği, çocuğun ileride nasıl bir giyim tarzı benimseyeceği de bununla belirlenir. Cinsiyet, ana babanın hangi tavırları pekiştireceğini, hangilerini göz ardı edeceğini veya önem bağlamında gerilere iteceğini, çocuğa hangi toplumsal davranışları öğretip üzerinde duracaklarını, yakın ilişkilerde hangi stratejilere izin vereceklerini belirleyecektir. Cinsiyetin, istatistiksel olarak normal olandan eşcinsellik, transseksüellik ve özellikle resmi nedenlerden ötürü kendi iradesiyle yoksunluğu seçenlerde (rahipler, rahibelerle bir kısım keşişler vb) olduğu gibi önemli değişik biçimlerine uzanan pek çok anlamı ve yüzü vardır.

Bu durum ve kararlarda cinsiyetin bir ya da daha fazla yüzü işin içine girmektedir. Her ana baba ve kilise otoritesinin de bildiği gibi, gencin cinsel davranışını yönetme ve zaman zaman kontrol altına alma çabalarının başarılı olma olasılığı oldukça düşüktür.

Neden? Yanıt: Biyoloji. Elbette ana babanın, okul eğitimi ve kilisenin de etkileri vardır. Ancak cinselliğin kendi biyozaman çizelgesi mevcuttur. Hangi türünde olursa cinselliği öğrenip deneyimlemek onlu yaşlarda, bazen daha da erken başlar ve şu ya da bu şekilde hayat boyu sürer. Cinsel dürtüler kendiliğinden ortaya çıkabileceği gibi açık cinsel ve baştan çıkarıcı uyaranlara karşılık olarak da belirebilir (Hollywood'un, dergi yayıncılarıyla reklamcıların gayet iyi tanıdığı bir olgudur bu). Ayrıca cinselliğin tümüyle baskı altına alınabilme olasılığı çok düşüktür. Normalde cinsellik hoş, kişisel düzlemde genellikle son derece tatmin edici, kendini tanımlayıcı, çoğunlukla ilginç ve bedelsizdir. Bu dürtüleri tatmin etme ihtiyacının yoğunluğu tedbirin elden bırakılmasına yol açar. Buna karşılık cinsellik beklenmeyen, istenmeyen ya da istenen hamilelikler ve böyle bir etkinin tamamen dışında zührevi hastalıklarla sonuçlanabilir. İhtiyatlı tutumu ve kendine hâkim olma becerisiyle bilinen kişinin adını lekeleyebilir.

Değindiğimiz bu noktalar başka türlü de ifade edilebilir. İzan sahibi hiçbir dinsel uzman, davranış kurallarına yüzde yüz uyulmasını beklemez. Cinsellik konusundaki kurallar da bunun istisnası değildir. Erkekler ve kadınlar iyi işlenmiş cinsel mesajlaşmaya açık ve hazırdır. Cinsel mesajlar sayı ve sürece sınır tanımaz. Cinsellikten kaçınma yönünde bir eğitimin yararlılığı henüz kanıtlanmamıştır. Sanayileşmiş ülkelerde ergenlik çağında gençlerin hepsi değilse de çoğu bekâretlerini on sekiz yaşında kaybetmiştir. Aybaşı kanamalarının giderek daha erken yaşlarda başlaması kadının cinsel faaliyeti ve açıklığını da uzatmıştır. Oral seks çılgınlığı lise ve üniversite çağındakiler arasında alıp yürümüştür. "Öylesine takılmak" ve "işe hazır arkadaşlar" içine tam cinsel birleşme olmasa da oral seksi alan fakat romantik bağlar ya da tekeşliliğe engel ilişki biçimlerinin örtülü ifadeleridir.

Ancak bu tabloya yeni bir unsur daha bütün etkisiyle birlikte katıldı: DNA testi. Uygulamada bunun bir anlamı da, bakım ve belirli bir refah düzeyi isteyen evlenmemiş anne-

lerin çocuklarının babalığının kesin bir şekilde saptanabilmesidir. Eyaletler, katı bir sistem tarafından yirmi yıl çocuk bakımına mahkûm edilme ihtimaliyle yüz yüze olan erkek ve delikanlılara karşı açılan davaların kazanılmasını büyük bir mutlulukla karşılıyor. Hatta Birleşik Devletler yönetimi erkeklerden zevklerinin sonucunda ortaya çıkan bu durum karşısında erkeklerin maaşlarından kesinti sağlayabilen eyaletlere ödenek bile ayırıyor. Bütün bu yüksek bürokrasi oral seksin pratik cazibesini artırmış olsa da altındaki dürtüyü elbette tüketmemiştir.

Doğum kontrol hapı elbette yalnızca fırsat eşiğini düşürdü. Planlı ana babalık gibi çocuk sahibi olmaya yönelik çabalar ve çeşitli ülkelerdeki resmi kuruluşlar, iki çocuklu ailelerin giderek yaygınlık kazandığı Meksika benzeri, bir vakitler kontrolsüz bir nüfus artışı görülen toplumlarda doğum oranlarını hissedilir ölçüde düşürdü. Bugün çeşitli ülkelerde nüfusun azalmasının, bir vakitler nüfus artışının olduğu kadar ivedi bir sosyoekonomik ve politik bir sorun haline geldiği bilinen bir olgu. Çoğu Katolik kadın doğum kontrol hapını özellikle de birkaç çocuk sahibi olduktan sonra kullanmaya başlıyor. Diğer dinlerin mensupları hamilelik olasılığını kayda değer biçimde düşüren cinsel pratikler benimsiyor. Bekâr kadınlardan çok evli kadınlar kürtaj yaptırıyor. Kısırlaştırma, şaşırtıcı bir şekilde Birleşik Devletler'in Batı kıyısında en sık başvurulan korunma yöntemi. Bu, boşanıp yeniden evlenen ve belki de çocuk sahibi olmak isteyen kişilerin durumunu hiç kuşkusuz karmaşıklaştıran bir durum.

Döngü yine de aydan aya, günden güne, geceden geceye hayaller ve pürtelaş eylem içinde sürüp gidiyor. Cinsel dürtüler beliriyor, yeniden beliriyor. Cinselliğin konuşulması konusuna hem artan bir açık sözlülük hem de herhalde bir o kadar ketumluk hâkim. İnternet, bir vakitler büyük kentlerin gizli saklı köşeleriyle sınırlı kalmış cinsel imgeleri dünyanın elektrik olan her yerinde evlere taşımayı başardı. Bir zamanlar görsel uyaranları belki de sadece zifaf gecesiyle sınırlı olan pek çok kişinin eş arayıp bulmasını da sağladı.

Daha geleneksel olarak zamanla cinsel ilişki, ifade biçimleri ve yoğunluğu değişse de evliliklerin ve uzun süreli ilişkilerin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Üreme ve kişinin çocuklarını yetiştirmesi, cinsel gelişim ve davranışını yönetmesiyle bu döngü tamamlanıyor.

Şu ya da bu şekilde herkes, zaman zaman kuralları suçlayıp onlara karşı çıksa da kurallar ve davranışlar arasındaki etkileşim döngüsünün bir yerine takılmıştır. Paradoksal olarak mevcut normların reddi bunların gerçekte ne kadar zorlu olduğunu açıkça ortaya koyar. Cinsellik ve cinselliğe ilişkin kurallardan kaçış yoktur.

Döngüde her adımın dinden bağımsız, konuya ilişkin yapılmış dinsel yorumlara başvurulmaksızın atılabileceğini görmek önemlidir. Bu tabii ki binlerce yıl önce günümüzdeki dinler doğmadan önce de olmuştur; ancak bununla birlikte muhtemelen bir tür din öncesi ahlaki kılavuz denebilecek olana ilişkin inançlar da vardı. Resmi bir dini olmayan topluluklar üzerinde yapılan antropolojik incelemeler bir dönem boyunca ve günümüzde de dünyanın az sayıdaki uzak köşelerinde bu tür kılavuzların hâkim olduğunu düşündürmüştür. Burada tanımını yaptığımız, daha üstün ya da insan olmayan bir güç veya etkiye inancın yokluğu ile nasıl davranılması gerektiğine ilişkin yazılı kılavuzların büyük olasılıkla mevcut olmayışıdır.

Bütün bunlarla birlikte, karanlığın yüreğindeki bu insanların cinsellik konusunda açık kılavuzları vardır. Örneğin normalde uluorta seks yapılması yasaklanmıştır, aynı grup içinde zina cezalandırılır; ana babalık ve sorumlu ilişki biçimi belirlenmiş ve cinsel faaliyet için kabul edilebilir en küçük yaş saptanmıştır. Döngünün dizginlenmesi konusunda kurallar koyan kitaplar ve dinler sahneye çok sonra girmiştir.

Bir Soru ve Yanıtları

Yaşamın her alanına nüfuz eden o büyük soruya dönelim: Neden çoğu büyük din, cinselliğin çeşitli yönleriyle bu kadar ilgili?

Belki de onları büyük dinler haline getiren şeyin kaynağında tam da bu konunun sürekli gündemlerinde oluşu yatıyordur. Soru kulağa tuhaf gelebilir; ancak dinin gücünün özellikleri arasında bu geceki seksi yönetmek, yarınki cennet vaadi kadar önemli midir? Tatlı ölümsüzlük vaadi dinsel sistemin hiç kuşkusuz son derece cazip bir ürünü ve belki de dinin en başta gelen vaadi olmaya devam ediyor... Ama çoğunlukla kayda değer olan tüm sonuçlarıyla birlikte cinsellik yönetimi de din sistemlerinin mensuplarına önemli bir katkısı mı?

İnananlar bu geceki cinsel isteklerini bastırmalarının yıpratıcı etkisini yarın karşılarına çıkacağı söylenen cennet kapılarının ardındaki zengin vizyonlar kadar hoş bulmasa da öyle olabilir.

Verilebilecek yanıtlara gelince:

Bunlardan biri basit. İnsanlar hayatın önemli ya da kafa karıştırıcı konularında genellikle rehberliğe gereksinim duyar. Dinler doğrudan tam da bu tür bir kılavuzluğu, başlangıçta gayet makul bir bedel yahut bedelsiz sunacak şekilde inşa edilmişlerdir. Hararetli bir şekilde yaptıkları budur. Statü değişiklikleri ve hayattaki yol ayrımlarında en gereksinilen şeyin öğüt olması pek şaşırtıcı değildir. Bireyler buna ihtiyaç duyduklarında ya da en azından ihtiyaç duyduklarını düşündüklerinde, dinler güçlerini sergileyerek *beyin sakinleştiricisi* sunabilir durumdadır.

Kesinlikle dinler ritüellerini bu yaşam döngüsü içindeki olayların etrafında oluşturur. Bunlar da cinsel etkinliğin uygulamadaki toplumsal sonuçlarını izleyen duygusal çalkantının hem kanalize edilmesi hem de kutlanmasının bir yoludur. Bundan ötürü dinler bir çocuğun doğumu ya da bir kadın ve bir erkeğin evliliğinin resmileştirilmesi konusuna el atmıştır. Bu konularda dinsel mevcudiyet zorlayıcı özelliğinden çok şey kaybetmiş olsa da çok da uzak olmayan bir geçmişte Fransa'da Fransız çocuklarına verilebilecek yasal açıdan geçerli isimler sadece aziz adlarıydı, pek çok yasama bölgesinde de evliliğin resmileşmesi için dinsel izin gereki-

yordu ve hâlâ da gerekiyor. Din adamları benzer bir şekilde ölümde de işin içine girer, bunun da cinsellikle, cinselliğin bu hayatta sona erdiğini duyurması dışında bir ilişkisi yoktur. Ancak bizim *beyin sakinleştiricisi* dediğimiz, demeye de devam edeceğimiz şeye duyulan ihtiyaç bu çarpıcı anlarda çok açıktır. Cinsel döngü olaylarına karşılık vermede dinin benzeri bir rol oynadığını vurgulamaya gerek yok.

Dinin öteden beri bir özelliği de cinsellik bağlamında aile ve bireylerin ömür boyu süren deneyimleri üzerinde etkili olmaktır. Bu siyaset, şehircilik, iktisadi planlama, hatta tıp gibi diğer disiplinlerle arasındaki farktır. Dinler her zaman mensupları ve onların çocuklarının yaşamlarını idare etme yönünde bir eğilim sergilemiş, bunu da gerçekleştirmiştir. Gerçekten de dinler ilişkilendirildikleri ailelerin yaşamlarına müdahale etmek, karışmak ve yaşamlarını korumak konusunda uzmanlaşır. Gördüğümüz gibi dünyanın çok büyük bir kısmında insanların, içine doğdukları dinleri destekleyen dinsel aidiyetlerini değiştirmeleri çoğunlukla zor, en azından alışılmadıktır. Çoğu ana babanın çocuklarını belirli bir dinsel yapı içinde yetiştirmeleri kaçınılmaz olmasa da yüreklendirilen bir gerekliliktir.

Elbette çoğu da bunu yapmaz. Yakın tarihli araştırmalardan öğrendiğimize göre özellikle Birleşik Devletler gibi hareketli bir toplumda Amerikalıların yüzde 40 gibi bir oranı ilk inancını değiştirmiş ya da inançsızdır. Amerikalıların çoğunluğu erkek olmak üzere yüzde 16'sı dinsel inancı olmadığını belirtmektedir. Ayrıca günümüzde evliliklerin yüzde 37'si de farklı dinlerden eşler arasında gerçekleştiriliyor.[3]

[3] Bütün veriler, Din ve Kamusal Yaşam konulu Pew Forum tarafından 35.000 yetişkin üzerinde yapılıp 25 Şubat 2008'de yayımlanmış araştırmadan. Buna göre Birleşik Devletler'in batı eyaletleri ateistler ve agnostiklerin aralarında bulunduğu bir dine bağlı olmayanların en yüksek sayıda olduğu bölgeler. Yeni kurulmakta olan topluluklara katılanların, diğer sürekliliklerin yanı sıra din konusunda da geleneklerini sürdürmekte oluşunun düşük ihtimal olması beklenir. Dünya çapındaki daha da büyük ve hızlı göç örüntülerinin dine bağlılığın kalıcılığını nasıl etkileyeceğini öğrenmek önemlidir. Ancak, John

Daha geniş sosyo-dinsel örüntülerle birlikte Müslüman ana babaların çocuklarına katı bir Müslüman çevre sunmaları neredeyse zorunlu kılınır. Katolik ana babaların çocuklarını vaftiz ettirmeleri buyrulmuştur. Yahudi erkek çocukların sünnet edilmesi beklenir ve hem erkek hem kız çocuklar için ergenliğe geçişte dinsel törenler yapılır. Bir gencin eş seçimi, dinsel soya önem veren ana babalar için son derece kaygılandırıcı olabilir. Arada bir görülen *namus cinayetleri*yle ilgili en dramatik haberlerin çoğu geleneksel Müslüman ve Hindu toplumları gibi katı topluluklardan gelmekle birlikte eş seçimi ve din nadiren rastlantısaldır.

Son derece hareketli topluluklarda ya da içinde bulundukları yasama alanlarına göre marjinal deneyimlerde yaşananlar bir yana, ailelerden çocuklarını yalnızca gelenekler nedeniyle değil, yasalara uymak için de din okullarına yazdırmaları beklenebilir ve ailelerin gelirlerinin vergilenmesi bundan etkilenebilir. Suudi hükümeti gibi bazı devlet kurumları da kendilerine özgü politik ve dinsel nedenlerden ötürü yabancı toplumlarda köktenci okullar açabilir. Çoğu dinde neyin ne zaman ve nerede yeneceği ve elbette yenemeyeceğine dair katı kurallar vardır. Robert'ın kilisesindeki, fiziksel temasın el tutuşmayla sınırlı olduğu bekârlar akşamı veya Elva'nın kendisi razı gelmedikçe erkeklerin cinsel tatmininde beklenti

---

Micklewait ve Adrian Wooldridge'in araştırmasına göre seçme olanağı din kesimlerinde net bir büyüme getirmiştir. Bu özellikle, başarılı çokuluslu şirketlerle kıyasladıkları Amerikan tarzı mega kiliseler için geçerlidir. *Bkz.* J. Micklehwait and A. Wooldridge, *God Is Back: How the Global Revival of Faith Is Changing the World* (New York: Penguin, 2009).

Konuyu ayrıntılarıyla ele almamış olsak da dinler çoğunlukla nüfus çoğalmasında grup içinde işaret sayılan bir olgudur. Bu, dinin cinsellikle bu kadar ilgili olmasının ve bazı dinler doğum kontrolünün ahlakdışı olduğunu söylerken diğerlerinin (ortodoks Yahudiler ve Mormonlar gibi) mensuplarını çok çocuk sahibi olmaya teşvik etmesinin nedenlerinden biridir.

Katoliklerin birçok çocuk sahibi olduktan sonra doğum kontrol hapı kullanmaları ölümcül bir günah ve Kilisenin öğretileri ve otoritesinin baltalanması olarak görülür.

oluşturmaması benzeri örneklerde olduğu gibi toplumsal ilişki kuralları mevcuttur. Özellikle de kadınların umum içindeki çıplaklığını yöneten kurallar her yerde, giyinme ve soyunma ilkeleri üzerinde çok etkili olmuştur.

Ama bunun neresi yeni? Tüm bunlar zaten göz önünde değil mi?

Evet. Tam da bu kadar aşikâr olmasından ötürü din ve bireyler ile toplulukların cinsel yaşamları arasındaki bağlantının nüfuz edici gücünü tanımak durumundayız. Antropologların öğrencilerine söylediği gibi; "Bir topluluk konusunda bilinmesi gereken en önemli şey, neyi doğal olarak kabul ettiğidir." Aile, cinsellik ve din arasında yaygın, güçlü –hatta kimi zaman kutsal– bir üçleme oluşu, burada incelediğimiz bağları vurgulamaktadır.

Din, cinsel özgürlüğü kısıtlayıcı olduğu kadar artırıcı bir unsur da olabilir. Katı İslam toplumunda bile Kuran yorumlarınm dişi orgazmına müsaade etmekle kalmayıp genel oral/bedensel temasa da izin verdiğini gösteren açık işaretler vardır. Örneğin Dubai'de geleneksel giyim kuşama sahip bir seks terapisti Kuran'ın oral sekse izin verirken şimdiye dek saklı kalmış bir dünya üzerindeki beklenmedik etkilerine değinmişti. İran'ın kırsal kesiminde gelenekleri inceleyen bir öğrenci, buradaki evlerin ortak mekânlarında umumu bağlayan normların çok sıkı bir biçimde belirlenmiş olduğunu bildirmişti. Bununla birlikte, yetişkinlerin yatak odalarının bulunduğu üst katta *Playboy* tavşan kızları ve benzeri hafif cinsel rahatlama araçlarına izin verilmekteydi, bunlar da bol miktarda mevcuttu.[4]

Bu, dinsel otoritelerin kafasında cinsel davranışa ilişkin belli bir şey olmadığı, bunun da kılavuzluk gerektiren pek çok davranıştan biri olduğu gibi mi anlaşılmalı? Bu çabucak bir tarafa bırakılacak bir düşünce değil. Ailelerle meşgul çoğu din, düşünce ve eylemde göreceli ve çoğunlukla da bilinçli olarak tutucudur. Sadece bir randevu evinde yapılan

[4] R.F. Worth, "Challenging Sex Taboos, with Help from the Koran," *New York Times*, 6 Haziran, 2009.

uygunsuz seks değil, döngünün her yönü dinin *birincil* ilgi konusu olabilir.

Bu yanıtın sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Mesele yalnızca cinsel hazzın kontrolü değil, aynı zamanda cinsel ilişkinin sonuçlarıdır. Babanın saptanmasında DNA testinin ortaya çıkışından önce insanların çocuğun kimden olduğu konusunda güven duymaları hayati önemdeydi. "Baban kim bakayım senin?" müzikhol komedyeni sorusu olmakla kalmaz, sonu gelmez bir dramın, belirsizlik, karşılıklı suçlama ve evlilik çatışmalarının da özünü oluştururdu. Bugün bile genetikçilerin tahminine göre çocukların yüzde 10-15'inin babaları sanılan erkekler değil.

Açıkça görülüyor ki dinsel baskı, istenmeyen hamilelikler ve bunların her iki ebeveyn ve çocuklar için en azından zorlayıcı olabilecek sosyal sonuçlarını azaltma yöntemlerinden biri olmuştur. Bu, çoğu dinin evlilik anında kadının bekâretiyle meşgul olma nedeninin önemli olduğu kadar acı verecek kadar da göz önünde bir bölümü olmalı. Erkeğin evlenirken bakir olup olmayışıyla önemli ölçüde daha az meşgul olunması, meselenin ahlaki olmaktan ve hazza yasak getirmekten çok üremenin toplumsal ve genelde dinsel amaçlarla kontrol altına alınması olduğunu düşündürüyor.

Üremenin kontrol altına alınması dinin olağan amacında aşikâr bir unsur: "Tanrı kelamını" taşı ve kilise mensuplarının sayısını artır.[5] Üreme, mevcudu artırmanın bir yoludur. Bu özellikle, İncil'de çoğalma ve çocukların İsa ve tanrıya hizmet edecek şekilde eğitilmesine sıkça değinildiğinin farkında olan Katolikler için geçerlidir. Buradaki demografik unsur, özellikle dindaşların siyaset üzerinde doğrudan etkili olduğu İsrail, Irak, Türkiye ve Kanada'nın Fransızca konuşulan kısmı için olduğu gibi, dinin toplumsal yaşam üzerindeki gücünün de bir parçasıdır hiç kuşkusuz. "Verimli olun, çoğalın" topluluklarının ilginç istisnaları da bulunuyor. Shaker'ların (İsa'nın İkinci Gelişine İnananlar Birleşik

[5] T. Cairns, *Barbarians, Christians and Muslims* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971).

Cemiyeti) ve diğer kiliselerin rahibe, keşiş, papazları gibi belirli mensuplarının ruhsal arılık ve tanrıya yakınlıklarını artırmak için aktif cinsel yaşamlarından feragat etmeleri bekleniyor. Burada cinsel perhizin neden dindarca olduğu hemen anlaşılmıyor. Bizim yaptığımız gibi, suçluluk yönetiminin din âleminin önemli bir kozu olduğunu varsaymadıkça hayli kafa karıştırıcı bir olgu bu.

Din otoritelerinin seks konusundaki kaygısı, herhalde cinsel davranışın tüm insan edimleri içinde yeme, nefes alma ve dışkılamadan sonra kontrolü en zor olanı olmasıyla ilgilidir. Geçmişi yüzyıllara dayanan kazançlı fuhuş işi bunu düşündürüyor, internet pornografisinin muazzam etkisi de aynı ezeli ilkenin zamanımızdaki bir göstergesi.

Yönlendirilmediğinde cinsel edim, dinin otoritesine yönelik bir tehdit haline gelir. Bu, Katolik rahip ve rahibelerle bazı Budist rahiplerin bekâret yemini etmelerinin nedenlerinden biri olmalı. Hastalığın yayılmasını kontrol altına alma kaygısı da burada ilgili bir unsurdur kuşkusuz. Fakat gerekli tıbbi bakım sunan topluluklarda bile AIDS meydan okuyuşunu sürdürmektedir. Bunun onları öldürebileceği açıkça kanıtlanmış bile olsa insanlar seks yapmaya devam edecektir.

Oksijen hava için neyse suçluluk duygusu da din için odur. Bir insan zaafı olarak görünen, "Evet tanrım, ben suçluyum," kabulünün yönetimi dinle ilişkilendirilen kişi ve davranışlar arasında kol gezer. Ne ilk günahın doğası ve kaynakları konusundaki teolojik laf salatalarına ne de suçluluğun insan doğasının doğuştan gelen, kaçınılmaz, kaypak bir yanı olduğunu öne süren psikanalitik savlara girmeye niyetimiz var: bizim işimiz bu değil.

Fakat suçluluk ve onun farkındalığı istemediğiniz kadar var etrafınızda. Dinlerin önemli bir ürünü de mensuplarına suçlu olduklarını ya da olacaklarını hatırlatma yolunda onları kuşatan bir beceri sergilemektir. Dinler, beynin acısını çektiği karmaşadan, suçluluk ve onun yakın akrabası duygulardan öte bir *beyin sakinleştiricisi* mekanizması sunar.

Bu *beyin sakinleştiricisinin* yaygın olmakla birlikte en dramatik mekanizmasını düşünün: Katolik günah çıkarma geleneği. Burada vatandaş tarafından suç teşkil edecek bir olay ya da düşünce bildirilir, din görevlisince de buna uygun bir ceza belirlenir. Ertesi haftaya dek ödenen kefaret ile suçlu eylem döngüsü silinmiş olur. Roma Katolik Kilisesinin sunduğu gerçekten kayda değer bir hizmettir bu. Yaygınlığı da insanlar arasında çok sık rastlanan, çoğunlukla acı verecek kadar gerçek ve duygusal olarak adı konabilir bir şeyin işin içinde olduğunu gösterir.

Evangelistler gibi başka geleneklerde, daha önce değinmiş olduğumuz yeniden doğuş biçiminde kitlesel bir günah çıkarmanın varlığını düşünebiliriz. Bu son derece karmaşık bir davranışsal olaydır. Burada sadece bunun, kişinin o ana dek geçen ömrünü ciddi bir biçimde gözden geçirmesine dayandığını belirtmekle yetinelim. Bu ömür, suçluluk içinde, yıkıcı ve katlanılamaz olaylar tarafından harap edilmiştir. Kişi tepeden tırnağa şahsi bir yenilenmenin gerekli, hatta zorunlu olduğu sonucuna varır. Din ve bir tanrıyı benimsemeyi andırır bir süreçtir bu. Taze kutsanmış eski günahkâr bir defada sınanmış bir işlemden geçirilerek karşılanır. Kimsenin cinsel faaliyetinin sonucu olmadan dünyaya yeniden gelmiştir adeta. Şaşırtıcı bir edim. Bunu gerçekleştiren de ne dizkapağı, ne dirsek ya da böbrektir, sadece beyindir.

Daha yüksek bir otoritenin herhangi bir şekilde nüfuz sahibi olması gerçeğini insanlara kabul ettirmek için davranış kuralları ve bunların gereğince yerine getirilmeleri halinde sunulan ödüller olmalıdır. Bu davranış kurallarına uyulmaması halinde de sonuçları olması gerekir. Günah çıkarma ve yeniden vaftiz, sıradan gündelik hayatın olağan olaylarının –cinsel ilişki– yeni ve hayran olunası bir kişisel statüye nasıl da aydınlık geçişlerle dönüştürüldüğünü göstermeleri açısından çok anlamlıdır.

Bu, herhangi bir büyüklükteki mensup kitlesinin yönetiminde de bir o kadar etkilidir. Önce, insanın kurallar benimseme ve onlara göre davranmaya yönelik biyolojik eğilimini

alıp kullanır, ardından kurallara uymada başarısız olanların içini suçlulukla doldurursunuz.

Ruhların idaresi için nasıl da büyüleyici ve mükemmel bir biçimde etkili bir çözüm. Beyinlere, cinselliğin herkes için elzem, potansiyel olarak da fırtınalı döngüsüne ilişkin kurallar aşılayın. Ardından inananların bildikleri gibi hareket etmesine izin verin, kuralları çiğneyenlerin de suçluluk ve pişmanlık duymasını sağlayın. Sonra da her hafta müminleri hoş bir doz *beyin sakinleştiricisi* almak için kendi iradeleriyle paha biçilmez katedraller ya da mütevazı ibadethanelere gelmeye yüreklendirin.

Şaşırtıcı. Sonsuz derecede toplumsal ve kanlı canlı, iştahlı bir primatın en tutkulu dürtülerini parmağının ucunda oynatan bu becerikli ve etkili yöntem karşısında huşu duyduğumuzu itiraf edelim.[6]

---

[6] Kitabın yazarlarından birinin dinsel davranış ile dinsel ve etik yapılarla ilişkisini araştırmaya yönelik daha önceki bir çalışması: L. Tiger, *The Manufacture of Evil: Ethics, Evolution, and the Industrial System* (New York: Harper & Row, 1987). Ele alınan ana soru şu idi: "İki yüz bireyden meydana gelen (başlıca) avcı-toplayıcı topluluklarda yaşayacak şekilde evrimleşen bir primat, nasıl olur da milyonlarca yabancıdan oluşan endüstriyel toplumlarda işlev görecek etik örüntüler geliştirebilir?" Ana çözüm, avcı-toplayıcı topluluklardan tarım ve hayvancılığa geçiş –elbette göz korkutucu bir etik krizdi– meselesini ele alan teologların gerçekliklerini uyarlamak oldu. Sonuç, hâlâ büyük ölçüde sanayileşmiş dünyada geçerliğini sürdüren ve bu büyük geçişi yansıtan bir dizi teolojiydi; diğerlerinin yanı sıra İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik. Aksi takdirde örneğin "Tanrı çobanımdır" lafı tümüyle kafa karıştırıcıdır. Sanayi sistemi kendi içinde hâlâ etik meselelerle mücadele halindedir. Başarısızlıkla sonuçlanan Marksizm zamanında iddialı bir çaba olmuştur, iktisat ve yasayla dolu olmakla birlikte yararcılığın ortaya koyduğu ise zarif mimari, müzik ve giyim değil, bol can sıkıcılıktı.

Bölüm 5

Yasa Olarak Din ve Biyolojinin İnkârı

Tarih geçmişten ibaret değildir, yaşayan bir güçtür aynı zamanda. Pençesini nadiren geceden sabaha gevşetir. Çoğunlukla ısrarlı bir şekilde yaşanan ana sızar. Toplumlar sosyal davranışların gözetiminde kutsal otoritedense laik otoriteyi temel alma konusunda son derece ihtiyatlı olabiliyorlar: kişi sadece kendine ve can dostlarına bel bağlayabilir mi? İnsanlar, davranışlarının önemli bir bölümünün kökeninde biyoloji olduğuna işaret eden (veya etmesi gereken) bir şekilde her yerde büyük ölçüde aynı şekilde davranırlar.

Moskova, Kızıl Meydandaki Aziz Bazil Katedralinin tepesinde olanlar dramatik ve sembolik bir vakayı gözler önüne seriyor. Burası Rus toplumunun tarihi törensel merkezidir. Yüzyıllar boyunca kilise kulesinin tepesinde bir haç vardı. Ancak laik olmak zorunda olan ve asırlara uzanan geçmişe meydan okumaktan korkmayacak Rus Devriminden sonra ne yapılmalıydı? Aslında Hıristiyanlığın sembolü olan haçın yerini laik Kızıl Yıldızın alması için tam bir kuşak anlamına gelen yirmi yılın geçmesi gerekti. Yani hem laik hem politik otorite ancak 1937'de böyle önemli bir değişikliği yapabilecek güveni kazanabilmişti.

Güven gerçekten yeterli miydi? Anlaşılan sadece pek az kişi için. Soğuk Savaşın sona ermesi Rus Ortodoks Kilisesinin yeniden canlanması için bir başlangıç oldu ve uzun zaman resmen bastırılmış olan pek çok dinsel formun çoğalmasını sağladı.

Dindarların sevgiyle ileri sürdüğü anlaşılabilir bir düşünce de, daha yüksek bir otoriteye itaat etmenin toplumsal

düzen ve genel ahlak için hayati önemde olduğudur. Gündelik davranışlar dinin mevcudiyeti ve etkisi olmaksızın kuşkusuz düzen ve ahlaktan yoksun olacaktır. Buna eşlik eden fikir, dinin tek başına bu işi gereğince ve yeterince yerine getirebileceğidir.

Bu görüşlere çok çeşitli itirazlar gelebilir.[1] Fakat dinlerin kişisel davranışlar ve adaba uygun bir hayat kurma üzerindeki sürekli etkisi göz önünde bulundurulduğunda ileri sürülen görüşler akla yatkın ve güçlüdür.

Bir düşünelim: Dünyanın yetişkin nüfusunun yüzde 80 kadarı insan davranışının yaradılışının insan üstü kaynakları olduğuna inanıyorsa; bu inançları destekleyecek inandırıcı kanıt yoksa; dinsel inançların, duyguların ve davranışın kaynağı kadar nesnesinin de beyin olduğuna ve bunların *beyin sakinleştiricisine* hizmet ettiğine dair inandırıcı biyolojik kanıt bulunuyorsa ve inananların çoğunluğu biyolojik kanıtı reddediyor ya da görmezden geliyorsa, bunların bir nedeni olmalı.

Bu bölüm işte bu nedenleri konu almaktadır. Dinsel inançlar ve duyguların davranış kuralları olarak nasıl işlev gördüğüne ve inananların çoğunluğunun bu kuralların biyolojik açıklamalarındansa neden dinsel açıklamaları yeğlediklerine değineceğiz.

Nereden başlamalı? Altıncı Bölüm'de ayrıntılarıyla tartışacağımız gibi bakılması gereken aşikâr bir yer, en yakın primat akrabalarımız olan şempanzeler. Şempanzeler, insanların genel ahlak dediği tavırla tutarlı bir sosyal düzen ve davranış sergiliyorlarsa bir başlangıç noktası bulmuş olabiliriz.

Çok sayıda araştırmanın gösterdiği bir olguya göre şempanzeler, böyle bir sistem olsun ya da olmasın aralarında mutabakata dayalı bir ahlak sistemi olduğunu düşündürecek biçimde hareket ediyorlar. Kuralları var. Davranışları öngörülebilir. Kuralların çiğnenmesi ya da kurallara kayıtsız

[1] M. Brooks, "In Place of God," *New Scientist*, 18 Kasım, 2006.

kalınması halinde ceza veriyorlar.[2] İnsanların ifade gücü ve tecrübe kapasitesi elbette çok daha yüksek. Şempanzelerde güvenilir ve kalıcı bir toplumsal harç olarak –böyle bir şey varsa– dinsel inancın yerini almış olabilecek şeyin ne olduğunu araştırmaya gayret göstermemiz gerekiyor.

Bu yeni ortaya çıkmış bir düşünce değil, geçmişi çok eskilere uzanıyor. Geçmişte sosyal yaşama laik bir zemin arayışında olan toplumların karşılaştığı beklenmedik ve ikincil sorun, temeldir: resmi olarak yasallaşmamış kurallar meşruiyet ve yaptırım güçlerini nereden alırlar?[3] Bunlara *gayri resmi yasalar* ya da *uzlaşımlar* denilebilir. Bunlar, sosyal anlaşmalar (protokol), komşularla ilişkiler, akraba ve çocuklarla kurulacak ilişkiler, kamusal ve özel alanda nasıl davranılacağı, umumun iyiliğine ne kadar katkıda bulunulacağı, kütüphanede ne kadar sessiz olunacağı, bir erkek için şehirde kısa pantolonla dolaşmanın ne zaman kabul edilebilir olduğu vb başlıkları içine alır. Bugüne dek çözüm bulunamamış bir alandır bu.

1800'lerle 1900'lerdeki Fransa ve İngiltere ile 1780-1860'lar arasındaki Birleşik Devletler gibi kimi toplumlarda parlamento ve diğer meclislerdeki yasamadan sorumlu kişiler, gayri resmi kuralların köken ve meşruiyetlerinin dinden geldiğini ve gelmesi gerektiğini varsaydılar. Yasa yapıcıların büyük ölçüde haklı olduğu da ortaya çıktı. Dinlerin gayri resmi kuralları destekleme ya da yasal değerlerle çelişmedikleri sürece onları bir yere yerleştirme tarihi oldukça gerilere gider.

---

[2] M. Roach, "Almost Human," *National Geographic* 213, no.4 (2008): 124-45.

[3] P. Miller, *The Life of the Mind in America* (New York: Harcourt, Brace & World, 1965). Bu kitabın "Yasal Zihniyet" başlığı taşıyan ikinci kısmında Blackstone'a kadar geri götürülebilecek olan, Hıristiyanlığın yasanın parçası olup olmadığı sorusu ele alınıyor. Jefferson, Blackstone'un düşüncesini çürüttüğü bir çalışma kaleme almıştı. Fakat bu çalışmayla, faaliyetleri hiçbir ahlaki temele dayanmadığından hukukçuların dinsiz olup olmadığı sorusunu sordu. Sonuçta kolayca taraf değiştirebilirlerdi ve değiştirdiler de.

İnsan davranışının önemli bir oranı, diyelim yüzde 20'si resmi hukuk açısından ne tartışmasızca yasal ne de yasadışıdır. Trafik, hırsızlık, evlilik, boşanma, mülkiyet, vergi, yatırım, tecavüz ve çocuk istismarıyla ilgili yasalar bildik örneklerdir. Bunlar, toplumu yönetenlerin, büyük bir dikkatle tanımladığı ve istisnalar dışında toplumun her bir bireyine uygulanması gerektiğine inandıkları şeyleri yansıtır.

Bu yasaların çoğu dinlere ve onların kutsal metinlerine dayandırılabilir: hem Kuran hem de Tevrat'ın hırsızlık, mülkiyet ve neyin ne zaman nasıl yeneceğine dair söylediği çok şey vardır. Bununla birlikte, diğer hayvan toplulukları üzerinde yapılan gözlemler, davranış kuralları geliştirmek için diyanet dairelerine, On Emir muhafazasına, kutsal metinlerin sunağına ya da telkine ihtiyaç olmadığını çarpıcı bir açıklıkla gözler önüne sermektedir. İstisna değil kural olan, kuralların izlendiğidir. Kuralların izlenmesi davranışı farklı türlerin içinde resmi ve gayri resmi olanı birbiriyle harmanlamak anlamına gelmektedir. Uzak yerlerde, Afrika ormanlarında birbirinden ayrı yaşayan şempanze toplulukları arasında pek çok ortak davranış bulunmaktadır. Fakat belirli sınırlar içinde farklı yerel kültürleri olduğu da açıkça görülmektedir.[4] Bu da davranışlarının bir kısmını yerel koşullarından, hatta kendi kültürel geleneklerinden aldıklarını düşündürüyor. Bu husus ayrıca bütün iyi araştırılmış hayvan türleri için de geçerli. Kuşlar, etoburlar, balık ve sürüngenlerin uydukları kurallar var. Mağaralardaki yarasalar bile kendi grup üyelerini tanıyabiliyor ve onlara ayrıcalıklı davranıyor.

Bunlar bizi açık bir sonuca götürüyor: Biyoloji, bu türlerin kurallarının çoğunun kaynağını oluşturuyor. Peki, insanlar farklı mı?

Yine, düşünelim. Laik toplumlarda ve şu keyfi yüzde 20 kuralım uyguladığımızda geriye belirli bir şekilde yasallaştırılmamış yüzde 80'lik bir gündelik insan davranışı kalıyor. Bunlar son derece katı olabilir; bayrağı selamlarken ayağa

[4] M. Roach, "Almost Human."

kalkıp milli marşı söylemeniz, rahip cenaze duası ederken başınızı eğmeniz yerinde bir davranış olacaktır. Yaşlıların taşıdıkları torbaları, yükleri alarak onlara yardımcı olmaksa çok daha az zorunlu görünen bir davranıştır. Fakat çoğu zaman, kural ya da uzlaşmalar belirli bir toplum içinde şaşırtıcı ölçüde dar sınırlar içinde birbirinden pek az farklılık gösterir. Nevada'da büyümüş biri Maine'deki hayata uyum sağlamada pek az zorluk çekecektir. Amerikalıların eyaletten eyalete, bölgeden bölgeye göç hızı, çoğunlukla açıkça ifade edilmeyen; ancak genelde bilinebilir ya da süratle kavranabilir uzlaşımlar potansiyelini ortaya koyar.[5]

Bu tür kurallar kaynaklarını çoğunlukla dinler ya da kutsal metinlerden alıyormuş gibi görünebilir. Fakat İncil'in hiçbir yerinde kilisede sıranıza geçmeden önce diz çökmeniz ya da dua boyunca başınızı önünüze eğmeniz gerektiği belirtilmemiştir. İnsanlar bunu kendiliklerinden yapar. Dolayısıyla yerleşik dinsel uygulamalar sıklıkla bir kaynak olarak gösterilse de ne insanların ne de şempanzelerin kural geliştirmek için kutsal metinlere ihtiyaçları olmadığı ortadadır.

Yine de laik toplumların pek çok savunucusu, eleştirmeni ve düşmanı, yüzde 80 oranındaki gayri resmi biçimde yasal olan davranış öyküsünün biyolojiyle açıklanabileceği önerisine tümden sırt çevirmiştir. Bir asırdan uzun zaman önce kural ve normlarla bunların açıklamalarını biyolojide aramış olan Graham Wallas[6] ve William James[7] gibi istisnalar vardır. Yakınlarda yayımlanmış bir dizi kitapta da biyoloji sorusuna ciddi bir biçimde eğilinmiş olduğunu görüyoruz.[8]

---

[5] Önceki bölümde dinsel aidiyetlerin göçle ilgili olarak düşüş kaydedebileceğini belirtmiştik. Ancak farklı bir görüş ileri süren yazarlar da olmuştur. Örneğin *bkz.* J. Micklehwait ve A. Wooldridge, *God Is Back: How the Global Revival of Faith Is Changing the World* (New York: Penguin, 2009).

[6] G. Wallas, *Human Nature in Politics* (New York: Knopf, 1921).

[7] W. James, *The Varieties of Religion Experience* (London: Longmans, 1905).

[8] E. Voland ve W. Schiefenhovel, editörler, *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior* (New York: Springer-Verlag, 2009); J.R.

Buna karşılık Karl Marx'ın, biyoloji içermeyen eserinin ekonomiye, Darwin'in hayvanlar için ortaya çıkardığı kadar sağlam yasalar sunduğunu umduğu söylenir. Hatta *Das Kapital*'in bir kopyasını, jesti nezaketle karşılayan, ama hiç okumadığı anlaşılan Darwin'e göndermiştir. Marx'ın sistemi biyoloji bilmediği için mi duraklamış, ardından başarısızlığa uğramıştır? Komünistler insan doğasını yanlış mı anlamıştı? Laik olmayan düzinelerce teokratik toplumda üretilen yazılar, konuşmalar, köşe başlarında dağıtılan broşürler de insan davranışının biyolojik temellerinin büyük ölçüde konu dışı bırakıldığını gösteriyor. Bu temeller genellikle konuyla ilgisiz sanılmakla kalmıyor, korunan kusursuz ve vahyedilmiş ilahi planın kutsallığına da şiddetli bir tehdit oluşturuyor.

Bununla birlikte, kuşlar, balıklar, sürüngenler, bilinen tüm insan olmayan primat türleri ve insanlar arasında kurallar varsa bunların kaynağının aranacağı en iyi yer biyoloji değil mi?

İki anı, bizi sorunun cevabına biraz yaklaştıracak.

İKİ ANI

Fred Reis

Yazarlardan McGuire, deneyimini anlatıyor.

> *Bir maymun türünü aramak için Batı Afrika'daydım. Yolların sona erdiği yerlerde suyun üzerinde seyahat etmek durumundaydık. Balta girmemiş ormanlarda yürümek için yol açmaktan daha hızlıydı böylesi. İki rehber tutulmuş, kano kiralanmıştı. Üçümüz akıntıya karşı ilerlemeye koyulduk. Yolculuğun ilk iki günü olaysız ve verimsiz geçti. İnsan olmayan primatlarla karşılaşmadık. Üçüncü gün küçük bir köye geldik.*
>
> *Köylüler –bazı çocuklar daha önce hiç "beyaz adam" görmemişlerdi– dostça fakat ihtiyatlı bir şekilde karşıladı bizi. Kıyıya çıktık. Köylüler bizi bir*

Feierman, ed., *The Biology of Religious Behavior: The Evolutionary Origins of Faith and Religion* (Santa Barbara, CA: Praeger, 2009).

grup kulübenin ortasındaki açıklığa götürdü. Köyün reisi –ona adının söylenişine yakın bir biçimde "Fred Reis" diyeceğim– bana içinde kımıl kımıl kurtlar ve böceğe benzer organizmaların yüzdüğü bir çanak dolusu çorba sundu.

Rehberlerden biri çorbayı içmemin beklendiği konusunda beni uyardı. Köylülerin gözü önünde içtim. Neyse ki yanımda mide ilacı vardı, üç hap çıkarıp çabucak yuttum. Çorbam bittiğinde rehberlerle beni kabul ettiler.

Zaman geçti. Güneşin son ışıkları da ormandan çekildi. Geceyi geçireceğimiz bir yer gösterildi. Ardından akşam yemeği ya da bunun yerel karşılığı olan yemeğe (ve mide ilaçlarına) eşlik eden sohbetler geldi.

Rehberlerden birinin doğal bir dil yeteneği vardı. Yerel şive ile İngilizceyi gayet akıcı bir biçimde konuşuyordu. Reise, ziyaretçiler için o "çorba geleneğini" neden oluşturduklarını sordum.

"Çorbayı içenlerden bize zarar gelmez."

Yemek devam etti, sohbetin konusu da köylülerin yiyeceklerini ne zaman ve neden paylaştığı, çocuklardan kimin sorumlu olduğu ve kuralların çiğnenmesinin nasıl karşılandığı gibi davranış kurallarının kökenine geldi.

"Yıllar önce bir misyoner bizimle birlikte yaşamaya geldi. Bize nasıl davranmamız gerektiği, onun tanrısına nasıl saygı gösterip tapınacağımız konusunda öğütler verdi. Tanrısının istediği gibi davranmamız halinde bu yaşam ve sonrasında ödüllendirileceğimiz sözünü verdi. Çocuklarımız gelişecek, çoğu zaman belirsiz olan yiyecek kaynaklarımız iyileşip istikrara kavuşacak, biz de iç huzuru bulacaktık. Öğretilerine inanıp Hıristiyan olduk. Vaftiz edildik."

"Olaylar misyonerin dediği gibi mi gelişti?" diye sordum.

"Hayır. Çok geçmeden yıllar süren bir kıtlığa uğradık. Başka bir sene köyün üçte biri hastalık yüzünden kırıldı. Misyoneri köyden gönderdik."

"Ondan sonra ne oldu?"

"Kendi kurallarımızı oluşturduk. Önce çocuklar, anneler ve yaşlılar beslendi. Ana babalar çocuklarından sorumlu oldu. Yeni bir kulübe inşa edilmesi gerektiğinde herkes çalıştı. İşbirliğine yanaşmayanlar uzaklaştırıldı. Artık daha sağlıklıyız, daha iyi besleniyoruz ve çok daha az hastalık var."

"Misyonerin tanrısına ne oldu peki?"

"Yaşlılardan bazıları hâlâ inanıyor ona –misyoner burada on beş yıl geçirdi."

"Başka tanrınız var mı?"

"Hayır... ya da belki evet. Bizim tanrımız hayatta ve sağlıklı kalma becerimiz. Bunu kendi kendimize çözdük. Misyonerin tanrısı bize göre değil."[9]

Üç Genç Hanım

Yazarlardan McGuire Batı Sierra Nevada'da ağaç kaplı tepeler arasındaki bir çiftliktedir. Çiftlik arazisinin çoğu çiftlik evinden görünmez. Sığırlar araziye yayılmıştır. Her sabah biri araziyi dolaşarak çitlerin onarım gerektirip gerektirmediklerine, hasta hayvan olup olmadığına bakar:

Bu anının yaşandığı gün etrafı ben dolaşıyordum. Kıştı, hava soğuktu. Bir saat süren gözden geçirme gezisi sırasında bir sorun görünmedi. Sığırlar sağlıklı ve hareketliydi. Çiftlik evine doğru dönüş yoluna koyulmuştum ki arazinin uzak bir köşesinden cılız bir duman yükseldiğini fark ettim. Göz atmak için oraya yöneldim. Üç genç hanımla orada karşılaştım. Yirmili yaşlara yakın ya da yirmili yaşların hemen başlarındaydılar. Çadır kurmuş, sosis ısıtmaya ancak yetecek bir ateşte (büyük olasılıkla yasak avlanmış) hindi pişirmeye çalışıyorlardı. Attan indim. Konuşmaya başladık.

"Merhaba. Ben Michael McGuire. Burada oturuyorum... Buranın özel mülk olduğunun farkında mısınız?"

[9] Afrika'da sıra dışı sayıda çeşitli inanç sistemi bulunur. Bunların çoğunun Fred Reisin köyünde yaşananın benzeri tecrübeler dolayısıyla mı farklı yönlerde geliştiği üzerinde düşünmeye değer.

Farkında olduklarını söyleyerek beni şaşırttılar.

"O halde ne amaçla burada olduğunuzu söyleyebilir misiniz?"

"Papazımız ruhumuzun kurtuluşu için çalışmamızı söyledi."

Her birinin çalkantılı ve olaylı bir toplumsal ve yasal öyküsü vardı. Ailelerinin utanç kaynağı olmuşlardı. Çoğu arkadaşları onlardan uzaklaşmıştı. Hayatlarını değiştirmeye karar vermişlerdi. "Vahşi doğaya gidecek... yalnız yaşayacak... günahlarının kefaretini ödeyecek... ve hayatlarını nasıl sürdüreceklerine" karar vereceklerdi.

Hikâyeleri gerçek gibi geliyordu kulağa. Göze çarpan bir aldatmaca, flört olmadığı gibi benden yardım ya da öğüt de istememişlerdi. Ama aylardan Ocak'tı. Sıcaklık geceleri sıfırın altına düşüyordu. Çadırları derme çatmaydı. Doktor bakışıma göre hanımlardan biri zatürreeye yakalanmış, diğeri de ciddi bir biçimde yetersiz beslenmiş görünüyordu.

Çiftlik evine döndüm. Doyurucu bir yemek hazırladım, birkaç battaniye toplayıp kamp yerlerine gittim. Midelerine günlerdir bir şey girmemiş gibi yediler. Teşekkür ettiler.

"Yarın yine geleceğim, ne yapabileceğimize o zaman bakarız."

Ertesi sabah beni, benden de çok getirdiğim kahvaltıyı heyecanla karşıladılar. Konuştuk.

"Kefaret çabanız işe yarıyor mu?" diye sordum.

"Karar veremedik."

Bir süre, günahlarının kefaretini ödeme arzusunda olan birinin neler yapması gerektiğinden konuştuk. Zeki ve aklı başında genç kadınlar oldukları ortadaydı. Davranışlarında ruhsal bir hastalıkları olduğunu ya da uyuşturucu kullandıklarını düşündürecek herhangi bir şey yoktu. Tanrıya inandıkları açıkça görülüyordu. Tanrıları kefaret ödemelerinin yolunu gösterecekti onlara.

Söz dönüp dolaşıp izinsiz girişe geldi.

"Yaptığınızın yasa dışı olduğunun ve araziyi kısa süre içinde terk etmeniz gerektiğinin farkındasınız."

"Sizinki bizim tanıdığımız bir yasa değil," diye karşılık verdi en gençleri. "Biz tanrı ve Kilise yasasını biliriz. Sizin yasanız bizim tanrımızı tanımaz. Biz tanırız. Kefaretimizi ödeyene dek kalacağız."

Yanlarından ayrılıp papazlarını ziyarete gittim. Çiftliğe gelip kadınlarla konuştu. Hep birlikte gittiler. Aylar sonra papaza akıbetlerini sordum. "Artık doğru yoldalar," dedi. "Çok yardımınız dokundu. Size teşekkür ederim. Tanrı da [teşekkür eder]."

Bu anılardan ne çıkarmalı?

Fred Reis doğuştan biyologdu. Değerlendirdiği olgular hayatta kalma, sağlık ve köyünün esenliğine ilişkindi. O ve köylülerin resmi ve gayri resmi kuralları oluşturmada dayanakları da bu olgular olmuştu. Kurallar kitabına yeni bir tanrı eklenmesi, özellikle de misyonerin yol verdikleri tanrısıyla yaşadıkları olumsuz deneyimin ışığında hiçbir görünür avantaj sağlamamıştı. Kuralları ortamlarının gerçeği ile biyolojilerinden –yeme, hayatta kalma ve yardımlaşma– doğdu. Onlar için bunlar daha büyük bir güce itaat etmeyi, kutsal metinler ile bunların yorumcularını gerektirmiyordu.

Üç genç hanım içinse kurallar *tepeden inmeydi.* Tanrılarının kuralları resmi kuralların üzerindeydi ve gayri resmi kuralların biyolojik bir temeli olma olasılığını göz ardı ediyordu. Bunlar onların değer verdikleri ve hayatlarıyla planladıkları açısından herhangi bir anlam ifade etmemekteydi. Kendi kurallarına göre yaşamak, biyolojilerinin tehlikeli bir biçimde inkârına yol açmıştı. Hanımlardan ikisi hastaydı, biri zatürreye yakalanmış, diğeri yetersiz beslenmişti. Çiftlikten ayrılışlarının ardından her ikisi için de tıbbi tedavi gerekmişti. Çadırları onları soğuk ve rüzgâra karşı koruyabilmekten uzaktı. Yakabildikleri ateş ellerindeki hindiyi pişirebilirse bile bu bir hafta sürerdi. Kefaret yolculuklarının pratikteki gereklerine karşı hazırlıksızdılar. Yine de bunların hiçbiri onlar için bir anlam ifade etmiyordu. Onlar için yegâne gerçek, tanrının kefaret yolunda kendilerine yol göstereceğiydi.

Kurallar Biyolojisi: Evet mi Hayır mı?

Anlatılana göre Sir Richard Burton ile Lady Burton birlikte araştırma yapmaktaydı. Karşılaştıkları her yeni kültürde Sir Richard öncelikle bu yeni kültürle diğer kültürler arasındaki farkları algılarken Lady Burton benzerlikleri görmekteydi. Farklar elbette mevcuttu. Çölde yaşayan bir Güney Afrikalının gündelik yaşamıyla Wall Street'te çalışan yaşıtı bir erkek borsacınınkini ya da Singapur'da iş çıkışı trafiğini yöneten bir polisinkini karşılaştırın. Dilleri farklıdır, davranışları ve yiyip içtikleri de. Farklılıkların benzerliklere ağır bastığı ortadadır. Teksas'ta bir yerleşim birimi olan Paris'te görülecek davranış, giyim, yiyecek ve dil, Fransa'nın başkenti Paris'tekiler gibi değildir.

Ancak farklı topluluk ve kültürlere daha yakından bakılırsa başka bir yanıt akla gelebilir: evet, farklar vardır; ancak benzerlikler de vardır. Bu anlamda Lady Burton da haklıydı. Farklı kültürlerden insanlar davranış temelinde pek çok ortak noktayı paylaşır. Dil, yiyecek, giyim ve dış görünüşteki farkların ötesine geçin, insanların her yerde aynı şeyi yaptığını görürsünüz. Kalıcı ilişkiler kurar, çoğalır, çocuklarına bakar, kendilerine yakın olanlara yakın olmayanlara davrandıklarından farklı muamele eder, gruplar oluşturur, kurallar icat eder ya da benimserler. Fred Reis ile köylüleri ve üç genç hanım için bu böyleydi. Richard Burton gibi onlar da başka toplulukları kendilerininkinden farklı görmekteydi.

Benzerlikler rastgele olmaz ve herkesin aynı şekilde hareket etmesini sağlamaya yönelik dünya çapında bir komplonun varlığına dair bir kanıt da göremeyiz. Ana babaların sevmeyi ve yavrularına bakmayı öğrenmeleri gerekmez. Çocukluğun kavga gürültüyle geçen zamanlarına karşın kardeşlerin birbirlerine karşı kimi sorumlulukları olduğunu öğrenmelerine gerek yoktur. Ergenlerin cinsel hisleri öğrenmeleri gereksizdir. Yetişkin erkekler, piyasada pay kapmak için rekabete girmeleri gerektiğini öğrenmeden bilirler. Yetişkin kadınların başkalarından değil de belirli bazı erkeklerden çocuk sahibi olmalarının çocuklarının yaşam kali-

tesiyle gelecekteki seçenekleri açısından daha iyi olacağını öğrenmelerine lüzum yoktur.

Ya da karşılıklılık kadar yaygın bir davranışı alın. A şöyle böyle iken B mükemmel bir avcıdır. Birlikte çalışırlar. B avlanır, A avın derisini yüzer, temizler ve eti yenecek hale getirir. Bu, Fred Reis ile köylülerin kuralıydı. Her ikisi de istedikleri eti alırken zamandan kazanırlar. Kentte de durum budur. A iyi bir oto tamircisidir, B'nin arabasını onarır. B iyi bir marangozdur, A'nın verandasını onarır. Elbette B, A'nın yardımının karşılığını ödemezse oyunbozan olarak yaftalanır ve bu etiketin beraberinde getirdiği toplumsal sonuçlara katlanır. Dünyadaki A'lar ile B'lerin davranışını biçimlendirip yönlendiren bu tür resmi olmayan kurallardır. Her gün milyarlarca kez yaşanır bu. Karşılıklılık, nefes almak gibidir. Toplumun kalp atışının özünde yer alır.

Birlikteliğini gelecekte de sürdürmeyi arzu eden bir grupta bu kuralların da resmi kurallar kadar iyi işlemesi son derece önemlidir. Genelde de işlerler. Yapılan çoğu iyilik karşılığını bulur. Ancak kurallara uyum sağlayarak isim yapıldığı gibi kuralların çiğnenmesiyle de isimler lekelenir. Kuralların çiğnenmesi, öncelikle biyolojiden kaynaklanan davranışın azaltılmasına yönelik olarak tasarlanmış gerçek cezalandırmaya yol açar.[10] Kişi bir yakınına destek olmazsa yakını da onu yalnız bırakır. Toplumdaki itibarı sarsılır. Bir anne çocuğuna bakma görevini yerine getirmezse toplumsal olarak dışlanabilir. Bunun ötesinde, yazılı olmayan kuralları çiğneyenlere verilen karşılık, bir kanunun ihlal edilmesinden daha ağır sonuçlara yol açabilir. Yakın arkadaşlar ya da sıkı bağlarla bağlı bir ailede işlenen hırsızlığa karşılık verilen dışlanma cezası, resmi sistemin benzeri bir davranış için öngördüğü para cezası ya da birkaç aylık gözaltı gibi cezalardan çoğunlukla daha ağır ve kalıcıdır. Bunlar sosyal davranışın laik kurallar kadar belirgin biyolojik kurallarıdır.

[10] T.E.J. Behrens vd., "Associative Learning of Social Value," *Nature* 456 (2008): 245-49.

Bununla birlikte farklı gruplar bu davranış temellerini ve benzerliklerini çok farklı açıklar. Davranışın neden kaotik değil de organize ve öncelik sırasına konmuş olduğunun biyolojik temellerine ilişkin çok kapsamlı bir literatür bulunmasına karşın bu böyledir. Literatür; genlerin, fizyolojik sistemlerin ve sosyal yapının araştırılmasından doğmuştur. Biyolojik teori ve açıklamalar bireysel çıkar ve onun davranıştaki çok sayıda yansıması gibi bir dizi derin meseleye eğilir. Artık grupların neden organize olduğu ve bireylerin grup üyeleri olarak kuralları, –sözgelimi karşılıklılık kuralını– izleyen katılımcılar sıfatıyla edinebileceği diğer yararlar adına bireysel çıkarlarını neden bastırdıkları üzerine çok daha fazla şey biliyoruz.[11]

İnsanların tercihen neden yakınlarına diğerlerinden daha fazla yatırım yaptığı ve mensubu oldukları, kaynaklarını ayırdıkları gruplara bağlandığına ilişkin de kapsamlı bilgimiz var. Hırsızlar arasında bile bir kural ihlali olan aldatma ile insanların başkalarıyla ilişkilerinde kendilerini nasıl aldattığına ilişkin kendini aldatma üzerine iyi yazılar, düşünceler bulunuyor. Bu çalışmalarla, insanların arkadaşlarına, yakınlarına ve arkadaşlarına ve yakınlarına zarar verebilecek kimselere nasıl davrandığını açıklamada çok yol kat edildi. Bu konudaki çalışmalar, büyük ölçüde farklı kültürlerde bu davranışların benzerliğini açıklayan bir temel sunmakta. Kaos insan toplumlarının doğal hali değil.

Diğer türlerde de sürekli gördüğümüz ve ortaya çıkardığımız tam da budur. Şempanzelerin akrabalarıyla ilişkileri diğer şempanzelerle ilişkilerinden farklıdır. Hayvanlar, kendi çıkarlarına bir miktar mâl olan fakat hayatta kalmak ve esenliklerini sürdürmek için daha geniş anlamda olası bir kazanç oluşturacak gruplaşmalara girer. Topluluk üyeleri arasında hayatta kalma olasılığının topluluktan ayrı, bir başına yaşayanlara kıyasla daha büyük olduğu ortadadır.

Bütün bunlarla beraber, birbirinden bariz bir biçimde farklı, çoğunlukla da birbiriyle açık bir çatışma içinde olan

[11] L.V. Harper, "Epigenetic Inheritance and the Intergenerational Transfer of Experience," *Psychological Bulletin* 131 (2005): 340-60.

–diyelim Hıristiyan Evangelistlerle ateistler ya da Hindularla Müslümanlar gibi– dini ve ideolojik bağları olanların akrabaları, arkadaşları, komşuları ve düşmanları karşısında çok benzer tutumlar takınması son derece anlamlıdır. Aynı şey bitki örtüsü, dış koşullar gibi durumların farklılaşmasında da geçerlidir. Bu tür temel davranışların toplumun doğasından kaynaklanan sosyal kurallar statüsü edinmesi de çok şey ifade eder; diğer açıklamalar göz ardı edilirken büyük ölçüde de bu çerçevede açıklanırlar. Gerçek budur. Ahlakın kökeni ve teolojik statüsü ile resmi yasa ve yazılı olmayan kurallara ilişkin soruların yanıtlanmasında yerinde, hatta belirleyici oluşu da bu gerçeğe dayanır. Binlerce kültür, yüzlerce din arasındaki benzerlikler, dış görünümlerindeki, antropolog Robin Fox'un yerinde bir ifadeyle "etnografik kamuflaj" adını verdiği olası farklara karşın bu tür davranışların temeli ve yapısının biyolojiden geldiği fikrini dayatmasa da akla getirmektedir.

Bir Yol Ayrımı

Resmi olmayan kurallarla ve mümkün olan her yerde dinsel inançlarıyla uyumlu resmi yasalar yerleştirmek inananların temel bir meselesi, çoğu zaman da kaya gibi sağlam bir bağlılık konusudur.

Bu bağlılık analizin bir türü ile diğeri arasında bariz bir farkı ortaya koyar. Bölünmüş beyinlerden mi söz ediyoruz? Mümkün değil. Belki içinde kurtçuk ve böcek kaynayan bir tas çorba ve onu izleyen mide ilaçlarının ardından çekilen sindirim zorluğu gibi en dünyevi şeyler bir yana, inancın yaşamın her alanına yayılma gücü ve her şeye nüfuz etme özelliği mi sözünü ettiğimiz? Gayet muhtemel. Kısacası din, bu açıdan gündelik yaşam ve etkileşimin çoğu düzleminde insanların büyük çoğunluğunun hayatlarında akla yatkın yazılı olmayan kuralları nasıl oluşturduğu konusunda üstün bir hâkimiyet sergiliyor. Bu kurallar da Adem ile Havva'nın öyküsü, ilk günah fikri ya da Allah'ın tercihleri, özel tanrılarının neyi onaylayıp kendilerinden ne beklediğiyle uyum öngörüyor.

İstisnalar var. Genel yaklaşımda biyolojiyi inkâr edenler kırık bir bacağın, gıda zehirlenmesinin ya da batık bir tırnağın acısını çekiyor olsalardı biyolojinin hakkını teslim ederlerdi. Onlar için bile yaratıcılarının kontrolü dışında kalan şeyler vardır. Tıbbi bakımı kabul eden üç genç hanımda olduğu gibi. Ama yaratıcılarının elinde olmayan pek az şey vardır.

Yasa olarak din ve biyolojinin reddi meselesinin özü tam da bu farklardır. Başta köktenci dinler olmak üzere her tür din, dine dayalı resmi olmayan kuralları din dışı birey ya da topluluklardan çok daha fazla destekler. Gündelik davranışların çok daha büyük bir kısmı kişinin dinine, bu dinin mensup ve yöneticilerine havale edilmiştir. Daha önce tartıştığımız yüzde 20'ye 80 oranı burada 80'e 20 ya da 90'a 10 gibi yüzdelere yaklaşabilir. Başka bir deyişle davranışın yüzde 80-90'ı bu tür köktenci dinlerde, din temelli kuralların yönetiminde olacaktır.

Neden böyle oldu? Yanıtları var.

Tarih boyu, Komünizm, Varoluşçuluk ve bazı laiklerde olduğu gibi, mevcut dinlerden bağımsız resmi olmayan kurallar oluşturma çabaları görüldü. Son tahlilde bunlar başlangıçta umulduğundan çok daha az başarılı oldu. Biz nedenin büyük ölçüde bunların, üzerinde fikir birliği sağlanmış resmi olmayan kurallar oluşturma yollarının eksiği olduğunu ileri sürüyoruz. Neden?

Anlamı açık ve uygun bir şekilde oluşturulmuş resmi olmayan kuralların büyük bir oranının kaynağı dindir. Bunun sonucunda laik toplumların bireyleri arasında önüne geçilmez ve muhtemelen bu toplumların niyetleri dışında artan bir çatışma yaşanır. Birleşik Devletler'de dinsel sembollerin kamu alanlarından kaldırılmasına yönelik yasal taktikler ile halkın itirazları buna örnek olabilecek niteliktedir. Ancak bu, öykünün sadece tek bir yönüdür. Eğitim (neyin öğretilmesi gerektiği) ise bir diğer yönünü oluşturur. Devlet okulunda uygulanan müfredat okula gidenler için bir yazılı olmayan kural telkini olarak işlev görür. Toplumsal uzlaşımlar bir başka yönünü oluşturur. İşin içine kişisel tercihler

de girer; lisede bikini giyilmeyeceğine kim ve ne zaman karar vermiştir? Listeye kürtaj, kök hücre araştırması, eşcinsel hakları, kadın hakları, büyükanne büyükbaba hakları gibi, iyi bilinen, reklamı iyi yapılmış ve çözümlenmemiş çatışmalar vb de eklenmelidir.

Sanki laisizm, kendi yazılı olmayan kurallarını tasarlayıp bunlara göre yaşamanın herkesin hakkı –hatta belki sorumluluğu– olduğu fikrine kapı açar gibi görünmektedir. Böyle bir şey tek başına bir dağ başında yaşandığında işe yarar; ancak kişi eğer neyin doğru ve iyi olduğu konusunda bariz bir şekilde farklı görüşleri olan komşularıyla iyi geçinmeyi diliyorsa bu, zorlu bir strateji haline gelecektir.

Bunun dışında, laisizm ucuz değildir. Davetiye çıkardığı bilişsel ve duygusal anlaşmazlıklar *fizyolojik olarak pahalıya* mal olur. Formülümüzde bu tekrarlanmaya değer önemli bir husustur. Çatışma fizyolojik olarak pahalı, kişisel ve toplumsal olarak da iticidir. Sonucunun pek çok adı vardır; ama en yaygını *strestir*. Karşıtın niyetlerini kestirmeye çalışmak, anlaşmazlıkta savunmaya zaman harcamak fizyolojik olarak maliyetlidir. Karşıtınız sizin inandığınızdan tümüyle ayrı düştüğünde, günbegün potansiyel olarak düşmanca bir dünyada yol almaya çalışmanın ve tekrarlanan düş kırıklıklarının acısını çekmenin bedeli yüksektir. Neden daha az karmaşık ve daha öngörülebilir bir sistemde anlaşılmasın?

Ancak çoğu dindar kişi daha yüksek bir güce inanır. Bir güç atfedilen otoritenin ona bu gücü atfeden bireylerin düşünme, hissetme ve davranış şekilleri üzerinde şaşırtıcı bir kontrolü vardır. Başlangıçlarından itibaren bu otoritenin varlığında pek çok din, yazılı olmayan kuralların geliştirilmesi, yorumu ve dayatılması konusunda sorumluluğun tek başına kendilerinde olduğu yönünde bir tavır benimsemiştir.

Pek çok açıdan dinler, laik toplumlarda bile kendilerini bu kuralların doğru kaynağı ve yargıcı olarak kabul ettirme konusunda etkili olmuştur. Şaşırtıcı değildir bu. Kuralları genelde kolayca anlaşılır, yerine getirilir. On Emir'in anlamı açıktır, On Emir doğrultusunda yaşamak akla yatkın bir

eylemdir ve aynı zamanda komşuların da böyle yapmasını beklemek bunun doğal bir sonucudur. Kuran'ınkiler de aynı şekilde anlaşılır ve makuldür.

Bu kurallar hem şimdiki kuşağın hem de gelecek her yeni kuşağın eli altında bulunmaktadır. Kuralların kaynağına kuvvetle karşı çıkmayanların kendilerine yeni kurallar icat etmelerine gerek yoktur. Dolayısıyla bu kurallara halihazırda uyan başka insanlar varsa ve eğer uymamanın da sonuçları mevcut ise, bu durum toplumsal etkileşimde insanların peşinde olduğu ve sosyal düzende hayati önem taşıyan bir öngörülebilirlik vaat eder.

Uygulama ve bilim alanında biyolojinin dinden de büyük bir otorite sunduğunu ileri sürmek mümkündür. İnsanlar biyolojilerinin ürünüdürler. Bu kesin görünüyor. Biyolojiyi kabullerinin daha yüksek bir güce inançlarıyla çelişmediğini iddia eden bazı bireyler içinse biyolojiye ya da onun ürünlerinden birine, beyne otorite atfetmek gayet kabul edilebilirdir. Makul ve kanıtlanabilir, evet; ama heyecan ve ilham verici mi, belki hayır.

Peki tüm bunların ardında ne var? İnsanların çoğunluğu için biyoloji çoğu dünya dinlerininkine kıyasla kritik ve çok arzu edilir özelliklerden yoksun görünmektedir. Doğal Seçilimin bulanık sularının kaprislerine maruz akıl dışı bir genetik kopyalama bir yana, ölümden sonra hayat yoktur. Yolundan gidilmeleri halinde toplumsal onay, özsaygı ve tıbbi ölümün ardından gelecek yaşama ayrıcalıklı bir geçiş sağlayacak hazır bir davranış ve duygu listesi bulunmamaktadır. Biyolojinin yapıyor göründüğü, bu özellikleri sıyırıp genlerin davranış üzerindeki etkisi, beynin kimyasal ayrıntıları ve dinsel anlar sırasında beynin hangi bölgelerinin aktif olduğunu belirlemek gibi esinleyici olmaktan çok uzak detaylar sunmaktır.

Parayı dinin toplamasında şaşılacak pek bir şey yok.

Bölüm 6

Din Maymun İşi mi?

Onları saygılı ve dikkatli bir mesafeden izliyoruz. Bir grup şempanze sabahki yiyecek arayışını tamamlamış. Şimdi sakin bir toplantıda bir aradalar. Grup lideri de orada. Ama her zamanki yönetici telaşı içinde değil. Daha geniş bir sosyal bağlamda bireylere güvence verip onları kucaklamakla yetinir bir hali var. Bir araya geldikleri açık alan, koruyucu bir bitki örtüsünün gölgesinde. Bireyler grubun öyle doğal bir parçası olarak görünüyor ki insan olsalar üzerlerinde tişört ya da benzeri şekilsel semboller taşıyabileceklerini düşündürüyor.

Bu topluluğun toplumsal bağları hafiflikle; ama güvenle üstlenilmiş. Sosyal bağlarını fiziksel olarak göz önüne sermenin bir yolu bulunmuş olsaydı, onları birbirine bağlayan şey kalın, bordo kurdeleler olarak görünürdü. Duygularının uygun bir karşılığı da bir orgdan yükselecek sakin nameler ya da mırıldanılan ilahiler olurdu. Grubu sarıp sarmalayan görünür hiçbir sembolik inanç yok. Yani bunun onların yegâne hayatı, grubun da sürmekte oldukları bu hayat içinde yaşadıkları yegâne topluluk olduğundan başka bir inanç bulunmuyor. Sembolik bir inanç sistemine ihtiyaç duymayabilirler; toplumsal gerçek döngüsü yeterince sağlam.

Kişinin din, tanrı, ölümden sonra yaşam ya da evrenin kökenleri üzerine görüşleri ne olursa olsun insanların ayrı bir tür olduğu çarpıcı bir biçimde ortada.[1] Otlar arasından süzü-

[1] M. Balter, "Why We're Different: Probing the Gap between Apes and Humans," *Science* 319 (2008): 404-405; R. Orwant, "What Makes Us Human," *New Scientist*, 21 Şubat, 2004.

len bir yılan; yerçekimine meydan okuyarak havada asılı kalan bir arıkuşu; suyun birkaç metre üstüne sıçrayan bir yunus: insani bir durum bunların neresinde? Fakat şempanze ve Eski Dünya maymunlarını izlerken insanın ailesi, arkadaş ve tanıdıklarıyla benzerlikler görmesi kaçınılmaz olmasa da kolay. Benzerlik gözden kaçırılamayacak kadar büyük.

Bu bölümde şunu soruyoruz: İnsanlar arasında görülen dinsel davranış, şempanzelerle paylaşılan bir beden-beyin yapı çatısına mı dayalı? Yani bu iki tür, ortak kökenlere ve davranışların işlevlerine ilişkin güçlü çıkarımlar yapılabilecek kadar genetik, fizyolojik ve davranışsal özellik paylaşıyor mu? Yanıt bizim düşündüğümüz gibi evet ise dinlerin kökenleri, biricikliği, anlam ve işlevi konusundaki görüşlerin esaslı bir şekilde gözden geçirilmesi gerekecektir. Şempanzelerin yaşamının, mola verme, dayanışma, haz ve amaç gibi önemli yönlerini inceleyeceğiz. Bunlar akla ikna edicilikle yerleşecek bir şekilde din ve ruhaniliğin insan toplumundaki etkilerini andırmaktadır.

Bu tür bir soru ilk kez sorulmuyor. Şimdiye kadar pek çok bilim insanı şempanzelerin doğru-yanlışa ilişkin kuralları anladığı ve bu doğrultuda davrandığını ileri sürmüştür.[2] Sözgelimi şempanzeler, yakın ilişkiler kurmuş oldukları şempanzelerin ölümünün yasını kimi zaman trajik bir ısrarla tutarlar. Fiziksel engelli şempanzelere karşı hiç de sömürücü özellikler taşımayan, tam tersine onları desteklemeye yönelik bir tavrı benimserler.[3] Birbirlerine, devrilen ağaçlardaki termitleri veya yiyeceklerinin kumunu suda yıkama gibi, yiyecek saklama ve hazırlama yolları gösterirler.[4] Jane Goodall'ın, yavrusuyla birlikte davet edilmeyi bekleyen

[2] C. Floyd, "Virtuous Species: The Biological Origins of Human Morality: An Interview with Frans de Wall," www.science-spirit.org, 3 Mart, 2005.

[3] N. Schultz, "Altruistic Chimpanzees Act for the Benefit of Others," *New Scientist*, 25 Haziran, 2007; N. Wade, "Scientist Finds the Beginnings of Morality in Primate Behavior," *New York Times*, March 20, 2007.

[4] N. J. Mulcahy ve J. Call, "Apes Save Tools for Future Use," *Science* 312 (2006): 1038-40.

dişiyi aralarına alan şempanze topluluğunu gösteren filmi unutulabilir mi hiç?

Hiçbir ihtiyatlı film ya da tiyatro yönetmeni, dişi şempanzenin topluluğun etrafında bir daire çizerek elini uzatışını, bu elin de karşılık olarak sıkıca kavrandığı melodramatik sahneyi göstermeye cesaret edemezdi. Dişi artık topluluğa kabul edilmiştir. Ama önce bir vakitler dışlanmış olduğunu, bir kez daha dışlanabileceğini bilmek zorunda olduğu apaçıktır.

Şempanzelerin göçe ilişkin yasaları vardır. Başka kuralları da var gibi görünüyor. Doğru ve yanlışa ilişkin ya da gruba dahil ve grubun dışında olanlarla ilgili kurallar, dinlerin üzerine inşa edildiği standart temellerdir. İnsanlara en yakın türlere yakından bakmak, dinin insanlardaki köken ve işlevlerine ilişkin içgörü sunabilir. En azından, şempanzelerin, meseleleri bizim "ahlaki" diyeceğimiz bir şekilde nasıl ele aldığını görmek, yaptıklarını anlamanın heyecanını duymamıza yetiyor.

İç Çevrecilik

İlkin geniş kapsamlı bakışla ve el yordamıyla ilerlese de sonunda tanımlanabilir bir şekilde bu, doğa ve korunması konusunda kaygıları giderek artan çevreci hareketin bir parçası haline geliyor ya da gelmeli. Bu çevremizdeki doğa; fakat bir de içimizdeki doğa var. Tıpkı insanların yaşadığı çevrenin yağmalanmasının şempanze ve diğer hayvanların esenliğini de etkilemesi gibi, bir de korunacak ya da yok edilecek içsel davranış çevresi vardır. Gözlerimizin önünde giderek artan bir açıklık ve genişlikte serilen şempanzelerin iç çevresini dikkatle incelemek, kendi iç ortamımızı nasıl koruyabileceğimize dair ipuçları verebilir. Ahlak meselelerine nasıl yaklaşıp çözümler getirdikleri, iç çevre açısından çok önemlidir.

Ve bunlar madenlerdeki kanaryalar değil, hemen yanıbaşımızdaki kuzenlerimiz.

Makul bilim insanları, insanlarla diğer hayvanlar, hatta şempanzelerle arasında yapılacak bir kıyaslamaya büyük bir ihtiyatla yaklaşırlar. Bekleyip görmeyi tercih ederler. Çekinceleri kısmen, soruyu ortaya atmanın sorun yaratabilir nitelikte olmasından kaynaklanır; bunun tek nedeni de meselenin büyüklüğü değil, analiz ve yorumla ilişkili potansiyel zorluklardır.

Sözgelimi, olası bir yanıt şempanzelerle insanların düşünüldüğü gibi ortak bir kökenden geldiğine odaklanabilir. Durum böyleyse sonuç son derece spekülatif olmakla kalmaz, 6 ilâ 11 milyon yıl önce yaşadığı tahmin edilen çoktan soyu tükenmiş türlere de dayanırdı.

Böyle bir yanıt gerçekten de sağlamlıktan uzak görünüyor. Daha sağlıklı bir yanıta günümüzdeki şempanzeler ve insanlar üzerine bildiklerimizden ulaşılamaz mı?

Evet. Hayatta olan şempanze ve insanlar üzerine bildiklerimiz, geride dağınık kalıntılardan başka iz bırakmamış atalarımız konusunda bildiklerimizden çok daha fazla. Daha az göz önünde olan olgu ise, araştırmanın yaşayan türleri temel almasının fazladan bir zorluk getireceği; din, en azından insanlar tarafından uygulanan resmi din, yetmiş bin yıldan daha gerilere gitmiyor gibi görünüyor. Bu tahmin, din benzeri davranışın betimlendiği kaya sanatının ve yılan ya da benzeri biçimli ilahi bir varlık karşısında duyulan hazzın ifadesi olduğu düşünülen oyma taşların tarihlendirilmesine dayanıyor.[5]

Geçmiş olaylar konusunda tahmin yürütürken ihtiyat payı bırakmak akıllıca olur. Örneğin günümüzde, *Homo sapiens sapiens*'e ait olduğu söylenen, bilinen en eski kafatası yüz altmış bin yaşındadır.[6] Fakat benzer özellikler gösteren daha eski kafataslarının ortaya çıkarılması mümkündür. Dolayısıyla yetmiş bin yıl, diyelim bir yetmiş bin artı yetmiş bin yıla çıkabilir.

---

[5] S. Coulson, "Offerings of a Stone Snake Provide the Earliest Evidence of Religion," *Scientific American*, 1 Aralık, 2006.

[6] A. Gibbons, "Oldest Members of *Homo sapiens* Discovered in Africa," *Science* 300 (2003): 1641.

Bu tarihler yaklaşık olarak doğruysa, bunun en az iki müthiş sonucu olacaktır: İlki, son yüz kırk bin ile yetmiş bin yıl arasında bir zamanda evrimsel olaylarla koşulların dine yol açmış olmasıdır. İkincisiyse, eğer bu zaman diliminde şempanzeler insanlardan daha az evrimleşip değiştiyse (bilim insanlarının üzerinde uzlaşmaya vardığı güncel görüş budur) bu farkın, paylaşılan yapı çatısına ilişkin özelliklerin belirlenmesini kolaylaştırabileceğidir. Bu zorunlu olarak, son bin yılın üzerine yüzyıllar boyunca eklenmiş insana özgü unsurlara ilişkin soruları da beraberinde getirecektir.

Bir ileri noktaya geçelim. Yeni keşiflerin sonucu bilimsel kavramlar sürekli gözden geçirilmek zorundadır. Özellikle de bu bölümde tartışılan hemen her konu için böyledir. Bunlar sıcak araştırma alanlarıdır. Bu da diğer şeylerin yanı sıra, buralarda ortalamanın üzerinde belirsizlik ve spekülasyon olması anlamına gelir. Dolayısıyla burada söylediklerimizden bazıları yeniden gözden geçirilecektir ve geçirilmelidir de! Bununla birlikte insanlarla şempanzelerin aynı atalardan geldiği, çok uzun zaman önce yollarının ayrıldığı, buna karşın pek çok ortak yönlerinin bulunduğu fikri elli yılı aşkın bir süredir kaya gibi sağlam bir bilimsel destek görmektedir. Sadece bu bile ortak noktaların araştırılmasının son derece bilgi verici olacağını düşündürüyor.

Kısa Köprü mü Geniş Kanyon mu?

Şempanzelerle insanlar arasındaki benzerlik ve farklara dönelim. Tartışma şimdilik genel. Fakat çok geçmeden din ve benzeri davranışa bağlı benzerliklere yoğunlaşacağımızı şimdiden belirtelim.

Şempanzelerle insanlar birbirine benzer ve birbirlerine bakmaktan hoşlanır. Şempanzeler hayvanat bahçesi kuracak olsaydı, insanların başlıca ve en sevilen ziyaret kalemini oluşturacağına neredeyse kesin gözüyle bakabilirdik. Hünerli ellerimiz var. Şempanzeler gibi bazen tek elimizi bazen iki elimizi birden meyve soymak, giyinmek, işaret etmek ya da sert kabuklu yemişleri taşla kırmak gibi aynı

anda farklı çalışma gerektiren işlerde kullanabiliriz.

Şempanzelerin ve insanların derisinin altında olan biten de farklı değildir. Tıp öğrencilerine insan anatomisi, sinir cerrahı olacak hekimlere de beyin ameliyatı pekâlâ şempanzeler üzerinde öğretilebilir; pankreas, böbrekler, dizkapağı, kalp ve ciğerler neredeyse aynıdır.

Ancak beyinde farklar vardır. Konuşmayla ilgili kaslar ve anatomik yapıda da farklar görülür. Şempanzeler insanlar gibi konuşmak isteyecek olsalardı bile yapamazlardı.[7]

Beden dillerini, itaat ettiklerini göstermek, şefkat sunmak ve gözdağı vermek gibi sosyal mesajlar vermede kullanırlar.[8] Şempanzelerin son derece ifadeli yüzleri empati ve şefkatten, nefret ve öfkeye uzanan, Hollywood'un şempanze yıldızlarıyla sonuna kadar kullandığı bir duygu yelpazesini ifade eder ve iletir.[9] Her iki tür de kim olduğunu bilir. Biz insanlar, yaşamlarımızın dört bir yanında sayısız ayna ile içe bakan bir türüz. Fakat şempanzeler de sihirli camda kendilerini tanıyabilirler.

Her iki tür de kendisiyle aynı şekilde mi meşgul ve kendilerine baktıklarında birbirine benzer bir şey mi görmekte?

İki tür arasında benzer gelişim biçimleri de bulunuyor. Her ikisinde de ebeveyn yavrularıyla ilgilenmek ister, ilgilenir ve onlara bir şeyler öğretme eğilimi gösterir. Yavrular ebeveynlerinden öğrenme eğilimiyle dünyaya gelir. Şempanze yavruları da insan yavruları gibi topluluğun davranış normlarını hızla benimserler. Bunlara çoğunlukla iki hayvan ya da iki insan arasındaki özveriyi aşan incelikli davranış kuralları ve işbirliği de dahildir.[10] Diğer bir deyişle şempan-

---

[7] W.T. Fitch ve M.D. Hauser, "Computational Constraints on Syntactic Processing in Nonhuman Primates," *Science* 303 (2004): 377-380

[8] F.B.M. de Waal ve P.L. Tyack, editörler, *Animal Social Complexity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004).

[9] Filmlerde yer alan hayvanların rollerinin insan özellikleri taşımasına yönelik nasıl güçlü bir önyargı olduğuna dikkat edin.

[10] B. Bower, "Chimpanzees Share Altruistic Capacity with People," *Science News* 171 (2007): 406; G. Vogel, "The Evolution of the Golden Rule," *Science* 303 (2004): 1128-31. 1971'de L. Tiger ile R. Fox, *The Imperial*

zeler, görünürde hiçbir çıkarlarının olmadığı bir noktada bile karşılığında bir ödül olmaksızın işbirliği yapmaya yatkın davranışlar sergilerler.

İki tür de ne zaman bazı davranışların benimsenmesinin akıllıca olacağını anlar. Sözgelimi, şempanzeler arasında aynı sorunu çözmenin farklı yolları varsa genelde topluluğun ağırlık sahibi erkeğinin seçtiği yol kabul edilir.[11]

Taklidin övgü anlamına gelebileceğini anlayabiliyorlar mıdır? Hatta tamamlayıcı olduğunu?

Ve her iki tür de gelecekte yiyecek elde etme ve avlanmada kullanılmak üzere araç saklar. Goriller ve bunun yanında birçok maymun türü de aynı davranışı gösterir.[12]

Her ikisi de iletişim için sesler çıkarır. Bir şempanzenin ses dağarcığı henüz tanımlanmamış olmakla birlikte insanların duygularını sese vurma biçimi ve oyun sırasında çıkardıklarıyla arasında benzerlikler olduğuna ilişkin ipuçları vardır. Bunlar normal insan gülüşünün atalarımızdaki biçimi bile olabilir. Her iki türde de, kendi tür gruplarımız içinde ve arasında işaret diliyle iletişim kurulabilir.

Ancak dil yeteneklerinde bariz farklar da vardır. Örneğin yalnızca şempanzeleri değil insan dışındaki bütün primatları da sınırlayan, çoğu insanın yapabildiği sınırsız denebilecek anlamlı sözel iletişim oluşturma becerisi gibi sayısal kısıtlar bulunur. Fakat her ikisi de, örneğin şempanzelerin başka bir gruba saldırdığı ya da bir şeyden kaçarken gösterdikleri davranışlarını koordine etmesi gibi karmaşık bilişsel işleri yerine getirebilirler.

Animal (New York: Holt and Rinehart, 1971) adlı kitaplarında insanların ortaklaşa avlanma ve toplamanın bir sonucu olarak paylaşma konusunda güçlü bir etik geliştirdiği fikrini ileri sürdü. Bu, yakın geçmişte bu ve başka yayınlarda gösterilen karmaşık primat topluluklarının temel bütünleşmesini artırmıştır.

[11] A. Whiten vd., "Conformity to Cultural Norms of Tool Use in Chimpanzees," Nature 437 (2005): 737-40; J. Cohen, "The World through a Chimpanzee's Eyes," *Science* 316 (2007): 44-45.

[12] T. Beuer, "Gorilla Uses to Plumb the Depths of Abstract Thinking," *New Scientist*, 8 Ekim, 2005.

Şempanzeler zaman zaman diğerlerinin zor durumuna duyarlılık gösterir. Şempanzelerin grup üyelerini kurtarmaya çalışırken hayvanat bahçesi hendeklerinde boğulduğuna dair raporlar vardır. Bununla birlikte başka zamanlar kendi toplulukları dışındakilerin güç durumda oluşuna kayıtsız kalırlar.[13] Her iki tür de gülünç düşürme, kaçınma ve dışlama ile acıya yol açar. Bu, bazı yazarları dinlerde görülen aforoz gibi tekrarlayan bir davranışla benzerlik kurmaya iten bir tavırdır. Çatışma olduğunda da bunu sıklıkla çatışma sonrası çözüm ya da telafi izler. Şempanzelerde bu özellikle, üyelerin karşılıklı birbirlerini temizlemesi biçimini alır ki bunun hayvanlara sosyal bir rahatlama alanı oluşturduğu açıktır.[14]

Ruhun Hiyerarşileri

Şempanzeler de insanlar da hiyerarşi sergiler ve bunları kendiliğinden geliştirirler. Örneğin birbirini önceden tanımayan dişi ve erkekler, yetişkin yaz kampına gittiklerinde ve ortak alanlarda bir araya getirildiklerinde, kabul edilecek bir hiyerarşi oluşturmayı ilk öncelikleri haline getirirler.[15] Benzeri koşullara sokulan şempanzelerin de sosyal önceliği aynıdır. Şempanzeler, belki insanlardan da fazla bölüp yönetme eğilimindedir. Genelde baskın bir erkek çoğunlukla yandaşlarının da yardımıyla bütün grubu yönetir. Ancak, insanlarda da olduğu gibi herhangi bir grupta resmi politik düzenleri izlemeyen ya da bunları baltalayabilen veya bunlara meydan okuyan akrabalık ve aile hiyerarşilerinin yanı sıra ayrı ayrı erkek ve kadın hiyerarşileri de bulunur.

Kültür, sosyal öğrenme, geleneğin aktarımı ve toplumsal karmaşıklığı yönetme becerisi geliştirmek demektir. İnsan-

---

[13] J.B. Silk vd., "Chimpanzees Are Indifferent to the Welfare of Unrelated Group Members," *Nature* 437 (2005): 1357-59.

[14] M. MacLeod ve D. Graham-Rowe, "Every Primate's Guide to Shomoozing," *New Scientist*, 3 Eylül, 2005.

[15] R.C. Savin-Williams, "An Ethological Study of Dominance Formation and Maintenance in a Group of Human Adolescents," *Child Development* 47 (1976): 972-79.

lar bunu da şempanzelerle paylaşır. Başka gruplardan gelen –genelde dişi– şempanzelere yeni topluluğun yetişkin üyelerince bu grubun kuralları öğretilir. İnsanlarda olduğu gibi şempanzeler arasında da uyum sağlama eğilimi vardır. Tıpkı farklı sosyal çevrelerde yaşayan insanlar gibi, gruplar farklı biçimlerde hareket eder.

İki tür de primat soyunda büyük ölçüde görülen bir özellik olarak saldırgan olabilir, sıklıkla da olur. Bazı araştırmacılar insanlarla şempanzelerin saldırganlık genleri veya gen dizilişini paylaştığını ileri sürmüştür. Her ikisi de başka türlerin olduğu kadar kendi türlerinin üyelerine de kimi zaman işi öldürmeye vardıracak kadar saldırgan davranır. Nazi toplama kampı gardiyanlarının geçmişte, gangsterlerin hâlâ yaptığı gibi şempanzeler de kurbanlarının testislerini koparır.

Şempanzelerin bu tür davranışları, saldırganlıktan yoksun olmaları ve cinsel-politik olarak dominant dişilerin varlığıyla tanınan, şempanzelere yakın bir tür olarak bilinen bonobolar arasındaki yaygın ve hoş davranışlarla çelişki oluşturmaktadır. Bonobolar, toplumsal gerilimi azaltmak ve geniş bir ilişki yelpazesini desteklemenin bir yolu olarak etkin cinsellikten coşkuyla yararlanırlar.[16] Bu da elbette onları pek çok yorumcu ve gözlemci nezdinde çok sevimli kılmıştır. Fakat vahşi doğada şempanzelere kıyasla pek az bonobo hayatta kalır. Bu da bizi, cinsel şenlikleri ne kadar çekici olursa olsun tetikte bir saldırganlıktan yoksun olmalarının onları avlanmaya açık kıldığı gibi acı verici bir sonuca götürmektedir. Ayrıca yabani bonobolar üzerinde yapılan araştırmalar hem erkek hem dişi bonoboların avlandığını, kavganın yaygın olduğunu ve yaban hayattaki cinselliğin, barınak ya da hayvanat bahçelerindekinden farklı olduğunu gösteriyor.[17] İleride göreceğimiz gibi, bonobo tarzı cinsellik, dünyanın büyük dinlerinde iş ve güç bulan ahlak idarecilerinden pek onay alacak gibi değildir.

---

[16] M. Kaplan, "Make Love, Not War," *New Scientist*, December 2, 2006.

[17] I. Parker, "Swingers: Bonobos Are Celebrated as Peace-Loving, Matriarchal, and Sexually Liberated. Are They?" *New Yorker*, 30 Temmuz, 2007.

Bu benzerliklerin çoğu şempanze ya da insanlara özgü değildir. Sözgelimi, sincaplar bir yana, bir dizi kuş türü yiyecek sakladıkları –gelecek için plan yapmanın bir biçimi– yerler konusunda etkileyici bir hafızaya sahiptir ve açıkça zekâ işaretleri gösterir.[18] Kuşlar da, yavrularını yetiştirmenin yanı sıra çoğunlukla çarpıcı bir işbirliği davranışı içine girmeleriyle bilinir.[19] Örümceklerse, insan olmayan primatlar gibi her insanın da sahip olmadığı bir yetiyle karmaşık bir labirentten çıkış problemlerini çözebilir.[20]

İlk Günah-sızlık

Benzerliklerin çokluğu şu soruyu doğuruyor: Geçmişte bu benzerliklere katkıda bulunan olaylar mı olmuştur?

Aşağıdaki olasılığı bir düşünün. Üreme, ikame seviyelerini aşmış, topluluklar büyümüş, bölünmüş, yeniden bir araya gelmiş ve yeni topluluklar ortaya çıkmış.[21] Atalarımız arasında adım adım artan bir yayılma olmuş. Bir yandan yerel ekonomik ve askeri bağlamda hayatta kalma sınavlarına karşılık, diğer yandan çoğalma bereketini sağlamaya yönelik olarak ayrı gruplar kurulmuş ve bunun ardından birbirlerinden bağımsız olarak evrimleşmiş olabilir. Bu senaryo ortaya koyduğumuz bazı farklılıkları açıklayabilirdi. Ancak büyük olasılıkla bireysel hayatta kalma, başarılı çoğalma, yavruların büyütülmesi, avcılardan korunma, yeterli yiyeceğin sağlanması, sağlığın korunması, gittikçe artan bir şekilde toplumsal rekabet ile çatışmanın idaresi gibi karşılaşılan pek çok benzer sınav da olurdu. Bunların zaman zaman aynı olmasa da benzeri evrim-

[18] Kuşlar için *bkz.* S. J. Shettleworth, "Planning for Breakfast," *Nature* 445 (2007): 825-26. Büyük maymunlar için *bkz.* T. Suddendori, "Foresight and Evolution of the Human Mind," *Science* 312 (2006): 1006-1007.

[19] M. Mesterton-Gibbons ve E.S. Adams, "The Economics of Animal Cooperation," *Science* 298 (2002): 2146-47.

[20] J. McCrone, "Smarter Than the Average Bug," *New Scientist*, 21 Mayıs, 2006.

[21] B. Holmes, "Did Humans and Chimpanzees Once Merge?" *New Scientist*, 20 Mayıs, 2006.

sel çözümlere yol açması muhtemeldir.[22] Tek başına bu ortak özellikler, davranış ve genetik profillerdeki birçok benzerliği çok da karmaşık olmayan bir şekilde açıklayabilir.

Bu benzerliklerden –ortak fiziksel nitelikler ve hayatları, davranış ve duyguları düzene sokup idare etmede tutulan yollar– neler ortaya çıkabilir? Dikkatleri ta uzaklardan altını yineleyerek çizdiğimiz ortak bir yapı çatısının varlığı olasılığına çeviriyorlar. Bunun dışında bulgular çoğu dinin belirleyici davranışları bağlamında bir araya getirilebilir: Sosyalleşme, ritüeller, davranış kuralları, hiyerarşiler ve daha yüksek bir otorite ya da fikre itaat. Şempanzeler birbirlerini temizleyip sesler çıkarır; insanlar konuşup kucaklaşır. Şempanzeler otoriteye boyun eğer ve topluluklarındaki yavrulara zarar vermez; onlar da kurallara uyar.

İnsanlar için de aynısı geçerlidir. Şempanzeler kutlama (bizler el sıkışırız, erkek şempanzelerse birbirlerinin testislerini okşayıp yoklar), otorite (selamlaşma), kürkünü temizleme ("tişörtün çok yakışmış") ve yuva yapma (yeni evi kutlama partisi) etrafında ritüellere girişir. İnsanlar dua eder, tesbih çeker, evi temizler, yıkanır ve komşularına yardım eder. Her ikisi de davranışlarını kendi türleri dahilindeki yerel otoritelere göre düzenler. Şempanzeler, kaçınamıyorlarsa insan otoritesine boyun eğerken, çoğu insan bir tanrı ya da eşdeğerdeki bir varlığa itaat eder, çoğumuz da böyle yapmayı tercih ediyor gibi görünüyoruz.

Peki ya bu kadar renkli ve açıkça gözümüzün önünde olan farklılıklara ne diyeceğiz? Yol açtıkları sonuçlar neler? Ya belirsizlikler? Vatikan'daki muazzam Paskalya kutlamasıyla Afrika'da bir ormandaki açıklıkta öğle vakti arasındaki farklar? Bunların tümü bir arada yapı çatısı düşüncemizi bir yana bırakmamıza yetebilirler mi?

Okumaya devam edin.

---

[22] P. Khaitovich vd., "Paralel Patterns of Evolution in the Genomes and Transcriptomes of Humans and Chimpanzees," Science 309 (2005): 1850-54; B. Wood, "Who Are We?" *New Scientist*, 26 Ekim, 2002.

Şempanzelerle İnsanlar Arasındaki DNA Benzerlikleri

İnsanlarla şempanzelerin ortak atalardan geldiği yönündeki görüşler karşısında kuşkularını güvenle ve yüksek sesle dile getirenler için bile insanlarla şempanzelerin ilk DNA karşılaştırması sonuçları ufuk açıcı oldu. DNA karşılaştırması sonuçları yüzde doksan sekizlik bir benzerliğe işaret ediyordu. Burada kuşkucuların görmemiş olduğu ve görmemiş olabileceği bir şey vardı.

Kuşkucuların şüpheleri mantıksız değildi. Belli ki altı ile on bir milyon yıllık bir ayırım, ortak atalara rağmen genetik farklar –belki önemli farklılıklar– olacağı öngörüsünü destekleyicidir. Sonuçta bugünkü insanlar atalarından beri bu zaman dilimi içinde kayda değer değişimlerden geçmiştir. Kuşkucular haklıdır da. Bu farklar mevcuttur.

Kuşkucular DNA oyununun son perdesinin henüz yazılmamış olduğu konusunda da haklıdırlar. Örneğin genlerin ve DNA' nın, ne oldukları, ne yaptıkları ve en iyi nasıl tanımlanacakları konusunda hâlâ çeşitli görüşler geliştirilmekte. Teknik olarak bir gen, işlevsel bir ürün, çoğu zaman bir protein üretiminden sorumlu kromozomal bir parçadır. Ya da daha genel bir ifadeyle genom DNA' dır, özelleşmiş genom da RNA, yani proteinlerin bazıdır.

Yeni yeni açığa kavuşan bir nokta da, genomun ve genom değişikliğinin başlangıçta sanıldığından çok daha karmaşık olduğudur.[23] Tanım ve analitik teknikler geliştikçe önceleri verilen yüzde 98 oranı da yüzde 94-96 arası bir yere gerilemiştir ki bu da günümüzdeki iki türün bir olduğu zamandan bu yana genomda gerçekleşen yaklaşık on beş milyon değişiklik anlamına gelir.[24] Yüzdelerdeki bu değişiklik kısmen, be-

[23] M. Snyder ve M. Gerstein, "Defining Genes in the Gnomics Era," *Science* 300 (2003): 258-60; S.E. Ceinlker vd., "Unlocking the Secrets of the Genome," *Nature* 459 (2009): 927-30.

[24] "The Chimpanzee Genome," *Nature* 437 (2005): 47-66. Chimpanzee Sequencing ve Analysis Consortium, "Initial Sequence of the Chimpan-

lirleyici önemi DNA keşfinin ilk zamanlarında anlaşılmamış olan RNA'dan kaynaklanmaktadır. Ayrıca genin konumu, gen üretim oranı, genetik yapıdaki farklılıklar ve her birinin yol açtığı sonuçlar da hâlâ yoğun bir araştırma konusu olmaya devam ediyor. Bu incelemeler insanla şempanze arasındaki genetik farkların kısmen, hangi proteinin üretileceğini değil, daha ziyade nerede, nasıl, ne kadar, özellikle de neden üretileceğini denetleyen genomla ilişkili olduğunu düşündürüyor. İnsanlarda da olduğu gibi bu süreçler iki şempanze arasında tıpatıp aynı değil, bu da şempanzeler arasındaki bireyleşmenin büyük bölümünden sorumlu.

Yine de yüzde 94-96 arası aynılık görmezden gelinemeyecek, bir yana atılamayacak kadar anlamlı.

DNA hikâyesinde işleri daha da karmaşık hale getirecek temiz bir sayfa yeni yeni açılıyor. İnsanda DNA'nın son on beş bin ile beş bin yıl arasında önemli bir değişimden geçtiği anlaşılmakla kalmıyor, bu genler arasında, şempanze beynine kıyasla insan beyninden sorumlu olanlarda çok daha fazla değişim olduğu da ortaya çıkıyor.[25] Bazılarının dediği gibi bu "olağanüstü hızlı bir evrim" belki hem kendi türümüz içindeki rakipleri hem de dışarıdaki çok sayıdaki yırtıcıyı alt etme çabalarıyla da desteklenerek, bir dünya rekoru kırmış görünüyor.

DNA'ya ilişkin bu hususlar ne ifade ediyor? Bir olasılık, geçmiş ve şimdiki genetik değişimlerin şempanze ve insanların davranışları üzerinde beyinlerindekine kıyasla çok daha az etkili olmuş olduğudur. Durum buysa yapı çatısı fikri beyinlerinden çok, asıl paylaşılan davranışlar için geçerli olabilir.

---

zee Genome and Comparison with the Human Genome," *Nature* 437 (2005): 69-87; International Chimpanzee Chromosome 22 Consortium, "DNA Sequence and Comparative Analysis of Chimpanzee Chromosome 22," *Nature* 429 (2004): 382-88.

[25] N. Wade, "Stil Evolving, Human Genes Tell New Story," *New York Times*, 25 Mart, 2006.

Zekilik

Beyin anatomisini, beynin işlevini ve kimyasını da göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Bunlar, bu organın beceri ve işleyişi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip. Anatomiye ilişkin iki olgu biliyoruz: Yetişkin bir şempanzenin beyni yetişkin bir insanınkinin yaklaşık dörtte üçü büyüklüğünde. Bazı işlev merkezlerinin konumları farklı. Ne yazık ki güvenilir bulguların özeti bu kadarla sınırlı. Bilgiler konusunda güvenilirliğin olmayışının bir nedeni, araştırmacıları çeken bilimsel soruların uğradığı değişiklikler. Bu sorunlar yapılan araştırmanın türünü büyük ölçüde etkiler nitelikte. Araştırma da sıklıkla farklı yönlere kaymakta.

Örneğin kafatası analizinde kaydedilen son gelişmeler, pek çok evrimsel çıkmaz sokak ve Neanderthal gibi hayatta kalamamış bir soyu da kapsayacak şekilde insan evriminin yeniden yazılmasını zorunlu kılıyor. Bütün beyin ya da işlev merkezlerinin mercek altına alınmasındansa beyin organizasyonu ve tekil beyin hücrelerinin birbirleriyle kıyaslanması dikkatleri giderek daha çok çekiyor.[26] Bu incelemeler şempanzelerle insanların beyinlerinin organize oluşunda, hücre tipi sayıları ve hücrelerin anatomisindeki açık farkları işaret ediyor.

Bu hususlara bir de ortak ata ya da atalardan sonraki ayrılış sürecinde melezlenme olasılığını eklememiz gerek. Böylesi bulgular kaçınılmaz şekilde spekülasyonlara yol açmaktadır. Örneğin atalarda bir değil, her çeşit tür karışımı, uyum başarısızlıkları ve birkaç da başarıyla gelişmiş ayrım olmuş olabilir.

Beyin işlevi konusunda yapılan incelemeler de benzeri bir hareketlilik içinde. Sözgelimi, insanlarla şempanzelerin düşünme biçimlerinin nedeninin beynin modüler oluşu, başlangıç yapısının bir DNA ürünü olduğu, DNA'nın da evrim tarafından biçimlendirildiği yönünde bir hipotez mevcut.

---

[26] M. Balter, "Brain Evolution Studies Go Micro," *Science* 315 (2007): 1208-11.

Özellikle de türler birbirlerine yakın gelişimler izlemişse bu akla yakın bir varsayım. Ancak destekleyici kanıt bulmak ayrı bir konu: Fikir ne kadar çekici olmuş olsa da insanlarda beyin içinde dil için olanın dışında modüller olduğunun kesin kanıtı bulunmuyor (bununla birlikte işlevsel olarak özelleşmiş bölgeleri vardır).

Sıralanan pek çok belirsizliği de göz önünde bulundurarak iki türün beyinleri arasında büyük ölçüde benzerlik olduğunu düşündürecek nedenler hâlâ vardır. Örneğin insan dil sistemleri, içeriği çağrılabilir bir hafızaya dayalı gibi görünüyor. Bu hafıza türü omurgalılar arasında yaygındır. Dilden başka bir dizi işlevde gereken bilgiyi hafızanın beyindeki konumu değil, içeriği temelinde alır. Bulgular da büyük olasılıkla uyumludur. Örneğin şempanzeler kimi becerilerde insanlardan üstündür. Bazılarının kısa dönem hafızası insanlarınkinden daha iyidir. İki yüz ile altı yüz arası bitkiden yararlanırlar; mevsimleri gibi bunları da hatırlamaları gerekir. Ortalama insanlar ise bundan çok daha azını tanıyıp kullanabilir.[27] Ancak şempanzeler de edindikleri becerileri insanlardan daha hızlı kaybederler.

Peki ya beynin, amigdala, prefrontal loblar ve hippokampus gibi ilerideki bölümlerde tartışacağımız gösterişli isimlere sahip bölgeleri? Bunlar şempanze ve insanlar arasında birbirine ne kadar benzer? Benzer işlevler mi gerçekleştirirler? Bu karşılaştırmalar, insanlara kıyasla şempanzelerin basit fakat kafa karıştırıcı teknik güçlükler yaratmasına bağlı olarak henüz emekleme aşamasında. Beyin işlevi araştırmalarında, deneğin verilen bir görevi yerine getirirken hangi beyin merkezlerinin aktif hale geçtiğinin saptanmasında büyük ölçüde manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) teknikleri kullanılıyor. Teknik, gürültülü olan inceleme sırasında deneğin başını kımıldatmamasını gerektiriyor. Bu sinir bozucu gürültüye şempanzeler gayet zekice karşı koyu-

[27] L. Spinney, "What Only a Chimpanzee Knows," *New Science*, 10 Haziran, 2006; E. Pennsie, "Nonhuman Primates Demonstrate Humanlike Reasoning," *Science* 317 (2007): 1308.

yor ve en akıllı araştırmacıyı bile bozguna uğratıyorlar.

Odak noktası şempanze beyninin kimyasal yapısı ve işlevine kaydığında hikâye pek değişmiyor. Örneğin bütün primatların beyinlerinin daha önceleri sanılandan çok daha karmaşık olduğu anlaşılıyor.[28] Bir zamanlar, nöronların kendilerine özgü kimyasalları sadece nöron uçlarında salgıladığı ve kimyasalların bir sonraki nöronu zincirleme bir işleyişle ateşlediği –son derece düzenli ve yönlü bir sürecin söz konusu olduğu– düşünülürdü. Ancak, bazı nöronların kimyasallarını –tıpkı bakımlı bir bahçedeki sulama hortumu gibi– eksenleri boyunca saldığı anlaşıldı. Bu, düzeni azaltıp çok yönlülüğü getirecek biçimde bitişik nöronları aktif hale getirmekte. Bu bulguların tüm sonuçlarının üzerinde daha çalışılması gerekiyor. Fakat beyni anlamamızı kolaylaştıracaklarından kimsenin kuşkusu yok.

Bilinmeyenlerin yanında bildiklerimiz de var: Sözgelimi belirli bir dopamin –D2– reseptörü için insanlarda şempanzelere kıyasla daha az genetik çeşitleme mevcut.[29] Diğer yandan dopamin D4 reseptörü için eş genetik yapılar bulunuyor.[30] İncelemeler insanlarla şempanzelerde beyin kimyasalı serotoninin benzer reseptör bağlayıcı özellikler taşıdığını gösteriyor.[31] Bunlar yalnızca dopamin, serotonin ve bunların dinin çeşitli özellikleriyle etkileşiminin ilerideki bölümlerde hayli yer tutacağından ötürü değil, kimyaları ve işlevleri konusunda şempanzelere kıyasla insanlarda çok daha fazla şey bilinmesinden ötürü de özellikle ilginç bulgular.

---

[28] S. Goudarzi, "New Study: The Brain Is Chaotic," www.livescience.com, 27 Şubat, 2007.

[29] A. S. Deinard ve K. K. Kidd, "Evolution of D2 Dopamine Receptor Intron within the Great Apes and Humans," *DNA Sequencing 8* (1998): 289-301.

[30] K. J. Livak vd., "Variability of Dopamine D4 Receptor (DRD4) Gene Sequence within and among Nonhuman Primate Species," *Proceedings National Academy Science USA* 92, no.2 (1995): 427-31.

[31] J. F. Prezeneger vd., "Characterization of Ligand Binding Properties of the 5-HT1D Receptors Cloned from Chimpanzee, Gorilla and Rhesus Monkey in Comparison with Those from the Human and Gunea Pig Receptors," *Neuroscience Letters* 235, no.3 (1997): 117-20.

Şempanzeler Nasıl Stres Atar?

Şempanzeler stres yaratan, itici deneyimlerin etkisini nasıl azaltır? Burada yanıt aşikâr görünüyor: İnsanların yaptığı şeyleri yaparak.

Bununla bağlantılı üç kritik mesaj var. Yaşama edimi stres yaratır. İnsan beyni karşılık veremeyeceği olasılıklar hayal edip sorular sorar. Bu da stres demektir. Beyin yanıtlardan hoşlanır. İnsanlar da stresi başka şeye dönüştürmenin ve bundan kaçınmanın yollarını geliştirmiştir. Bunların şempanzelerde bir karşılığı var mıdır?

Şempanzelerin yaşamı streslidir, hatta bazen aşırı derecede streslidir. Bu da kendini en açık şekilde grup hiyerarşisi dinamiğinde gösterir. Örneğin egemen konumdaki erkek olmak, boyunduruğu altındaki erkeklerin sürekli meydan okumasıyla yaşamak demektir ki egemen konumlarını ancak bu konumun hakkını verebildikleri sürece devam ettirebilecekleri anlamına gelir. Sürekli bir seçim kampanyasında gibidirler. Boyun eğen olmak demek, egemen hayvanın isteyecek olursa iyi şeyleri önce yemesi, dişilerin dominant erkeğin kurlarına karşı kendilerininkine kıyasla daha açık olması, çiftleşme çabalarının dominant erkeğin öfkesini uyandırabileceği gibi sinir bozucu kurallarla yaşamak anlamına gelir.

Dominant erkek ve onun müttefiklerinin karşısında boyun eğen, kabullenen bir tavır benimsemek gereklidir. Aksi davranış fiziksel ve psikolojik sonuçlar doğurabilir. Yine de tartıya konulduğunda ne kadar stresli olursa olsun grup hayatının tek başına yaşamaya yeğlenir olduğu anlaşılıyor. İnsanlarda da olduğu gibi tek başına yaşayan az sayıda şempanze vardır. Diğer yağmacı gruplarla kedi ailesinden arada bir ortaya çıkan iri ve aç bir üyenin oluşturduğu potansiyel tehlike de listeye eklenmelidir. Şempanze toplulukları başka gruplara saldırır, çoğunlukla erkekleriyle yavrularını öldürerek dişilerini tutsak alır. Coşkuyla saldırdıkları topluluğun yaşamına böylece son vermiş olurlar.

Topluluk halinde yaşamak stres azaltma yollarını gerekli kılar. Çatışma sonrası çözümlere değinmiştik. Kısa bir süre

önce birbirine düşman olan hayvanlar farklılıklarını unutmuş görünerek karşılıklı hoşbeşe girişirler. Arkadaşlar kendi aralarında yakınlaşır. Günün diğer zamanlarında birbirlerine rakip olabilecek üyelerden oluşan gruplar çoğunlukla yiyecek arayışında işbirliğine gider ya da uyku yerlerinin hazırlanmasında birbirlerine yardım eder.[32]

Topluluk neredeyse dini tatile benzetilebilecek bir şeyden hoşlanır görünmektedir. Hareketler yavaş ve tehdit edici olmaktan uzaktır. Çıkarılan sesler azalmış, yumuşamış, dostça tavırlar kabul edilen norm haline gelmiştir. Hayvanlar ormanda korunaklı ve sakin bir yer seçmiştir. Havada, boyutları ışık ve sessizliğin gücünü artıran büyük katedrallerin atmosferini andıran özel bir nitelik hissedilir. Şempanzelerde doğal alan, üzerine elbette hiçbir şey inşa edilmemiş olsa da bir barınak sunar gibidir. Gündelik yaşamın sürüp giden gerekleri bir şekilde yumuşamıştır. Hayvanlar birbirleriyle bu şekilde ilişki kurdukları ya da uyuduklarında meydan okumalar, tehditler, kovalamaca ve kavgalar başka zamanlara ertelenmiştir.

Yapı Çatısı

Bu bizi özünde gayet basit bir metafor olan yapı çatısına daha yakından bakmaya teşvik ediyor. Uzaktan bakıldığında iki binaya benziyor. Her birinin benzer bir içyapısı bulunmakta -kirişler, borular, elektrik hatları vb. Fakat ayrıntılarda dışsal farklar mevcut. Birinin pencerelerinin üzerinde gölgelikler varken diğerininkilerin pencereleri açıktadır. Biraz daha yakından bakılınca daha başka farklar da gözler önüne serilir. Binalardan birinin on asansörü, üçüncü katında da bir kafeteryası varken diğerinin sekiz asansörüyle ilk katında bir dükkânı bulunur. Ancak her ikisinin pencereleri, asansörleri ve yemek yenecek mekânları vardır. İçeride görülen işlevler de biraz ya da büyük ölçüde farklılaşacaktır. Binalardan biri borsacılığa hizmet ederken diğeri çikolata

[32] İnsanlardakinin aksine bu ruh hali ve davranış değişiklikleri genelde hızlıdır.

fabrikası olarak iş görmektedir. Ancak daha fazla ayrıntının daha fazla farklılık anlamına gelmesi de şart değildir.

Sözgelimi, Eski Dünya ile Yeni Dünya'daki insan olmayan primatların ve insanların çok benzer, karmaşık yapısal davranışları mevcuttur. Bunlar arasında saldırgan yüz ifadeleri, savunmaya yönelik önayak hareketleri, el-ağız koordinasyonu, uzanma ve kavrama sayılabilir. Bunların türler arasında hayli benzer olması insanlarla şempanzeler arasında zaman içinde asgari ölçüde genetik değişikliğin gerçekleşmiş olduğunu düşündürmektedir.

İki tür arasında DNA'dan protein geliştirme biçimlerinde çoğunlukla çarpıcı bir benzerlik olduğunu ve bu benzerliğin beyinde çok daha fazla olduğunu da bilmekteyiz. Ayrıca karşılaştırmalı araştırmalar giderek, şempanzelerin kontrollü bilişsel işlemler gerektiren ölçütler kullandıkları yüksek seviyeli karar alma süreçlerine giriştiğini de gösteriyor.[33]

Bu tartışmanın özü ne o halde?

Bizim görüşümüze göre şempanzelerle insanlar arasındaki görünüş, anatomi, davranış, DNA ve stres çözücü stratejiler bakımından mevcut benzerlikler bu iki türün beyin-beden-davranış yapı çatısını paylaşıyor olma olasılığını son derece yükseltmektedir. Bu yapı çatısı insanlar arasında din benzeri bir davranışın temeli olarak işlev görmektedir. Başka bir açıdan ifade edecek olursak, dinlerin gelişmiş inanç özellikleri (örneğin İncil'deki fikirler, hac kavramları) bir yana bırakılacak olursa, bütün dinlerin temel davranış karakteristikleri –toplumsallaşma, ritüeller, kurallar, otoriteye itaat, hiyerarşik sistemler– şempanzelerle insanlar arasında farklı olmaktan çok birbirine benzer özellikler gösterir. Resmin tamamlanması için beyin anatomisi, kimyası ve işlevine

[33] V. Morell, "Minds of Their Own," *National Geographic*, 2008 Mart, s. 37-61; S. Milius, "Ape Aces Memory Tests, Outscores People, "Science News 172 (2007): 355-56; S.F. Bromsan ve F.B.M. de Waal, "Monkeys Reject Unequal Pay," Nature 425 (2003): 297-99; P. Bloom, "Is God an Accident?" *Atlantic Monthly*, Aralık 2005.

eğilen ayrıntılı bulguların toplanmasına ihtiyaç vardır.

Yine bizim görüşümüze göre insanlar, hayal güçlerinin ürünleriyle öte âlem, gündelik olarak karşılaştıkları insanın otoritesinden daha üstün bir otorite gibi, doğrudan deneyimlemedikleri şeylere ilişkin çoğunlukla karmaşık dinsel inançları bu yapı çatısı üzerine inşa etmektedirler.

Primatlara özgü yapı çatısı olmaksızın din, ilk bakıştakinden bile daha olasılık dışı hale geliyor.

Şimdi sırada daha can sıkıcı bir soru var: Şempanzelerin hayal ettikleri şeyler ve inançları var mıdır? Kişi bu soruya "evet" yanıtı almayı ümit ediyorsa dil araştırması bulgularının pek de yüreklendirici olmadığını belirtmemiz gerek. Laboratuvarlarda insan gözetiminde yaşayan şempanzeler iki yüz sözcüğe kadar öğrenebilir, basit kelime problemleri çözebilir, yeni kelime bileşimleri icat edebilir ve söze dayalı buyruklar verip alabilir. Onları bu aşamaya getirmek kayda değer bir çabaya mal olmaktadır. Ancak bu becerileri yaban hayat içinde kendi başlarına edinemezler. Dolayısıyla insan dininin vazgeçilmez bir parçası olan dil büyük ölçüde sahip olmadıkları bir yetidir. Yine de hayal edip inandıklarını varsaymak için yeterli nedenimiz var. Bir kültürleri var. Davranışlarını grup normlarına göre değiştiriyorlar. Ayrıca elimizde, insan olmayan primatların hayal etme ve inanmanın ayrılmaz bir parçası olan beyin süreçleri bulunduğunu gösteren pek çok bulgu var.

Araştırmalar, insanların konuşmadan önce düşündüğünü ve düşünceler geliştirdiğini, düşüncenin dil edinmeden önce geldiğini düşündürmektedir.[34] Benzer bulgular insan olmayan primatlar için de geçerli. Örneğin çeşitli incelemeler, parietal korteksteki nöronlarda, birbiriyle çelişen hareketlerin bunlara girişilmezden önce temsil edildiği ve görece değerlerinin işlediğini göstermiştir.[35] Dorsal premotor korteks nöronları,

[34] P. Bloom, "Children Think before They Speak," *Nature* 430 (2004): 410-11.

[35] B. Pesaran vd, "Free Choice Activates a Decision Circuit between Frontal and Parietal Cortex," *Nature* 453 (2008): 406-409.

iyi öğrenilmiş bir eyleme geçilmeden önce hayvanın ne yapacağının provasını gerçekleştirir.[36] Diğerlerini hareket halindeyken gözlemlemek bunu eylem izlemese bile frontal lobda eylemin bir temsilini yaratır. Dolayısıyla iyi hatipler olmasalar, resmi bir din eğitiminden geçmemiş olsalar bile şempanzelerin düşünüyor olmaları ve inançlara sahip olmaları pekâlâ mümkündür.

Bu da bizi ahlak konusuna getiriyor.

Ahlak ve Din

Din ve ahlak tanımları gereği birbirinden ayrı düşünülebilir. Ancak uygulamada birbirleriyle büyük oranda örtüşen noktalara sahiplerdir. Dinin özü, başka hiçbir şey değilse bile hem özel hem toplumsal alanda iyi ve kötü davranışa yöneliktir.

Southern California Üniversitesi Goodall Merkezinden Christopher Boehm bu hususların çoğunu şempanzelerde yakalamış:

> *Tutsak şempanzelerin insan efendilerinin onayını alan ve onaylanmayan davranışlar arasındaki farkı anlayabildiği... su götürmez bir gerçektir. Yani onlar kendi tarzlarıyla bizim kurallarımızı anlıyor, ki bu da bizim ahlak kapasitemizin temel ve çok önemli bir bölümüdür. Yaban hayatta hangi davranışlarının başlarını dominant hayvanla belaya sokacağını bilecek şekilde kuralları öğreniyorlar. Dominant bir bireyi boyun eğen bir tutum ve bu mesajı veren seslerle karşılamayı ve tek birine yetecek yiyecek olduğunda kendi ihtiyaçlarını ertelemeyi de öğreniyorlar.*[37]

---

[36] P. Cizek ve J. F. Kalaksa, "Neural Correlates of Mental Rehearsal in Dorsal Premotor Cortex," *Nature* 431 (2004): 993-96; K. Nelissen vd., "Observing Others: Multiple Action Representation in the Frontal Lobe," *Science* 310 (2005): 332-36.

[37] Kişisel yazışma. Ayrıca *bkz.* S. Pinker, "The Moral Instinct," *New York Times*, 13 Ocak 2008.

Bu gözlemler başka hangi anlama gelirse gelsinler şempanzelerin anlayışla ve diyelim ki kendilerine Kalvinizm öğretilmiş gibi kendi kendilerine geliştirdikleri kurallardan başka bir kural sistemini de özümseyerek öğrenebildiğini ve buna uygun davranabildiğini düşündürüyor. X davranışının Y ile sonuçlanacağı gibi inançları olduğu da açık.

Şempanzelerin ahlakiliği bilim insanlarınca ifade edilen pek çok düşünceyle de örtüşüyor. Örneğin evrimci biyologlar arasında insanlardaki ahlakın ve ahlaki davranışların biyolojik bir desteği olduğuna dair artan bir uzlaşma var. Yani insanda ahlak, primat kökenlerden gelmektedir. Sözgelimi Emory Üniversitesinden Franz de Waal, insanın ahlaki tavrının hayvani temelleri konusundaki tartışmada hayvanların doğuştan adalet duygusu olduğu ve gruplarındaki diğer hayvanlara merhamet gösterebildiğini ileri sürüyor. Waal'e göre hayvanlar, ahlaki davranışın öncüleri olarak adlandırdığı şeyi sergiliyor. Böylesi gözlemlerden, şempanzelerin belki daha yüce bir otorite fikri eksiğiyle kendi din biçimlerine sahip olabileceği olasılığına geçiş çok da fazla bir mesafe kat edilmesini gerektirmiyor.

Ahlakiliğin elbette pek çok türü var. Bunlardan üçü burada özellikle önemli: Kişinin davranışının başkaları üzerindeki etkileri; kişinin kendi başına giriştiği, başkaları tarafından yargılanabilen tavrı ve kendi başına yaptığı, başkalarının da haberdar olmadığı davranışları. Dinler genellikle her üç türün de altını çizer; yatak odası kapısının arkasına kaçış yoktur. Bir Fransız komedisinde söylendiği gibi, bu kapıyı kapamak günah çıkarma kulübesinin kapısını açmaya davetiye çıkarmaktır.

Gerek insan, gerekse insan olmayan primatlar çoğunlukla bu üç türden birini benimser. Örneğin maymunların birbirlerini gözleyebildiği, aynı görevi yerine getirdikleri, ancak başarıları farklı biçimlerde ödüllendirilen maymunların yer aldığı laboratuvar deneylerinde, daha az ödüllendirilen maymunlar oynamayı reddedebilir. İnsanlar arasında da herkesin önünde aziz, özel hayatında günahkâr olanlar var-

dır. Aynı şey, başkaları bakmazken diğer grup üyelerinden hırsızlık yapabilen insan olmayan primatlar için de geçerlidir. Benzerlikler burada da çarpıcıdır. Davranışın çoğunlukla beyin temelli olduğunu düşündüren, ventral medyal prefrontal korteksi hasar görmüş, yaralanma öncesi ahlaki yargılarında keskin değişim yaşayan insanlara ilişkin bulgulardır. Ahlaki işleyişin bir kısmı çökmüştür.[38]

Bir de, dinin başlangıçta olmadığı, insanların onu öncelikle grup uyumunu kolaylaştırdığı için icat ettiğini ileri süren Robin Dunbar'ın görüşleri var.[39] İcat edilmişlik üzerinde duran bu yaklaşım, David S. Wilson'ın, dinsel özelliğin grup elemesinin sonucu olarak geliştiği fikrinden ayrılıyor.[40]

Soru özünde şu: Dinsel bir özellik onu destekleyen bireylerin evrimsel başarısını mı yükseltir, yoksa bireyin bir üyesi olduğu grubun evrimsel verimliliğini mi? Genelde, iki yorum arasında açık bir bağlantı olmakla birlikte ilki daha kalıcı görünüyor. Yapı çatısı fikri D.S.Wilson'ınkinden çok Dunbar'ın görüşüne yakın.[41]

Ancak kritik bir fark var. Bizim ileri sürdüğümüzün özü, şempanzelerle insanların çok benzer bir yapı çatısı olduğu. Her iki tür de hayal edip inanacak şekilde evrimleşmiş olsa da insanın evrimi şempanzelerinkinin çok önüne geçmiş. İnsanlar, hayal edip inandıklarını şempanzelerin yapamayacağı şekillerde dile getirecek biçimde evrimleşmiş. Hayal ve inançları gerçek hayatın çok daha geniş bilgisine ve kişisel

---

[38] M. Koenigs vd., "Damage to the Prefrontal Cortex Increases Utilitarian Moral Judgments, "*Nature* 446 (2007): 908-11.

[39] R. Dunbar, "We Believe," *New Scientist*, 28 Ocak, 2006.

[40] D. S. Wilson, "Evolution of Religion: The Transformation of the Obvious," *The Evolution of Religion: Studies, Theories, and Critique*, ed. J. Bulbia vd. (Santa Margarita, CA: Collins Foundation Press, 2008), s. 23-30.

[41] *Bkz.* dinlerin özellikle kendi toplulukları için desteklediği evrensel kardeşlik kavramının tanrı kavramında sonuçlanan kendi evrimsel yolunu izlediği görüşünü de ileri sürdüğü bir kitap yazmış olan Robert Wright. R. Wright, ***The Evolution of God*** (Boston: Little, Brown, 2009).

deneyim çeşitliliğine dayanıyor. Bilinemez hayali dünyalar yaratmada da çok daha gelişmişler.

İnsanların, tümü olmasa da bazı imgelem ve inançları başkaları için caziptir. Bunlar grup uyumunu kolayca sağlayabilir. Bazılarıysa tersine yol açabilir. Durum bu olduğunda dinlerin aldığı biçimler davranışsal yapı çatılarınca belirlenir ve sınırlanır.

Bölüm 7

Benim Beynim, Senin Ayinin, Bizim İnayet Halimiz

Stres gerçektir. Gerçek bir dünyada başka varlıklarla birlikte yaşamanın kaçınılmaz bir sonucudur. Rahatsızlık, konsantre olma ve hatırlamada güçlükler, karmaşa, tasa, kaygı, huzursuzluk, yorgunluk, haz anlarıyla bunalım arasındaki zayıf denge, aşırı duyarlılık, uykusuzluk, olumsuz bir bakış, stresin işaret ve belirtilerinden bazılarıdır.

Bunlara herkes aşinadır. Kimse bağışık değildir.

Çoğu stres kaynağı sıradandır. Ancak bu sıradanlık stresin etkilerini yumuşatmaz. Pek çoğu gündelik hayatı dolduran gündemin bir parçasıdır. Bir borcun ödenmesi ya da öte dünya olasılığı gibi, geleceğe ilişkin belirsizlik ve şüpheye eşlik eden stres vardır. Beynin, sahibinin kontrolü dışındaki işleyişleri vardır ki buna rağmen strese katkıda bulunur. Beyin ve bedende gen düzleminde bile stres yaratan kimyasal ve işlevsel değişiklikler vardır; bunlar stresin işaret, belirti ve somatik sonuçlarından sorumludur.[1] İnsanların stresten kaçınmak, stresi en aza indirmek için başvurduğu stratejiler bulunur: bir kursa, grup terapisine katılmak, maç seyretmek, yürüyüş yapmak. Ve din.

Bu bölüm, çoğu kişinin kapalı kalmasını tercih edeceği kilise odasını araştırıyor.

---

[1] Z. Zhou vd., "Genetic Variation in Human *NPY* Expression Affects Stress Response and Emotion," *Nature* 452 (2008): 997-1001.

Stresin Bildik ve Kaçınılamaz Kaynakları Gündelik Yaşamın Parçasıdır

Şaşırtıcı olabilir; ama en yaygın stres nedenleri çoğu zaman bir çocuğun doğumu, üniversiteden mezun olmak, evlilik ve ellinci yaş günü gibi hayattaki dönüm noktaları değildir. Normalde bunların arasında yıllar vardır. Beklenirler. Önceden planlanır, hazırlanılır. Bu dönüm noktalarıyla ilgili kişilere yardımcı olabilecek bilgi mevcuttur. Stres onların doğasında vardır ve bir kez yaşandıklarında da başarılı olunduğu hissi hayat boyu devam edecek sürekli bir ödüldür.

En sık karşılaşılan stres türleri gündelik hedefler ve onlara ulaşma çabasından kaynaklanır. İnsanlar hayatlarını ve davranışlarını aile için alışverişe çıkmak, tarlayı sürmek, bir işi yetiştirmek, garajı temizlemek, yaşamın parçası olan belirsizlikleri en aza indirmek ve ciddi kaza ve hastalıklardan kaçınmak gibi belirli hedefleri yakalama amacıyla düzenler. Bu hedeflere ulaşmaya giden yolda hedefe varmayı engelleyen veya geciktiren koşulların olması istenmeyen bir durumdur. Bunlar rahatsız edici, şevk kırıcıdır ve beyin ile bedende değişiklikleri tetiklerler. Rahatsızlık bir noktada tıbbi bir mesele haline gelir.

Bay Powwow'un (Kuzey Amerika yerlilerinde şaman) bir gününü alalım. Kalkar, sabah kahvesini yapıp içer, bir çift yumurtayı ya lop ya da peynir ve yeşilbiberle karıştırıp çırparak yer. Duşunu yapıp giyinir ve işe gitmek üzere arabasıyla yola çıkar. Yolda bir trafik kazası yüzünden işine geç kalır. Öğleye doğru yapılan toplantıda, külfet haline gelen ofis işlemlerinde değişiklik yapma önerisi geri çevrilmekle kalmaz, daha da kötüsü, içinden çıkılmaz kırtasiyecilik işleri daha da artırılır. Öğleyin lise revirinden gelen telefonla oğlunun bir beyzbol topuyla yaralandığı, ambulansla hastaneye gönderildiği bildirilir. Oğluna gider, işe dönmek için çok geç olur. Eve geldiğinde koltuğa çöküp postayı gözden geçirirken, bahçesindeki sallanan ölü ağacı belediyenin izni

olmadan kestiği için bin dolar para cezasına çarptırıldığına dair bir mektup görür.

Ya da Bayan Zanzibark'ın yaşamından bir güne bakalım. Kalkar, kendine bir fincan İskoç çayı doldurur, kızına kahvaltılık sütlü tahıl, meyve suyu ve tost hazırlar. Geceliğini çıkarıp okul giysilerini giyer, arabasına binerek üçüncü sınıf öğretmeni olduğu yakındaki okula gider. Günü sakin bir şekilde ilerlemektedir. Öğrenciler iyi çalışmıştır, derse katılımları da iyidir. Öğleyin bir arkadaşıyla yakındaki bir lokantaya yemeğe gider. Arabaya döndüğünde sol arka çamurluğunun göçtüğünü fark eder. Okula dönüşünde müdürün çağrısını alır. Yanına gider. Tartışırlar. Tutucu bir çalışanın, dini aşağılar ifade kullanmaktan ötürü hakkında yaptığı şikâyettir konu. "Dinsel inançları destekler nitelikte pek az sağlam kanıt var," dediği işitilmiştir. Ertesi hafta resmi bir duruşma yapılacaktır. Toplantıya avukat getirme seçeneği vardır. Çamurluğun tamiri yanında bir masraf daha.

Gündelik yaşam gerçeği her zaman Bay Powwow ile Bayan Zanzibark'ınki gibi olmaz. Kimi gün daha az streslidir, kimi gün daha fazla. Doğumdan ölüme birbirinin aynı geçmiş iki gün yoktur. Planları bozan hava, bozuk makineler, ana arterde beklenmedik bir yol çalışması, misafirler, kapı komşuları, hastalık, çocuklar, eşler, akrabalar, kredi kartı şirketleri, kutup ayılarınm düşük üreme oranı veya ulusal çapta bir acil durum olabilir. Takvim ne kadar geniş tutulursa bu liste de öylece uzayıp gider, sonu gelmez. Piyangoda büyük ikramiyeyi kazanmış pek çok kişinin bildiği gibi iyi denilen bir haberle her şey kötüye gidebilir. Zaman zaman da bu beklenmedik, öngörülmemiş olaylar büyük ve kestirilemeyen bir hızla gelir. Beyin ve beden bir noktaya kadar esnektir, olayları bir adımda aşar. Fakat beyin ile beden gerçek ve mecazi lifleri kopmaya başlayana dek esneyebilir.

Bugün öngörülebilir olan, ertesi ve bir sonraki gün nadiren planlandığı gibi gelişir. Kişi sabah kalkar, günün yapılacak işlerini kabaca ya da kesin bir biçimde planlar yahut bunu belki geceden yapmıştır. Önce A yapılacak, ardından

B, sonra C, D, E, F vb der. Her şeyin tereyağından kıl çeker gibi geçmesi ümit edilir. Kim lastiğinin patlamasını, beklenmedik bir dava için duruşmaya çağırılmayı veya evinin soyulmasını planlar ki? Ayrıca hedefler değişir, beceriler daha da geliştirilir, motivasyon çeşitlenir, bunu sağlayan ortam ve seçenekler de sürekli değişim içindedir. Geçen yıl amaçlanmış olanın bu haftanın da amacı olması şart değildir. Geçen yıl sadece bir ihtimal olan bir durumun bugün gerçekleştirilmesi daha kolay ya da zor olabilir. Gündelik planlarla gelişimlerinin ayrıntılarını çok iyi ifade eden bir Hint ve Yunan atasözüdür: *Aynı ırmakta iki kez yıkanamazsın.* Bunun çaresi beklenmedik durumların planlanması değil midir? Kimileri günlük planın yoldan sapması ihtimalini de hesaba katar. Yanına fazladan para alır, benzin alırken yedek lastiğin de havasını kontrol ettirir, yakın arkadaşlar acil bir durumda kimin yardıma çağrılacağını kararlaştırır. Akıllıca, değil mi? Evet, elbette! Ama bu planlar da sarpa sarabilir. Buna bir de istenmeyen olay ve koşullarla baş etmede ortaya çıkan önemli bireysel farklılıkları ekleyin. Cinsiyet, duygusal zekâ (kişinin etkileşim becerisi), kişilik, beceri farkları ve daha fazlası işin içine katılır. Bu farklılıkların bir sonucu, insanların toplumsal çevre içinde yollarını bulma (düşünce, duygu ve motivasyonlarını bütünleştirip yönetme) becerilerinde sergilediği farklardır. Bunlar streste farklılığı doğurur.

Stresten kesin ve aşikâr bir kaçış önlemenin belli bir formül ya da stratejisi yoktur. Renk, din, milliyet, banka hesabı, tecrübe ya da toplumsal statü ne olursa olsun kimse stresten muaf değildir –bununla birlikte düşük bir sosyal statüde bulunma hali stres hissini artırıyor görünmektedir.

Yaşamanın kaçınılmaz bedelleri vardır ve bunlar yıpratıcıdır. Bir yanında hülyaların, diğer yanında gerçeklerin olduğu bir vadide yaşamak, stresin önüne geçilemez kaynağıdır.

Bu, yeterince baskın olan gerçeklikle ilgili bir şey. Yanı sıra bir de bilinmeyenler üzerine hayal edilenler, inanç ve kuşkular var. Bunlar da stres kaynakları. Bazıları zamanla ortadan kalkar. Sözgelimi yeni evliler mutlu bir evlilikleri olup olmaya-

cağım merak eder. Yeni bir bölgeye tayini çıkan rahip o kilise mensuplarından kabul görüp görmeyeceği konusunda endişelenir. Birikimini gayrimenkule çeviren yatırımcı konut piyasasının çökmesinden tasalanır. Ebeveynler çocuklarını başarıyla yetiştirip yetiştiremeyeceklerini sorgular. Zaman genelde bu soruların yanıtlarını verir ya da yanıt niyetine bir şeyler geveler.

Ancak burada asıl konumuz bu tür belirsizlikler değil. Üzerinde durduğumuz, din şemsiyesi altına giren belirsizlik ve bilinmezlikler. Ben kimim? Yaşamın anlamı ne? Öldüğümde ne olacak? Ruh diye bir şey var mı? Cennet var mı? İsa gerçekten dirildi mi? Cehennem var mı? Tanrı nasıl bir varlık? Kişiliği var mı? İnsan nasıl yaratıldı? Yaşarken yaptıklarım ölümden sonrasını nasıl etkileyecek? Tanrının isteklerine göre yaşamanın bu dünyada bana bir yararı dokunacak mı? Bu ve benzeri sorular belki de kilise ayinlerinde onca kır saçlı insanın bulunma nedenine de ışık tutuyor.

Bu soruların her biri ve tamamı bilinmeyene ilişkin. Kişisel inançtan başka hiçbir yolla kesin olarak yanıtlanamayacak sorular. Sağlam kanıtlardan da yoksun. Ancak cevaplanmadan bırakılmaları, beyni sakinleştirmeyecek ya da stresi azaltmayacaktır. Pascal'ın bunu şöylece özetlediği söylenir:

> *Ne benim bildiğim ne de beni bilen uzayın uçsuz bucaksız sonsuzluğunda yitip gittiğimi hissediyor, dehşete kapılıyorum... Bu sonsuzluğun sessizliği korku salıyor içime.*

Böylesi soruları hepimiz sormuşuzdur. Genelde erken yaşlarda daha az –kendini başka meselelere vermek gençliğin ayrıcalığıdır– yaşlandıkça daha sık olmak üzere. Bu tür sorular hem yoğun bir merak hem de hayat ve ötesine ilişkin görünüp kaybolan belirsiz bir tehlike hissinin kuşatıcılığını yansıtır. Kronik olarak stres yaratan da bu ikincisidir.

Peki nereden gelir bu sorular?

Olası kaynaklara daha önce değinmiştik: Beynin bu tür soruları doğallıkla üreteceği şekilde evrimleşmiş olduğuna

dayanan doğacı (natüralist) görüşten, bu soruları ve yanıtlarını tanrının insanların kafalarına yerleştirdiğini ileri süren teolojik iddiaya uzanan bir yelpaze söz konusudur. Kökenleri gündelik deneyimlerde de olabilir. Örneğin çocuklar kedi, köpeklerini sever ve normalde onlardan uzun yaşarlar. Kertenkele, solucan veya sineklerin aksine kedi-köpeklerinin isimleri, kişilikleri, alışkanlıkları, uyumak için seçtikleri yerler vardır. Hayvan sahipleri dört ayaklı dostları öldükten sonra ne olacağını merak eder. Kedi-köpek mezarlıkları vardır da solucan, kertenkele ve sinekler için mezarlık olmaz. Ölüp gömüldükten yıllar sonra bile ev hayvanları anımsanmaya devam eder, tuhaflıkları konuşulur, en önemlisi özlenirler. Bir anlamda ölümlerinden sonra yaşamaktadırlar. Bunun insanlarda bir karşılığı olabilir mi?

Bir de yetişme biçimi var. Ebeveyn ve diğerleri çocuklara, saygı gösterilmesi gereken ve kişinin bu ve öte âlemde tatmin edici bir hayat sürmesini sağlayacak belirli davranışları yerine getirmesini bekleyen belirli bir tanrı, eşsiz bir ruh ya da totem olduğunu öğretir, bazı hallerde bu konuda çocukların beynini yıkarlar. Kim bilir kaç büyükanne bu öğüt verme fırsatından yararlanarak torunlarına dişlerini fırçalamalarının, ev işlerinde yardımcı olmalarının ve ana babalarının onlardan beklediği gibi davranmalarının cennete gitmelerinde çok önemli olduğunu nasihat etmiştir?

Davranışsal sonuçları olmayan öğreti de yoktur. Örneğin *Macbeth Etkisi* adı verilen olgunun deneysel kanıtı mevcuttur.[2] Bu, kişinin ahlaki saflık duygusunu tehdit eden ya da ahlaki bütünlüğünü tehlikeye sokan bir edimdir ve fiziksel olarak –gerçek anlamda ellerin sıkça yıkanmasıyla– temizlenme ve ideolojik, psikolojik olarak şifa bulma ihtiyacını doğurur. Bilinmeyenlere ilişkin kaygı ve korkular gençlikte alınan öğretilerle birleştiğinde kişi, kolay bir çıkış yolu olmayan inanç ve kuşkuların tutsağı haline gelir. Kişinin içinde yetiştiği dinden kopuşuna eşlik eden acıyı izleyin. Bu deneyim, daha

[2] C.-B. Zhong ve K. Liljenquist, "Washing away Your Sins: Threatened Moral and Physical Cleansing," *Science* 313 (2006): 1451-52.

önce de not düştüğümüz gibi en iyi ifadesini James Joyce'un *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*'nde bulur. Roman, bir dindarın kendi duygu ve ahlak âlemini kendisi tanımlayan bir sanatçıya dönüşümünü anlatmaktadır.[3] Ya da William Blake'in dediği gibi, "Ya bir sistem yaratmak ya da başkası tarafından yaratılmışın tutsağı olmak zorundayım."[4]

Neden bunca insan hayatının büyük bölümünde bu tür soru ve kuşkularla meşguldür? İnsanlar bilinmeyenlere dair kendilerine öğretilen yanıtlara neden inanır? Sonuçta ortalama bir insan ana babasıyla öğretmenlerinin ona öğrettiklerinin çoğunu yirmi yaşlarına gelene kadar bir yana atar ve kendi inançlarını, bisküvi tercihlerini, değerlerini ve hayat planlarını oluşturur.

Bu soruların bir cevabı beynin tercihlerinde –ona neyin leziz, neyin keskin tatlı geldiğinde– bulunmakta. Din, beynin tatlı düşkünlüğüne hitap eder. Kısa vadeli istisnalar bir yana –çoğu insan bir maçın sonunu önceden bilmek istemez, yoksa ne demeye gidip izleyecektir ki?– beyin bariz bir şekilde belirginliği belirsizliğe, çözümü ucu açıklığa, denge ve simetriyi dengesizlik ve asimetriye tercih eder. Fincanlarla altlıkları dolaba düzenli bir şekilde yerleştirilir. Çalışma odasında aletlerin belirli bir yeri vardır. Bitkiler bahçeye

---

[3] *Bkz.* Bölüm 4, not 1.

[4] D.V. Erdman, ed., *The Poetry and Prose of William Blake* (Garden City, NY: Doubleday, 1965), s. 229.

Tanrının mı dini, dinin mi tanrıyı doğurduğunu J. Campbell, ***The Many Faces of God*** adlı eserinde tartışır. (New York: Norton, 2006). 216. sayfada şöyle der: "Tanrının din fikrine yol açmasındansa dinin tanrı doğurduğu fikri ilginç ve tuhaf sonuçlara gebedir. 'Tanrının ne olduğuna ben karar veririm' şeklinde özetlenebilecek radikal bir şekilde merkezsizleştirilmiş bir inanç biçiminde ortaya çıkabilir."

Burada ele aldığımız düşünce bu değil. Özünde beynin tümüyle kavrayamadığı şahsiyetler, şeyler, olaylar, senaryolar, nedensellikler vb imgelediğini öne sürüyoruz. Buna ek olarak beyin, imgelemiş olduğu ve kanıtlayamadığı şeylere ilişkin belirsizlik, muğlaklık ve (çoğunlukla) korku –itici algıladığı haller– algılar. Bunun ardından da muğlaklık ve belirsizliği azaltacak sistemler icat eder. Din bu sistemlerden biridir. Dünyevi olaylar konusunda kurtarıcı güven kaynakları sınıfına çift kayıtlı muhasebe usulü getirmek de saygısızlık değildir.

rasgele dikilmez. Gelirle gider dengelenir. İbadet yerleri gibi Piramitler de simetriktir. İyi arkadaşlarla kötü arkadaşlar üstü kapalı bir biçimde listelenir.

Soru ve cevaplar bile simetri ister. Soruların yanıtları olmalıdır. Kuşkuların çözümleri. Öykülere son gerekir. Beyin düzen, denge ve simetride rahat bulur. İnsanlar da buna ulaşmaya gayret eder. Çoğu kişi için hikâyeye bir son, şüpheye açıklık, belirsizliklere belirli bir düzen getirmek, merak ve ümit edip emin olamamaya ziyadesiyle tercih edilir. Yanıtlanmamış sorular, açığa kavuşmamış kuşkular, çok fazla belirsizlik, bunların tümü zaman zaman ardı arkası kesilmeyen, felç edici bir niteliğe de bürünebilen stres kaynaklarıdır.

Bununla ilgili bir husus var, o da şu: Herkes, özellikle de belirsizliklerin nasıl çözümleneceği konusuna gelince bir parça farklı inanır. Bu, din adamları için de geçerlidir. On yıllar süren acı doktrin çatışmalarını hatırlayın. Fakat bu farklılıklar ne anlama gelmekte? İnsanların, dolayısıyla düşüncelerin, duyguların ve inancın da farklı olduğundan öte söylenecek bir şey var mı? Yanıt, evet. Bireysel farklılıklar önemlidir. Örneğin günah işlemenin öldükten sonra cennete kabul edilmemesi anlamına gelebileceğine inanan biriyle aynı günahı gündelik hayatının düsturu haline getiren birinin bu davranış karşısındaki stres düzeyleri çok farklı olacaktır. İlkinde tasa, suçluluk ve kişisel, dinsel güvenilirliği ile geleceği konusundaki endişe, günah olarak tanımladığı hareketten çok sonra sürüyor olacaktır. İkincisindeyse işlenen kabahat belki en fazla tekrarlamamanın hatırlatıcısı olacak.

Beyin Sakinleştiricisi ve Sosyal Beyinlerimiz

Günden güne yaşamanın getirdiği olaylar ve bilinmeyenlere ilişkin hayal ve inançlarımız stres yaratmaya yetmezmiş gibi bir de beynin strese katkıda bulunan kendine özgü işleyişleri vardır. Örneğin beynin amigdala adı verilen bir bölümü vardır. Bu merkez başkalarından gelen duygu yüklü mesaj-

ları işler ve alıcıda duygu halleri ve tepkiler doğurur.[5] Öfke ya da korku mesajları göndermeleri hallerinde başkalarının bakışlarına özellikle duyarlıdır.[6] İlginç bir şekilde, dik başlılıkla gönderilen mesajlar, gönderenin başının eğik olmasına kıyasla belirgin bir şekilde amigdalayı daha az harekete geçirir ve duygusal tepkiye yol açar. Gözlerin açık olması da benzer biçimde göz akının açıklık derecesinin değiştiği kısık gözle bakışa kıyasla farklı amigdala tepkileri tetikler.[7] Gözler ne kadar açıksa amigdala o kadar az harekete geçer, alıcının duygusal tepkisi de o denli az olur. Bunun nedeni hâlâ bir sır. Akla eski askeri deyiş geliyor: "Düşmanın göz akını görene dek ateş etme."

Başka araştırmalar, bir gözlemcinin birisinin acı çektiğini gördüğünde beynindeki, fiziksel acıyı kendisi çektiğinde harekete geçen merkezlerin (anterior cingulate korteks –ön halka korteksi–, insula, serebellum-beyincik) aktif hale geldiğini gösteriyor.[8] Beyinler arası bir iletişim bu.[9] Aynı şey, başkaları tarafından dışlanma durumu için de geçerli.[10]

---

[5] Büyük ölçüde benzer bulgular veren farklı yöntemlerin kullanımına örnek olarak *bkz.* S. Hamann, H. Mao, "Positive and Negative Emotional Verbal Stimuli Elicit Activity in the Left Amygdala," *Neuroreport* 13, no.1 (2002): 15-19; J.J. Paton vd., "The Primate Amygdala Represents the Positive and Negative Value of Visual Stimuli During Learning," *Nature* 439 (2006): 865-70; T. Canli vd., "Amygdala Response to Happy Faces as a Function of Extroversion," *Science* 296 (2002): 2191; L. Helmuth, "Fear and Trembling in Amygdala," *Science* 300 (2003): 568-69; R.J. Dolan, "Emotion, Cognition, and Behavior," *Science* 298 (2002); 1101-92.

[6] R.B. Adams Jr. vd., "Effects of Gaze on Amygdala Sensitivity to Anger and Fear Faces," *Science* 300 (2003): 1536.

[7] P. J. Whalen vd., "Human Amygdala Responsivity to Masked Fearful Eye Whites," *Science* 306 (2004): 2061.

[8] T. Singer vd., "Emphaty for Pain Involves the Affective but Not the Sensory Components of Pain," *Science* 303 (2004): 1157-62.

[9] C. Holden, "Imaging Studies Show How Brain Thinks about Pain," *Science* 303 (2004): 1121.

[10] N. I. Eisenberger vd., "Does Rejection Hurt? An fMRI Study of Social Exclusion, "*Science* 302 (2003): 290-92; G. MacDonald and M. R. Leary, "Why Does Social Exclusion Hurt? The Relationship between Social ve Physical Pain," *Psychological Bulletin* 131 (2005): 202-23.

Dışlanma da fiziksel acıyla aynı işlev merkezlerini uyarıyor. Filmler ve tiyatro oyunlarının etkilerini nasıl oluşturduğu da buna dayalı. Nitekim beyin başkalarının iletilerini işlemede doğuştan gelen yöntemlere sahiptir. Bunlar alıcının algı, duygu, düşünce ve tepkilerini bariz bir biçimde etkiliyor. Ve kişi ne kadar çabalarsa çabalasın beyin, başka türlü çalışma konusunda eğitilmeye direniyor.

Burada belirtilmesi gereken ivedi ve önemli konu şu: İnsan beyni sosyaldir. Saf, bağımsız düşünce değildir. İşleyiş biçimi bağlamında başkalarının etkilerinden asla tümden bağımsız olamaz. İnsanın başkalarının davranış ve iletilerini kontrolü altında tutamayacağı da açıktır. İnsanın sosyal bir beyne sahip olması, alışılmış beyin tasavvurunun –kendi kafam içinde benim beynim– ancak anatomik olarak doğru olması demektir. İşleyişleri, fiziksel sınırları pek gözetmez. Eşinizin bir talebini, iş arkadaşınızın kötü bir sözünü, rahibin uyarısını ya da hatta tam da siz bankaya yüklü bir ödeme yaptıktan sonra sizden birkaç kuruş isteyen dilenciyle bir anlık bir karşılaşmayı gelin de görmeden geçip gidebilin. Hayatımızdaki diğer insanlar düşünme ve hissetme biçimimizi elbette çok etkiler.

İnsanlar başkalarından gelen özellikle de itici etkileri büyük ölçüde sosyal ilişkilerini özenle seçerek kontrol altında tutmaya çalışır. Bu da sağlam nedenlere dayanır. İleriki bölümlerde ayrıntılarıyla tartışacağımız gibi başkalarından gelen olumlu, tamamlayıcı ve onaylayıcı mesajlar hoşa gitmekle kalmaz, beyin üzerinde sağlıklı, stres azaltıcı etkiler de yaratır. *Beyin sakinleştiricisidir* bunlar. Bu tür mesajlar beyini optimal kimyasal ve işlevsel hallere iter. Aynı şey, kişinin başkalarının dikkatini çekmeye çalıştığı bir sırada görmezden gelinmesi veya kendisine karşılık verilmesinde yetersiz kalınmasında oluşan olumsuz mesajlar için de geçerlidir. Bu hususlar din ve dinin uygulamalarıyla kolayca ilişkilenir. Hahamlar, papazlar, rahipler, imamlarla müminler arasındaki etkileşimin taşıyıcısı sosyal bir beyindir. Etkileşim olumluysa sorun yoktur. Olumsuz ya da zorlayıcıy-

sa iş değişir. Bunun sonuçlarından biri de strestir.

Fakat başkalarının davranışları ve bunların etkilerine ilişkin hikâye bütün olmaktan hâlâ uzak. İşin içine karşılıklılık, aldatma, hiyerarşi ve inanç da girmekte.

Belirttiğimiz gibi, birbiriyle ilgisi olmayan insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler iyilik ve yardımlaşma –karşılıklılık– üzerine kuruludur.[11] Genel olarak ilişki ne kadar yakın ve kalıcıysa taraflar arasındaki alışveriş de o kadar sık ve güvenilir olur. Adil alıcılar öngörülebilir yardımcılardır ve onlara güvenilir. Hakkaniyetten uzak alıcılarsa öngörülmez yardımcılardır, kendilerine güven duyulmaz. Onlardan olabildiğince kaçınılır. Uç durumlarda toplumsal olarak dışlanırlar. Gerçekten de sosyal etkileşim oyununu ya kuralına göre oynarsınız ya da arkadaş değilsinizdir.

Karşılıklılık ya da en azından karşılıklılık potansiyeli iki birey arasındaki etkileşimle sınırlı değildir. İnsanlar da başkalarının davranışlarını gözlemler. Karşılık vermekte midirler, vermemekte mi? Yanıt ne olursa olsun beyni etkiler. Örneğin empatik nöral tepkilerin niteliği başkalarının algılanan hakkaniyetiyle değişir.[12] Sosyal beyin yine işbaşındadır. Bunu, gözlemlenenlerin itibarını ve yeni arkadaş edinme olasılıklarını etkileyen yargılar izler.

Aldatma da vardır. İnsanlar niyet ve bilgilerine ilişkin aldatıcı mesajlar yollar. Aldatmayı mümkün kılan sadece, çoğu aldatıcı olmayan mesajın genelde isabetli bir biçimde algılanmasıdır. Arada bir girişilen iyi işlenmiş aldatmacaların etkili olma ihtimali bu olguya dayalıdır. Çoğunlukla da öyle olurlar. Hepimiz aldatmanın kurbanı olmuşuzdur. Zaman zaman görünürde yakın olan arkadaşlar bile birbirini aldatır. Sayısız oyun yazarı ve romancı onları hiç yarı yolda bırakmayacak bu hikâye kaynağı olmadan ne yapardı? Yine de

[11] R. L. Trivers, "The Evolution of Reciprocal Altruism," Quarterly Review of Biology 46 (1971): 35-57; E. Fehr ve U. Fischbacker, "The Nature of Human Altruism," *Nature* 425 (2003): 785-91.

[12] T. Singer vd., "Empathetic Neyral Responses Are Modulated by the Perceived Fairness of Others," *Nature* 439 (2006): 466-69.

zaman ve deneyimle çoğu insan diğerlerinin söyledikleriyle davranışları konusunda belirli bir kuşkuculuk geliştirir. Bundan ötürü, insanlar başkalarının söyledikleriyle altında yatanın farklı olması ya da yardımsever görünen bir tavır altında gizli bir niyet olması olasılığı karşısında tetiktedir. Yine de kimse kendini bu aldatıcı yüreğe karşı savunmada çok başarılı olamaz.

Din bu hususlarla birçok açıdan ilişkilidir. Birincisi karşılıklılık ve hiyerarşiyle ilgilidir. Dini otoritelerle inananlar arasındaki ilişki karşılıklılığın bir biçimidir. Katoliklerdeki günah çıkarmayı düşünün: Günah çıkaranlar hayatlarının çoğunlukla yakın aile bireyleri ve arkadaşlarından sakladıkları mahrem ayrıntılarını ortaya sererler. Buna karşılık rahipler de günah çıkaranlara gizlilik, yol göstericilik, bağışlama ve içsel rahatlama sunar. Benzeri karşılık vermeler dünyanın dört bir yanındaki dinlerde günbegün tekrarlanır. Haberdarlığa dayalı bağışlayıcılık bu âlemin geçer akçesidir.

Büyük İnanç Zinciri

İkincisi inanç, aldatma ve hiyerarşiyle ilgilidir. Ateistler ve farklı dinlere mensup inananlar, diğer dinlerin uygulama ve inançları karşısında son derece kuşkucu, hatta açıkça eleştirel olabilseler de (kaç Hıristiyan, bazı Müslümanların yaptığı gibi şahadet ödülü olarak cennette kendisini bir grup bakirenin beklediğine inanır ki?) bir dine inananlar genelde tersini yapar. Kendi dinlerinin hiyerarşisi içinde yükseklerde olanlara olağanüstü bir otorite tanır ve dinlerinin egemen dogmasını kolayca kabul ederler. Dinlerinin yüksek statü bahşedilmiş mensuplarına inanır, öğütlerini alır, onları kutsar ya da en azından sayarlar. Bu bireyler, aldanma olasılığına ilişkin kuşkuculuklarını bir yana bırakmaya şaşırtıcı ölçüde hazırdır. İçsel bir işleyiş de hiç kuşkusuz bunu mümkün kılar.

Peki inananlar dinsel otoritelere büyük bir güç ve anlayış atfetmeye neden böylesine hazırdır? Burada çok önemli bir nokta, aldanma ile bunun ortaya çıkarılmasının toplumsal konumdan kuvvetle etkilendiğidir. Kişinin sosyal konumu ne

kadar yüksekse aldatıcılığının fark edilmemesi olasılığı da o kadar büyüktür (basın mensuplarıyla son zamanlarda önem kazanan vergi yetkilileri gibi işi gereği bunu ortaya çıkaranlar bir yana). Buna karşılık, kişinin toplumdaki yeri ne kadar aşağılardaysa bir aldatmacayı görme ihtimali ve kendisinin bir aldatmaca konusunda başarılı olma ihtimali o kadar düşük olacaktır. Bu hususun aşikâr bir sonucu, özellikle yüce bir varlıktan herkesin eşit bir biçimde minnet duyduğu mesajlar sunmaktaysalar dinsel otoritesi yüksek olanların, aldatmaya uygun konumda olduğudur. Buna karşılık hiyerarşinin daha alt basmağındakiler inanacak konumdadır. Buna hazır oluşlarında etken olan bir unsur, aldatmacaya karşı eldeki ihtiyatlarının askıya alınışıdır. Sosyal beyin burada da işbaşındadır.[13]

Dahası var. Kişi tanrı ya da başka hayali bir yüce otoriteye kişilik atfettiğinde karşılıklılık daha da karmaşık hale gelir. Bu özellikle insanın tanrısal varlığı hoşnut etmek için belirli davranışlar gerektiğine inanması durumunda böyledir. Girdiler kökten değişime uğrar; bir dinin mensubu ile tanrısı arasındaki karşılıklılık eşsiz bir biçim alır. İnanan birey, çalışarak, günahla mücadele ederek, dinini yaymak için çaba harcayarak, bir dinin kuralları doğrultusunda yaşamını sürdürerek vb tanrısına yardım eder. Karşılığında tanrısı da ona kişinin topluluğunun bir parçası olduğunu onaylayarak hem bugün hem de büyük olasılıkla öte âlemde ayrıcalıklar sunar. Belki daha da önemlisi, aldatma konusundaki kaygılar kaybolur. Tanrı hiç aldatır mı?

Beyin ile stresin bütün bunlardaki yeri nedir peki?

Stresin Tadı Beyne de Bedene de Acı Gelir

Beyin stres altında nasıl çalışır?

Çerçeve oluşturacak birkaç olgu tanımladıktan sonra ayrıntılarına gireceğiz.

[13] R. I. M. Dunbar ve S. Shultz, "Evolution in the Social Brain," *Science* 317 (2007): 1344-47.

Birincisi beyin fiziksel çevreden, başkalarından, beden ve kendisinden bilgiyi içine alır. Sonuçta hafıza dediğimiz budur. Hafıza beynin ardiyesidir. İşlevini büyük ölçüde kişinin farkındalığı olmaksızın yerine getirir. Başkalarının bakışının amigdala faaliyeti üzerindeki etkisini anımsayın: Alıcı sadece karşısındakinin bakış açısı ve kendi tepkisinin farkındadır, beyinde spesifik olarak gerçekleşenlerin değil. Başkalarının gözlerini üzerimize dikme açısının önemi, beynin farkındalık eşiği altında nasıl çalıştığının yüzlerce örneğinden sadece biridir. (Beynin bu şekilde çalışması belki de evrimin bize bir armağanıdır. Her bir beyin faaliyetini bilinçli bir şekilde harekete geçirecek, deneyimleyecek ve analiz edecek olsak hayatımızın neye benzeyeceğini bir düşünün. Bunu bir kırkayağa nasıl yürüdüğünü sormakla kıyaslayabilirsiniz.)

İkincisi, beyin aldığı bilgiyi işler. Organize eder, düzene sokar, önceliğini belirler, bağlantılar kurar, açıklar ve bunu erkeklerle kadınlar da farklı yapar.[14] Örneğin bacağa aniden saplanan bir acı, kişi bahçede çalışmaktaysa arı sokmasını düşündürür de yatakta yatıyorsa akla krampı getirir. Nitekim beyin kendi başına yeni bilgi üretir. Duygular, bedensel hisler, imgelem ve inançlar bu işleyişin ürünleridir.[15]

Üçüncüsü, beyin kararlar alıp daha önce de tartıştığımız gibi gün içinde yapılacaklara ilişkin planlar yapmak gibi etkinlikler başlatır. Planlar normalde ortaya çıkar. Örneğin çimleri fazla uzamadan kesmek, Cuma akşamı verilecek yemek davetinin konuk listesini sofraya oturulmadan önce çıkarmak, tatili evden ayrılmadan planlamak vb en iyisi olacaktır. Eylem bunu izler.

Dördüncüsü, tüm bunlar sırasında beyin kararlarıyla eylemlerini gözden geçirir. Hareket planlarına alınacak so-

---

[14] A. Troisi, "Gender Differences in Vulnerability to Social Stress: A Darwinian Perspective," *Physiology and Behavior* 73, no.3 (2001): 443-49; J.J. Wang vd., "Brain Imaging Shows How Men and Women Cope Differently under Stress," *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 24 (2007): 58-61.

[15] J. Panksepp, "Affective Consciousness: Core Emotional Feelings in Animals and Humans," *Consciousness and Cognition*, baskıda.

nuçların beklentisi eşlik eder. İnsanlar olacaklara dair bir beklentileri olmaksızın rasgele hareket etmez. Sonuç ve beklenti birbirine çok yaklaştığında etkili bir karar-eylemden söz edilir. Verimsiz bir karar-eylem, beklenti ile sonuç arasında uçurum oluşturacaktır. Arzu edilen hedeflere ulaşma gibi başarılı sonuçlar normalde asgari stres içerir. Verimsiz sonuçlar orta-yoğun stres düzeylerine karşılık gelir.

Beyinde elbette burada belirttiklerimizden çok daha fazlası gerçekleşmektedir. Ayrıca bu alan paradokslarla doludur. Sözgelimi ölüm döşeğindeki bir dostu ziyaret etmek gibi yerinde bir hareketin son derece stresli olması muhtemeldir. Aynı şey, bir şirketin yeniden organizasyonu gibi karmaşık görevler, hatta kişinin evinde girişeceği bahar temizliği benzeri işler için de geçerlidir. Bu tip durumlarla karşılaşma sıklığı da hafife alınmamalıdır. Karışık zorunluluklarla yüklü bir sosyal ilişki ağı içinde yaşamaktayız. Bunun gereklerini isteyerek yerine getirdiğimizde bile stres kaynaklarımıza yenileri eklenebilir. Bu anların çoğunda beyin dengeleyicidir. Fakat bunun da sınırları vardır.

Beyin, çalışmasının çoğunu kimyasal olarak yapar ve bu gerçek bir fenomendir. Küçük moleküller bir sinir hücresinden diğerine atlayarak bilgi iletimini sağlar ya da iletimi etkiler. Amacın ne olduğuna bağlı olarak bu kimyasal olaylar beynin çeşitli bilgi işlem ve eyleme bağlı görevlerin gerçekleştiği farklı işlev merkezlerinde vuku bulur. Bu merkezlerin çoğunun birbirleriyle bağlantılı olması işleri daha da karmaşık bir hale getirir. Örneğin alnın hemen arkasında düşünme ve karar almadan büyük ölçüde sorumlu olan frontal loblar yer almaktadır.[16] Bunların daha gerisinde hafıza kaydı ve anıların geri çağrılmasında çok önemli bir sistem olan hippokampus bulunur. Amigdaladan söz etmiştik; ana işlevi duygusal mesajları yorumlayarak duygusal tepkileri başlatmaktır.

Beyinde olanları kabaca bir restoran mutfağında yaşananlara benzetebiliriz. Soğuk saklanması gerekenler için bir

[16] J. N. Wood ve J. Grafman, "Human Prefrontal Cortex: Processing and Representational Perspectives," *Nature Reviews* 4 (2003): 139-47.

buzdolabı vardır. Pişirilip yenecek olanın tadını etkileyecek olan baharat ve otların bulunduğu dolaplar mevcuttur. Yemekleri pişirmek için bir ocak. Hazırlık için gereken aletlerin durduğu bir de çekmece. Mönüler de değişir. Sonucunda ortaya çıkan yemekler, sıraladığımız bu hepsi birbirinden farklı ama vazgeçilmez pek çok unsurun katkısını yansıtır.

Beyinde olup biten hiçbir şey bedelsiz değildir. Tıpkı yabani bahar çiçekleriyle kaplı bir dağda zevkle harcanan bedensel güçte olduğu gibi en düşük düzeyde stres içeren işleri bile yerine getirmenin kaçınılmaz maliyetleri vardır. Küçük moleküller metabolize edilip yeniden sentezlenir. Bunların bazılarının sentezlemedeki kaynaklarından görevlerini yerine getirecekleri eylem alanına taşınması gerekir. İşlev merkezleri aşırı çalışıp nöral yorgunluğa uğrayabilir. Bir saat boyunca bir şiir ezberlemeye çalışın ve yaklaşık yirmi dakikadan sonra verimliliğinizin nasıl düştüğüne dikkat edin. Tıpkı yorulan kaslar gibi kişi Bay Powwow ile Bayan Zanzibark'ınki benzeri günler yaşadığında beyin de çalışmasının yorgunluğunu atıp stres etkilerini telafi etmede zamana ve kimyasal değişikliğe ihtiyaç duyar. Bu da yine gerçek bir fenomendir. Beyin, gözü doymaz bir enerji tüketicidir.

Stres altında olduğunda hem beyin hem de bedende bir dizi kimyasal değişiklik ve işlevsel faaliyet gerçekleşir. Örneğin korkutucu durumların akut stresine karşılık adrenalin hormon seviyesinde yükselme olur. Eşzamanlı olarak acıyı baskılayan beyin kanalları harekete geçirilebilir.[17] Bu tür tepkiler enerjinin yoğun olduğu durumdan kaçmak veya bu durumla savaşmak –yani stres kaynağına saldırmak ya da stres kaynağından uzaklaşmak– hazırlığı anlamına gelebilir.

Bundan ayrı olarak mutfağın gerisinde kortizol hormonuyla beyin kimyasalı kortikotropin salgılama faktöründe –bunlar kaygı seviyesinin laboratuvar karşılığıdır– artış

[17] A. G. Hohmann vd., "An Endocannabinoid Mechanism for Stress-Induced Analgesia," *Nature* 435 (2005): 1008-12.

olur.[18] Bunlar akut stresle ilişkilendirilen değişikliklerden daha yavaş gerçekleşebilir. Yükselmeler daha uzun zamanda oluşur, geri dönüşleri de çok daha yavaştır. Burada stres koşullarının sürdüğünü söyleyebiliriz. Medyal frontal korteksteki dopamin ve norepinefrin gibi kimi diğer kimyasallarda artış yaşanır.[19] Burası düşünce ile olduğu kadar karar alma ve hafızayla da ilintilendirilen bir beyin merkezidir. Bu değişikliklerden her biri beynin en iyi şekilde işlev görme yetisini tehlikeye sokan değişimler içinde olduğunu gösterir. Bu değişikliklerle birlikte stres işaret ve belirtileri ortaya çıkar: Tasa, dikkat toplama güçlüğü, başkalarına karşı sert tepkiler, kazalar, yorgunluk vb.

Bunlar akut, kronik ya da uzun süreli stres altında beyin ve bedende olup bitenlerin küçük bir örneğidir. Stresin ortaya çıkmasıyla yüz kadar farklı kimyasal değişim tetiklenir. En az bir o kadar işlev merkezi ile bağlantı kanalı da işe karışır. Buyrun size hummalı öğle saatlerinde işlek bir mutfak.

Stres süresi uzadığında bedende ciddi, sıklıkla da felç edici bedensel ağırlık gibi diğer değişiklik belirtileri ortaya çıkar. Bağışıklık sisteminin baskılanması, yüksek tansiyon, normal işleyişle ilgili önemli hormon ve kimyasalların düzeyinde düşüş ve elbette strese bağlı kimyasallarda ve hormonlarda artış görülebilir. Stanford Üniversitesinden Ro-

---

[18] G. F. Koob, "Corticotropin-Releasing Factor, Norepinephrine, and Stress," *Biological Psychiatry* 46, no. 9 (1999): 1167-80; B.S. McEwen, "Protective and Damaging Effects of Stress Madiators: Central Role of the Brain," *Dialogues in Clinical Neuroscience* 8, no. 4 (2006): 367-81; S.F. Anestis vd., "Age, Rank, and Personality Effects on the Cortisol Sedation Stress Response in Young Chimpanzees," *Physiology and Behavior* 89, no. 2 (2006): 287-94. Farelerde kronik stres üzerine yapılan araştırmalar metinde geliştirilen düşüncelerle tutarlıdır. Örneğin kronik stres davranışsal stratejilerde alışkanlık eğilimine yol açar. *Bkz.* E. Dias-Ferreira vd., "Chronic Stress Causes Frontostriatal Reorganization and Affects Decision-Making," *Science* 325 (2009): 621-25.

[19] C. A. Morilak vd., "Role of Brain Norepinephrine in the Behavioral Response to Stress," *Progressive Neuropsycho-Pharmacology Biological Psychiatry*, 12 Ekim, 2005.

bert Sapolsky bunları insan ve diğer primatlarda inceledi.[20] Aşırı stres hallerinde hücre ölümüyle beyin dejenerasyonu ortaya çıkabilir. Voodoo ölümü (beynin bedene saldırısı) bu sürecin uç noktasını temsil ediyor olabilir.[21]

İnsanla ilgili hemen her şeyde olduğu gibi bireysel farklılıklar burada da rol oynar. Bazı farklar genetik yapıyla, genetik yapının beyin kimyasalları ve onların hedefleri üzerindeki etkileriyle açıklanır. Bunun bir örneği, ileriki bölümlerde değineceğimiz serotonin kimyasalıdır. Farklı genetik özellikler serotininin verimliliğini doğrudan etkiler. Bundan başka, düşük stres seviyeleri bazı insanları harekete geçirirken başkaları üzerinde tam tersi bir etkiye sahip görünmektedir. Örneğin yüksek statülü erkeklerde stres tepkisi olarak, çoğu erkekte görülen uzun süreli kortizol seviyelerine rastlanmaz. Bundan ötürü statü, stresle ilişkili görülen kötü etkiler ve kimyasal, işlevsel değişikliklerle bunu izleyebilecek hastalığa karşı somut bir korunma sağlıyor olabilir. Bu olgu Sir Michael Marmot tarafından, İngiliz hükümetinin aynı ulusal sağlık sisteminden yararlanan yüksek statülü devlet memurlarıyla küçük memurların farklı sağlık koşullarını incelemesi sırasında çarpıcı bir şekilde gösterilmiştir. Yüksek statülü memurların çok daha iyi durumda olduğu görülmüştür.[22]

Yüksek statülü erkek babunlarda stres tepkisi olarak seks hormonu testosteron yükselirken onların altındaki erkeklerde düşmektedir.[23] Testosteron erkeklerde acı hissini bastırma özelliğiyle bilinir. (Bu bağlantı düşündürücü olmakla birlikte yüksek statülü erkeklerde stres tepkisi olarak

[20] R. M. Sapolsky, "The Endocrine Stress-Response and Social Status in the Wild Baboon," *Hormones and Behavior* 16 (1982): 279-92; S. F. Anestis vd., "Age, Rank, and Personality Effects on the Cortisol Sedation Stress Response in Young Chimpanzees."

[21] H. Pilcher, "The Science of Voodoo: When Mind Attacks Body," *New Scientist*, 13 Mayıs, 2009.

[22] M. Marmot, *The Status Syndrome* (New York: Owl-Books/Henry Holt, 2005).

[23] Sapolsky, "The Endocrine Stress-Response and Social Status in the Wild Baboon."

testosteron seviyesinde yükseliş olduğu kanıtlanmamıştır.)

Bunlara bir de insanların, beyinlerinin stres altında olduğunun ya da kişisel tavrın buna katkısı bulunduğunun bilincinde olmayabileceği olgusunu ekleyelim. Sözgelimi bir futbol maçına gittiğinizi düşünün. Maç başlamak üzere olsun. Yerini bulmakla ilgili fiziksel bir efor vardır. Maçın nasıl sonlanacağına ilişkin bir belirsizlik. Ve sonuç ile kişinin tercihine göre rahatlama ya da sıkıntı. Olay heyecan verici, merak uyandırıcıdır. Kişi bunu yaşadığına sevinebilir. Fakat bununla ilgili beyin çalışması, maç sonunda taraftarın uyuyakalmasının sıklıkla gösterdiği gibi devasa boyutlarda olabilir. Stres altında kalmıştır. Erkeklerde, en azından kazananlar ve onların taraftarı olan erkeklerde testosteron salgılaması olduğunu biliyoruz, bu iyi bir his verirken kaybedenler fizyolojik olarak kayda değer seviyelerde çöküntü yaşar.[24] Spor sayfaları beyin kimyasını gözler önüne serer. Bu sayfalar da gündelik olarak çıktığından beyin kimyası önem kazanır ve kendince kendi ödülü haline gelir.

Özetleyelim. Beyin ve bedende stresle ilişkilendirilen değişikliklerin gündelik olaylar, bilinmeyenlerle ilgili kuşku ve belirsizlikler ve beynin kendi kendine yaptıkları gibi pek çok nedeni vardır. Beyin en hafif stres durumlarıyla uğraşırken bile çalışır, enerji harcar. Kişi hedeflerine ulaşmada başarısız olduğu, kişisel olarak stres yaratıcı bilgiyle karşılaştığı ya da karmaşık zorunluluklardan sıyrılamadığında beyin çoğu zaman bilgiyi işleyemez, durumu yönetemez ya da hissedilir maliyet veya değişiklikler olmaksızın kabul edilebilir bir yol haritası çizemez. Bunlar da doğrudan onu optimal işlev görme halinden saptırır.

Stres içeri girdiğinde mutfak darmadağın olur. Beyin ve beden kimyasallarıyla hormonlarda strese eşlik eden değ-

[24] A. Mazur ve A. Booth, "Testosterone Change after Losing Predicts the Decision to Compete Again," *Hormones and Bahavior* 50 (1998) 684-92; J.K. Maner vd., "Submitting to Defeat: Social Anxiety, Dominance Threat, and Decrements in Testosterone," *Psychological Science* 19 (2008): 764-68.

şiklikleri, bunlarla birlikte gelen belirtileri, bunun sonuçlarından biri olarak giderek artan verimlilik düşüşünü gayet belirgin bir biçimde algılarız.

Artık Şu *Beyin Sakinleştiricisine* Geçebilir miyiz, Lütfen?

Stresin belirtileri nahoştur. İnsanlar kaynağı ne olursa olsun çoğu nahoş şeyde yaptıkları gibi bunların etkilerinden kaçınacak ya da onları azaltacak şekilde hareket eder. Kaşınma hissettiklerinde kaşınır, acıktıklarında yer, susadıklarında içerler.

Stres; ileri sürdüğümüz gibi yaygın, nüfuz edici ve iticiyse insanların bundan kaçınma ve rahatlamanın birçok yolunu geliştirmiş olmalarını beklemek makul olacaktır. Olan da budur. Yüzlerce kişisel çözümün yanı sıra bir yığın da ticari çare mevcuttur. Birkaç örnek vermek gerekirse: iş değiştirmek, çocukları yatılı okula göndermek, yürüyüş yapmak, balık tutmak, koşmak, tatile çıkmak, bahçeyle uğraşmak, kitap okumak, uyumak, arkadaşları ziyaret etmek, bar ya da sinemaya gitmek, kısa ilişkilere girmek, boşanmak, alışveriş yapmak, tenis oynamak, sigara içmek, uyuşturucu almak veya Côtes du Rhône yudumlamak, parti vermek vb.

Ticari liste de bir o kadar etkileyici; masaj, spa (gayrimenkul piyasası dinlendirici spaların inşasına eğilmiş durumda), turlar, muhasebeci ya da sekreter işe alma, opera, konser, tiyatro, Broadway müzikalleri, kentlilere hizmet veren çiftlikler, Anonim Alkolikler, eğitim, jimnastik vb.

Çoğu insan için bu çözümler etkili olabilir. Yoksa ortadan kalkarlardı. Ciddi koşucular bunu doğrulayacaktır. Masajlar en azından altı bin yıldır var ve hâlâ gelişmeye devam ediyor. Spor etkinlikleriyle eğlence de gelişiyor. Bu etkinliklerin çoğunun, stresi ne şekilde bertaraf ettiklerini açıklamaya yardımcı olacak ilginç ve çok sayıda benzer özellikleri var. Bunların çoğu jogging, yürüyüş ya da sinemaya gitmek gibi basit faaliyetler. Uyumak gibi genelde yalnız başına yahut masaj, spa veya yalnız olunmasa da sevilen kişiyle birlikte

deniz kıyısında sakin bir gün geçirmede olduğu gibi davranışları öngörülebilir ve yatıştırıcı birileriyle yapılabiliyor. Bunlar beklenmedik olayların kesintiye uğratma ihtimali düşük etkinlikler.

Bununla birlikte, mesele şu ki çoğu kişi için bu çözümler sadece kısa vadede başarılı oluyor. Kişi ancak şu kadar yıl jogging yapabilir, jimnastik salonu üyeliğini iptal eder, güzellik salonu ise sürdüğü sürece iyidir. Fakat Bayan Zanzibark'ın okul müdürüyle ertesi haftaya gün verilmiş soruşturması hâlâ orada durmaktadır. Bay Powwow'un oğlunu haftalar alacak bir nekahat dönemi beklemektedir, yine de tümüyle iyileşemeyebilir. Kimse bağışık değildir.

Öyleyse Din Olsun

Hikâyemiz bu noktada yoğunluk kazanıyor. Din harika bir şekilde işin içine bu noktada giriyor. Dinsel inançlar yanıtlar sunuyor, öyküleri tamamına erdiriyor ve düzen getiriyor.

Dinsel deneyim ve davranışlar stresin çoğu etkisini telafi ediyor. Din mensuplarıyla dini otoriteler arasındaki dostça ilişkilerse beyni sakinleştiriyor. Bunlar önümüzdeki bölümde tartışacağımız yaygın temalar.

Bölüm 8

Kilisedeki Fil Kafatasınızın İçinde

Nahoş beyin halleri beyin ve bedeni huzursuz eden zihinsel ayak ağrıları olarak düşünülebilir. Bunlar burada tartışmaya geri dönüyor. Beyin kendini nasıl sakinleştirir sorusuyla birlikte, *beyin sakinleştiricisi* konusu da öyle. Beyin somut gündelik gerçeğin sivri sonuçlarının ağırlığını üzerinden nasıl atar? Kişi tıbbi, yasal ölümünü izleyen olayları kuşatan tuhaf belirsizlikle nasıl yüzleşir?

Toplumsallaşma, ritüel ve inanç bütün dinlerin ayırt edici özellikleridir. Bunlar şimdiki ve bir sonraki bölümün de konusunu oluşturuyor. Güzelce paketlenirse bu üçlü faktör bir anlamda, inananların stresin istenmeyen etkilerini düzenli olarak ve öngörülebilir bir şekilde azalttığı yan sokaktaki lokalin sunduğu işleve benzer bir işlevi yerine getirir.

Ancak *beyin sakinleştiricisi* çabasız olmaz. Yarım günlük bir iş olmadığı açıktır.

Bir yerlerde (ve ne çoktur böyle yerler) insanlar bir dinsel görev için bir araya geliyor, bir törene katılıyor veya bir törenden evine dönüyor. Veya kendi başlarına meditasyon yapıyor, dua ediyor ya da yüce bir güç adına işler yapıyorlar. Yahut davranışlarının istedikleri gibi bir ebediyete geçerli bilet sağlayıp sağlayamayacağını kendilerine soruyorlar.

Dünya genelinde bu olaylar böyle sürüp gidiyor ve sonu yok. Bunlara hızla yenileri ekleniyor. Aşağı yukarı bazı rakamlar durumu açıkça ortaya koyar nitelikte. 6,5 milyarlık dünya nüfusunun kendini mümin sayan yüzde 80'i günde iki saatini duaya, ayine katılmaya veya hayır işleri gibi dinle ilgili etkinliklere ayıracak olsa –çoğu hesaba göre düşük

bir tahmin– *her bir gün* 10,4 milyar saat ya da 61,9 milyon kere 24 saat ve haftada 7 gün bu etkinliklere ayrılıyor demektir.

Dünya elbette durmaksızın çeşitlenen bir yer ve insanlar farklı dönemlerde mümin oluyor. Henüz bir dine bağlanmamış gençlerle yüce bir güç olmayabileceği ihtimaline oynayan gözüpekler de hesaba katıldığında yüzde 80 tahmini yüzde 70, hatta yüzde 65'e, günde iki saat varsayımı da bire inebilir. Yine de günde milyarlarca saat yeryüzündeki büyük çoğunluk için çok önemli bir şeyin açık bir göstergesidir. Değer verdikleri, ihtiyaç duydukları, aradıkları bir şeydir bu. Bir de inananların yüzde 80, yüzde 70 hatta yüzde 65'inin, çoğu mümin arasında yaygın olduğu üzere (örneğin çoğunlukla gidişi zaman alan kalabalık ortamlarda günde beş vakit namaz kılan Müslümanlar gibi) günlerinin dört saatini dinle ilgili faaliyetlere ayırdığını hayal edin.

Artık gelelim *beyin sakinleştiricisine.*

Dinin beyni nasıl *sakinleştirdiği* sorusunun kısa ama isabetli yanıtı dosdoğru ve basittir.

Beyin dinsel toplumsallaşma, ritüel ve inançla kendi kendini değişime uğratır. Sorunun daha ayrıntılı cevabı bu davranışların istenmeyen beden ve beyin hallerini nasıl telafi ettiğini ele alır.

Önceki bölümlerde iki önemli hususa değinmiştik. İlki gündelik yaşamın beyin ile bedendeki fizyolojik ve psikolojik bedelleri, *psiko-maliyetli* oluşu. Ölüm ile vergilerin ötesinde, gündelik yaşamın pek çok kaçınılmaz özelliği sürekli bir meydan okuma akışı içinde stresli, iticidir. Buna karşılık insanlar dinlenceler, fiziksel egzersiz, uyku, eğlence, uyuşturucu, alkol vb ile bu bedelleri telafi etmenin nice yolunu icat etmiştir. Bunların çoğu geçici bir süre etkili olur ve stresin ömür boyu azaltılmasını sağlayamaz. Koşucular yaşlanır, dizleri zayıflar ve ağrı kesicileri en büyük paketlerde almaya başlar. Uyuşturucular ve alkol cazibesini, heyecan vericiliğini yitirir. Jimlastik salonları yorucu hale gelir. Eğlencenin fazlası da çoğunlukla beyni donuklaştırır.

Eski Dostlar Doğru Yere: Eşit Beyin Değişimi

Dinsel toplumsallaşmanın sonucu olan *beyin sakinleştiricisinin* işleyişi basittir. İnsanlar kutsal olduğunu düşündükleri, özel davranış kurallarının geçerli olduğu bir yerde toplanır. Tanıdık, tanımadık yüzler; ama daha çok da tanıdıklarını görürler, yeni yüzler bile ortak gruba bir katkı, dolayısıyla daha iyi bir gelecek umudu taşır. Tanıdıklar ve onların duygusal ifadeleri yatıştırıcıdır ve tanınanlara yönelik iyi düşüncelere yol açarlar. Başka işaretler de grubumuzun mensupları olduklarını gösterir. Kimileri için giyim biçiminin kabulüdür mesajı ileten, kimileri içinse sözcükler. Bazılarının gözünde ise, başını örtmek ya da tek elle havaya haç çizmek. Cemaat mensupları hayatlarından, ailelerinden, sağlıklı ve hasta olanlardan konuşur. Normalde tanımadıkları kişilerle karşılaştıklarında ortaya çıkan şüphe ve belirsizlik duyguları bu ortamlarda büyük ölçüde kaybolur. Çoğu yüzün tanımadık, gönderdikleri işaretlerin karışık ve kapalı olduğu durumlarda hissedilebilen rahatsızlık ve tereddüt de öyle. Çoğu topluluğun neden öncelikle birbirini tanıyanlardan oluştuğunun açıklaması belki de bu özelliklerdedir.

Kutsal mekândaki atmosfer son derece olumludur. Sığınılacak bir liman, vahadır burası. Duygular iyimser, bedenler rahattır. Bu anlara özgü özel ve benzersiz bir davranışsal ve duygusal aidiyet –cömertlik ve hoşgörü gibi iki temel insani eğilimi kolaylaştıran bir tutkal– vardır. Katılımcılar, daha aklı başında, iyi insanlar olarak ayrılacakları bir yerde saygı ve güven duydukları bir anı paylaşırlar.

Gündelik hayatın büyük bir bölümüyle ne büyük bir zıtlık hali, ne basit fakat anlamlı bir değişimdir bu.

Beyin daha önceden değilse bile oraya gelindiği an havaya girmiştir. Bir olaya uygun kıyafetin seçimi ya da bir tanıdığı görmek gibi şeylerle hazırlık, beynin, bu etkinlik başladığında işe koşulacak işlev bölgelerini harekete geçirir. Örneğin kortekste bir bölge tümüyle bize, "Onu tanıyorum" ya da "Tanımadığım bir yüz bu" dedirten sima tanıyıcı hücrelerden

oluşmaktadır.[1] Bu bilginin çoğu frontal kortekste işlenir ve daha sonraki kullanım için burası ile hippokampusta depolanır. "Sizi daha önce görmemiş miydim?", dumanlı barlarda konuşma başlatıcı bir cümle olmaktan ibaret değildir. İnsanın fevkalade bir becerisi olan yüz tanımayı, bunun için gereken beyin işleyişlerinin aniden açıklık kazanmasını yansıtır. Bizler, bunun mümkün ve ihtiyatlı bir davranış olduğu yerde dikkatli yakınlıklar kuracak şekilde nörolojik olarak programlanmışız.

Bunlar bu tür anlarda beynin nasıl çalıştığı, neler yaptığına dair seçilmiş örneklerden ibaret. Oysa daha söylenecek çok şey var. Sözgelimi, gözlemcilerin beyinlerinin işlev bölgelerinin, gözlemlediklerinin çoğu davranışını ve dışa vurulan duygularını "yansıttığından" söz etmiştik.[2] Bu, birinin acı çektiği görüldüğünde onu görenin beynindeki, böyle bir acı halinde harekete geçecek bölümlerin faaliyetinin de artması anlamına geliyordu. Ya da gözlemlenen mutluysa, gözlemleyenin beynindeki bölgeler bu mutluluğu yansıtır. Beyin bu tür duygusal enformasyon alışverişini yapacak şekilde şifrelenmiştir. Yahut bir gözlemci "vur," "eğil," "şarkı söyle" gibi bir emir sözcüğü işittiğinde beynin vuran, eğilen, şarkı söyleyen biri izlenirken hazır olan bölgeleri harekete geçer.[3]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, olumlu ya da olumsuz, sözcükler beynin duygu işlem merkezlerinden biri olan ve bilginin nasıl yorumlanacağını etkileyen amigdalayı hare-

---

[1] D.Y. Tsao vd., "A Cortical Region Consisting Entirely of Face-Selective Cells," Science 311 (2006): 670-74; F. Formisano vd., " 'Who' Is Saying 'What'? Brain-Based Decoding of Human Voice and Speech," *Science* 322 (2008): 970-73; M.S. George vd., "Brain Regions Involved in Recognizing Facial Emotion or Identity: An Oxygen-15 Pet Study," *Journal of Neuropsychiatry* 5 (1993): 384-94.

[2] G. Rizzolatti ve C. Sinigaglia, *Reflecting on the Mind* (Oxford: Oxford University Press, 2007); G. Miller, "Reflecting on Another's Mind," *Science* 308 (2005): 945-47; C. Zimmer, "How the Mind Reads Other Minds," *Science* 300 (2003): 1079-80.

[3] L. Aziz-Zadeh, "Brain's Action Center Is All Talk: Strong Mental Link between Actions and Words," www.sciencedaily.com, 9 Eylül, 2006.

kete geçirir.[4] Tüm bunlar başkalarını nasıl anladığımız ve onlarla nasıl ilişki kurduğumuzun ipucunu verir: Beyinlerimizin zihin okuması başkalarının işaret ve davranışlarından sorumlu işleyişin harekete geçişiyle gerçekleşir. Bir arkadaşımız başına gelen kötü şeyi anlattığında ağlamamızın ya da işyerinde terfi ettiğinden bahsettiğinde sevinç duymamızın nedeni bu benzeşimdir. İnsanların sinemaya gidip yabancı kişilerin soğuk bir perdeye yansıyan davranış imgelerine bakarak, sanki bunlar kendi hayatlarının önemli olaylarıymış gibi derinlemesine etkilenmelerinin nedeni de budur.

Zihin okuma becerilerimizi insanlarla sınırlamamak belki de daha doğrudur. Çoğu kedi, köpek ve at sahibi bu hususu doğrulayacaktır. Hayvanların da bir beyni vardır. Hayatlarının büyük bölümünü maymun ve şebekleri gözlemleyerek geçirenlerin de aynı kanıda olacağı kesindir. İnsanlar arasında yaygın olan aldatma[5] gibi davranışlar incelenmiş ve bu, sıklıkla insan olmayan primatlarda da gözlemlenmiştir.[6] Animist dinlerde de bu görülür. Ayılar, kurt ve kartallar tapım objeleridir. Her biri bir beyin, kişilik ve gündem sahibi olarak görülür. Hayvanların davranışları, güçlü duyguları vardır ve bu da akıl okumayı harekete geçirmek için gereken tek şeydir. Belki daha şaşırtıcı olan, cansız nesnelerdeki akıl okumadır. Çiftçiler traktörleriyle sık sık, canı sıkkın çalışanlarmış gibi konuşur. "Bugün canı tarla sürmek istemiyor." Günümüz dünyasındaki modern ofislerde de giderek artan sayıda kişinin bilgisayarlarının veya internetin ruh halleri

---

[4] J. J. Paton et al., "The Primate Amygdala Represents the Positive and Negative Value of Visual Stimuli during Learning," *Nature* 439 (2006): 865-70; T. Sharot et al., "Neural Mechanisms Mediating Optimism Bias," *Nature* 450 (2007): 102-105; L. Tiger, Optimism: *The Biology of Hope* (New York: Simon & Schuster, 1979).

[5] N. Abe vd., "Deceiving Others: Distinct Neural Responses of the Prefrontal Cortex and Amygdala in Simple Fabrication and Deception with Social Interactions," *Journal of Cognitive Neuroscience* 19 (2007): 287-95.

[6] B. Bower, "Monkey See, Monkey Think," *Science* News 167 (2005): 163-64.

veya aptallığıyla ilgili kendi kendilerine, hatta başkalarına homurdandıklarına tanık oluyoruz.

Daha da şaşırtıcı, hatta genelde ürkütücü olan, heykel ve tablolarla akıl okumadır. Bu özellikle çeşitli biçimlerdeki çarmıhta İsa ya da aziz tasvirleriyle Hıristiyanlarda görülür. Formül bellidir: Heykel ya da resme bir kişilik ve duygular atfet, sonra da atfedilenin zihnini oku. Kedinin kuyruğunu yakalaması gibi mi? Evet, ama çoğu kişi için genelde güven verici ve nihayetinde inandırıcı da. Bir kiliseye girip de İsa heykelinin acı içindeki yüzüyle karşılaşan, inancı olmayanlar insanlar bile bu duygudan muaf değildir. Hıristiyan sanatı büyük ölçüde bu açıklamaya karşılık gelir. Kişi Michelangelo, Donatello, Cimabue, Leonardo ve benzerlerinin beyinlerinden geçmiş olanı kolaylıkla canlandırabilir.

Dinsel sosyalleşmeyle ilgili bir diğer nokta da belirtilmeye değer. İnsanların da insan olmayan primatlarda görülen, diğer hayvanların aynı görev karşılığında daha büyük ödüller aldığını görmeleri halinde verilen vazifeleri reddetmelerindeki eşitlikçiliğe benzer bir eğilimle dünyaya gelmiş olmaları mümkündür.[7] Sosyal grupların hiyerarşik olarak – patronlar, çavuşlar, öğretmen ve diğerleriyle– organize olma biçimlerinin kuşkusuz her zaman gerçekleştirilemeyen o pek hoş eşitlik eğilimiyle rekabet edip onu zorluyor olması da fevkalade mümkündür. Kronik bir gerilim kaynağıdır bu. Adına "ofis politikası" diyelim, nerede yaşanırsa yaşansın; işyerinde, sahada, savunmada, ameliyathanede, imar kurulunda, koroda.

Bir topluluk olarak inananların benzerleriyle birlikteyken gerçek dünyadaki hiyerarşilerin bir süreliğine ortadan kalktığı yerde din devreye girer. Bir şirket başkanıyla basit bir çalışanı bir anlığına eşit zemindedir. İkisi de yoksullara aş dağıtabilir. Koroda birlikte ilahi söyleyebilir. Duanın

[7] T. Singer et al., "Empathetic Neural Responses Are Modulated by the Perceived Fairness of Others," *Nature* 439 (2006): 466-69; S.F. Brosman ve F.B.M. de Waal, "Monkeys Reject Unequal Pay," *Nature* 425 (2003): 297-99.

bir anında başlarını birlikte eğerler. İkisi de yüce bir güce boyun eğme işareti olarak başlarını sözgelimi bir takkeyle örtebilir. Otoparka birlikte yürüyebilirler. Ertesi gün işte güç ve ayrıcalığın çok farklı noktalarına doğru ayrı ayrı yöneleceklerinin farkındadırlar. Fakat bir-iki saatliğine tümüyle eşit, evrenin en yüce gücü tarafından onaylanmış bir eşitlik içindedirler.

İşaretler ve beyin konusuna dönelim. Başkalarının verdiği pozitif işaretler, beyni anında etkiler. *Değerlisin. Benzer değerleri paylaşıyoruz. Aynı yüce gücü tanıyoruz.* Ve *aynı değerli kurallar doğrultusunda yaşıyoruz.* Bunlar örneklerden ibaret. Bu tür mesajların iletilmesi için sözcükleri kullanmak şart değildir. Uzayan veya alışılmadık dostça bir bakış, olağandan daha yakın bir yaklaşım ya da bir aile hikâyesini canı gönülden dinlemek de sözcüklerin yaptığını yerine getirecektir. Roma Katolik inancına yürekten bağlı olduğu için konusuna hâkim olan Marshall McCluhan'ın dediği gibi: "Mesaj elçinin kendisidir."

Bu işaretler bedenin kimyasal, sinirsel halleri ve kasların durumuyla desteklenir. Ayırt edici eğilimleri vardır. Kolaylıkla okunabilirler. Ve kişinin duygusal, bilişsel hallerini açığa vururlar.

Gösteri Zamanı

İşaretler gelmeye başlar. Beynin kıvrımlarının en derinindeki kimyasal ve işlevsel faaliyet harekete geçer. Oyun başlar. Karakterler, dram içindeki yerlerini alırlar.

Ama perde açılmadan önce bilim üzerine bir söz daha. Bilimin, özellikle de burada tanımlanan bilimin sürekli değişim halinde olmasına, bunun da arzu edilir olduğuna daha önce değinmiştik. Yeni bulgu ve yorumlar bunu doğrular nitelikte. Bu bölümün kalanı ve gelecek bölüm için doğrudan geçerli bir husus daha var. Beyin gibi karmaşık fizyolojik sistemlerde –gerçekten de beyin bedenin herhalde en karmaşık fizyolojik sistemidir– tüm kimyasal ve işlevsel olaylar biliniyor olsalar bile tam olarak anlatılamaz. Kaldı ki zaten tümüyle bilinme-

mektedirler. Şu anda bilinenler tek aralıklı, küçük puntolarla basılmış yüz bin sayfayı doldurabilir. Biz sadece inandırıcı kanıtı bulunan ve daha on, yirmi yıl boyunca geçerliğini sürdürecek birkaç dikkat çekici nokta seçtik.

İşin içinde olan ana kimyasal oyuncular arasında serotonin, dopamin ve norepinefrin bulunmaktadır. Bunlar nöroiletici ya da nöronlar arasındaki ileti naklini gerçekleştiren moleküllerdir. Bir de hem hormon hem de nöro-iletici olan oksitosin bulunur.

Serotonin, Prozac ve diğer antidepresanların beyindeki işlev düzeylerini değişime uğrattığı muhtemelen en bilinen nöro-ileticidir. Bu çoğunlukla depresyon işaret ve belirtilerinde düzelmeye yol açar. Fakat bu ilaçların ilaç piyasasında boy göstermesinden çok önce bazı Eski Dünya primatları arasında yüksek sosyal statü sahibi hayvanların beyinlerinde olağandışı yüksek seviyelerde serotonin olduğu bilinmekteydi.[8] Buna karşılık düşük statülü hayvanlarda bu seviye düşük bulunmuştu. Hayvanların değişen statüleriyle birlikte serotonin düzeyleri de değişmekteydi. Şaka bir yana, bir şeyler değiştiğinde bazı şeylerin değişmesi elbette şaşırtıcı değildir. Ancak, spesifik serotonin salgılanma eğilimleri tanımlanabilirdir. Bunlar bize eşitlik ve baskınlık üzerine yaşamsal şeyler söyler ve bilimsel çalışma ilerledikçe daha da fazlasının ortaya çıkacağı vaadini sunarlar.

Bu serotonin bulgularının nasıl ortaya çıktığı ilginç olmakla kalmaz, kimi zaman bilimin nasıl sistematik olmayan bir biçimde ve şans eseri çalıştığını da gösterir.

Davranış ve beyin fizyolojisi arasındaki ilişkiler konusunda araştırmaların emekleme çağında olduğu 1980'lere geri

---

[8] Genel bir bakış için: R. Masters, M.T. McGuire, The Neurotransmitter Revolution (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1994). Spesifik detaylar için: M. T. McGuire, A. Troisi, "Physiologi-cal Regulation-Deregulation and Psychiatric Disorders," *Ethology & Sociobiology* 8 suppl. (1987): 95-125. Çevresel olayların beyin kimyası üzerindeki etkilerine ilişkin önceki cesur fakat etkili olmuş görüşler için *bkz.* M.R.A. Chance, ed., *Social Fabrics of the Mind* (Hove, UK: Erlbaum, 1988).

dönelim. O sıralar yazarlardan biri, McGuire, UCLA Tıp Fakültesinde insan olmayan primat laboratuvarının başındaydı. Laboratuvarda Eski Dünyadan dominant erkek ve onun altındaki erkekler, dişiler ve yavrularından oluşan iki düzine Afrika maymunu (*Cercopithicus aethiops*) sürekli kalıyordu. Araştırmalar öncelikle dominant ve altındaki erkeklerin davranış özelliklerine, hiyerarşilerinin andan ana işleyişi ile dominant hayvanın statüsünü kaybederek altındakilerin dominant hale geçeceği koşullara odaklanmıştı. Aslında bu tür için yaklaşık iki yılda bir gerçekleşmesi ender bir olaydır.

O dönemde makak maymunu ve Afrika maymunları gibi Eski Dünyadan gelme insan olmayan primatlar araştırma hayvanları olarak Yeni Dünyadan gelenlere tercih edilmekteydi. Bunun nedeni, bulguların insanlara daha isabetli bir şekilde uyarlanabileceğinin varsayılması ve araştırmaya tıbbi kaynaklarca maddi destek verilmesiydi. Bunun insanlar için ne anlama geldiği de bu açıdan önem taşımaktaydı. Pek az şey biliyorduk.

Bu dönemde doktora çalışmasını tamamlamış burslu bir öğrenci laboratuvarda çalışmaya başladı. İnsan olmayan primatların gözlemlenmesi konusunda yeterli bilgi sahibiydi; ama kimya konusunda hiç deneyimi yoktu. Eğitimini ilerletmek, biyolojik dokuların analiz tekniklerinden bazılarını öğrenmek üzere yakınlardaki bir kimya laboratuvarına verildi.

Beyindeki kimyasal olayları hayvan kurban etmeden anlamanın en etkili yollarından biri hayvanların omurilik sıvılarını incelemektir. Bu ciddi bir tehlike yaratmadan hayvanın omurga başından alınabilir bir sıvıdır. Bu sıvı temel olarak beynin atık sistemidir ve kısmen parçalanan beyin nöro-ileticilerinin yan ürünlerinden oluşur. Şans eseri, başlıca serotonin parçalanması ürünü olan 5-hidroksindolasetik asitin –kısaca 5-HIAA– alınıp analiz edilmesine karar verilmişti.

Eğitim başladı. Omurilik sıvısı örnekleri bir dizi dominant ve onun altındaki erkek Afrika maymunundan alındı. 5-HIAA'nın kimyasal analizine geçildi.

Herkesi hayrete, stajyeriyse hayal kırıklığına uğratan bir sonuçla dominant erkekle altındakiler arasında omurilik sıvısındaki 5-HIAA'da ikiye bir gibi bir oran bulgulandı. Bu oranın düşündürdüğü ve sonraki araştırmaların da gösterdiği, dominant erkeklerin beyinlerindeki serotonin sisteminin diğer erkeklerinkine kıyasla iki katı daha aktif olduğuydu. (Bunu takip eden incelemeler dominant dişi Afrika maymunlarıyla altındakiler arasında benzer bir fark ortaya koymamıştır.)

Olağandışı bir durumdu bu. Doğa bilimlerinde çoğu bulgu normal bir tepki eğrisi üzerinde sonuç verir. Nispeten küçük farklar belirleyici bir önem kazanır. Buradaysa farklar çok büyüktü, başka da hiçbir şeye benzemiyordu. "Bulgu hatalı olmalı" ve "karışıklık olmuş" herkesin işittiği ilk iki cümleydi. Zamanın bilimsel literatürüyle laboratuvardaki araştırmadan sorumlu hipotezler arasında böylesi farkların bulunabileceğine dair en ufak bir ipucu mevcut değildi. Sonuçta o dönemde insan olmayan primatlarla insanlarda glikoz, sodyum, potasyum vb beden kimyasallarının yüksek ve düşük statülü hayvan ve bireylerde aynı miktarda olduğu iyi bilinmekteydi. Dolayısıyla günün üzerinde uzlaşılan düşüncesi, "İşin içinde dominantlıkla ilgisi olmayan bir şey var" oldu.

Derken olaylar başka bir yön aldı. Böylesine çarpıcı bulguların hata olduğunu varsaymak durumundaydık. Şimdi sıra bu hatanın kaynağını bulmaktaydı. Aksi takdirde gelecekteki bütün analizler kuşku taşıyacaktı.

Kesin kararımız hata kaynağı ya da kaynakları ortaya çıkarılana dek incelemeyi tekrarlamaktı. Pek çok olasılık vardı. Omurilik sıvısının hayvanlardan alındığı saat dilimiyle ilgili bir durum olabilirdi. Örneğin kortizolün sabah saatlerinde gün içindekine göre daha yüksek seviyede olduğu bilinir. Ya da omurilik sıvısının analiz için laboratuvara götürülürken nasıl saklandığıyla ilgili olabilirdi. Analiz için kullanılan laboratuvar kimyasalları yahut akla gelmemiş diğer nedenler bu sonuca yol açmış olabilirdi. Bulmak şarttı.

Yapılan deney altı kez tekrarlandı. Her seferinde her bir adımı dikkatle kontrol ettik. Omurilik sıvısının alındığı zamanları sistematik olarak değiştirdik. Maymunlardan alınan örneklerin analiz için laboratuvara taşınma aşamasına önem verdik. Kimya laboratuvarında sıvının 5-HIAA analizini farklı kişilere yaptırdık.

Fakat ikiye bir oranı değişmedi! Bunu çürütmek için çok sayıda girişimde bulunmanın, sonucu değiştireceğini haklı olarak düşünmemize rağmen sonuç aynı kaldı. Son derece heyecan ve ümit vericiydi ve tüyleri diken diken edici dedikleri kadar vardı. Yalnızca hakikaten yeni ve tümüyle beklenmedik bir bulguya kapı açmış olmakla kalmadı, kapıyı kimsenin daha önce düşünmediği yeni bir araştırma stratejisine de açtı. Örneğin 5-HIAA seviyeleri hayvanlardaki statü değişikliğinin ardından izlenebildi. Ya da yüksek ve düşük statülü hayvanlar topluluklarından alınarak geçici bir süre toplumsal olarak tecrit edildikten sonra bu tecrit deneyiminin 5-HIAA üzerindeki etkileri incelendi. Sosyal ve organik yaşamın özünde yeni bir göstergemiz olmuştu.

Bilim insanı olmayan ya da bir araştırmaya katılmamış olanlar ikiye bir oranı gibi bulguların araştırmaya katılmış kişilerin yaşamı üzerinde nasıl bir etkisi olabileceğini anlamakta güçlük çekebilir. Kimse ikiye bir ihtimalini beklememiş, hatta belki aklına bile getirmemişti. Bilimin özü keşiftir. Bir şey keşfetmiştik. Derken bir anda herkes bildi.

Kişinin aylarca, yıllarca üzerinde çalıştığı bir sorunun yanıtını bulmaya pek benzemiyor. Bu, DNA'nın yapısını çözen Crick, Watson ve diğerlerinin yaşadığıydı. Piyangodan büyük ikramiyeyi kazanmaya da benzemiyor; kişi sonuçta bir bilet alarak arzulanan sonuca ulaşmanın çok düşük ihtimaline yatırım yapmıştır.

İkiye bir oranı daha çok bir gerçeğin ortaya çıkışı, beyin ve yürekte gözden kaçırdığımız, tam da incelediğimiz konunun belirleyici ve tanımlayıcı bir özelliğinin sarsıcı bir şekilde aniden farkına varılması gibiydi.

Geçmiş yıllar boyunca düşündüğümüz şeyler hızlıca ve önemli ölçüde yeniden gözden geçirilmeliydi. Ertesi gün laboratuvarda yapmamız gereken, yapmayı da istediğimiz şey yeni bir format gerektiriyordu. Ertesi hafta laboratuvarda yeni bir format geliştirmekle kalmadık, bunun yanı sıra araştırmacıların hayatı ve yaptıkları da hızla değişti.

Bir anda artık yeni bir paradigmanın var olduğu açıkça ortaya çıkmıştı. Sosyal davranış beynin biyokimyasını etkileyebilmekteydi. Deri iki yönlü bir iletkendi. Davranış, beyni önemli ve bilinebilir şekilde etkileyebiliyordu.

Bunun devasa, tahmin ve hayal edilmemiş sonuçları vardı. Bunların bir düzene sokulup takip edilmesi gerekiyordu. Kısa sürede, araştırmaya katılan herkesin akademik kariyerinin beklenen yörüngeden çıktığı açıklık kazandı; birkaç gün içinde yepyeni ve henüz haritası olmayan yönlere dönüştü.

Bu sadece hikâyenin laboratuvar içinde yaşanan kısmıydı. Fakat değişim kamuda olduğu kadar bilim dünyasında da heyecan uyandırmıştı. Başlangıç da bulguların öyküsünün *New York Times*'da geniş yer almasıyla oldu. Telefonlar günler boyu susmadı. Dünyanın dört bir yanındaki akademik merkezlerden bulgular üzerine konuşma davetleri yağıyordu. Benzer laboratuvarlara danışmanlık istekleri bunu izledi. Kıdemli araştırmacıya ABD'nin en büyük üniversitelerinden görkemli yüksek ücret ve araştırma destekli profesörlük teklifleri yapıldı. Sayısız gazete muhabiri mülakat istedi. Uzak kıtalardan araştırmacılar laboratuvara çalışmaya geldi. Çeşitli üniversitelerden öğrenciler bu yeni renkli gündemin bir parçası olabilmek için karşılığında hizmetlerini sundu.

Tüm bunlar sırasında biz bulguların şans eseri ortaya çıkıp çıkmadığını kendimize sormaya devam ediyorduk. Ya da belki araştırma grubu başından beri bu bulgulara yönelmiş, ama biz bunu fark edememiştik. Yoksa başka bir neden mi vardı?

Fakat hiç kuşkusuz karmaşık yapılı hayvanların davranışlarıyla yaptığı ile beden ve beyinlerinin organik sistemler

olarak yaptıkları arasında beklenmedik bir etkileşimi gün yüzüne çıkarmış ve izole etmiştik. Deneyimin bedende başlayıp topluluğu etkilediğine dair, anladığımızı sandığımız normal yolu tersine çevirmiştik.

Hayır. Öbür türlüydü.

Bununla da kalmıyordu: Bu bir iyi hissetme süreciydi. Serotonin hayvanların ve büyük olasılıkla insanların da kendilerini depresif ve çökkün değil iyi hatta daha iyi hissetmelerini sağlıyordu. Tanrının beyni konusunda hakikaten yeni bir şey ortaya çıkarmıştık. Evet, biraz ileride göreceğiniz gibi, tanrının bir beyni vardır. Toplumsal olarak keyifli, başkalarıyla sıcak ama özgüvenli ilişkiler kuran bir sahibi olması halinde beynin kendi kendini sakinleştirebildiğini bulmuştuk.

Ardından bunun sosyal tavır üzerinde belirleyici etkileri olan Prozac ve diğer ilaçlarla iç içe geçmesi hiç şaşırtıcı değildir.

Patronun Kimya Seti

Serotonin ile statü arasındaki yepyeni bağlantı üzerine öğrenmeye başladığımız şey neydi? Uygulamalı tıp için bu ne anlama gelebilirdi? Ya insanlar için?

Serotonin seviyeleri, dominant hayvana diğer hayvanların boyun eğiş oranına bağlıdır. Dominant hayvanın altındakilerin, dominant olanlara onları grup lideri olarak tanıdıklarını belirtmesi hayati bir tavırdır. İşareti verenin grup hiyerarşisi ve davranış kurallarını tanıdığının onayıdır. Yüksek statülü hayvanlar düşük statülü olanlardan çok daha fazla boyun eğme işareti alır. Dominant bir hayvanı grubundan uzaklaştırın, dolayısıyla altındaki hayvanların itaat gösterilerinden yoksun bırakın, serotonin seviyeleri düşecek, statü iksiri kalmayacaktır. Grubuna geri verin, statüsünü yeniden kazanabilirse serotonin düzeyleri de yükselecektir.

Başkalarından gelen boyun eğme göstergelerinin insanlardaki karşılığı –gayet dostça bir gülümseyiş, uzatılan el, tanınmış kişilerden pek çok telefon mesajı, özel kuryeyle

gönderilen mektuplar, kulak kesilmiş dinleyiciler vb– alıcının önemli bir kişi ve gruba gerekli olduğunu ve saygı gördüğünü gösterir. Diğer bir ifadeyle, işareti gönderen, "Dikkatimi ve iyi niyetimi hak edecek kadar önemli birisin." demektedir. Bu tür sinyaller alıcının statü hissini yükseltir. Bu his de kendini iyi, fiziksel ve zihinsel olarak rahat, güvenilir, toplumsal olarak önemli ve sorumlu hissetmeyle ilişkilidir. Bu emekliye ayrılan erkeklerin işsizliğin ilk iki yılında faaliyetsizliğin yıkımını neden yaşadıklarını açıklamamıza yardımcı olabilir ve buna ani bir serotonin eksikliği bozukluğu denilebilir mi?

Sosyal statü basamaklarının altlarında olanların kendilerini çökkün ya da stresli bir gün sonunda sağlıksız hissetmelerinin tam tersidir bu. Kişi diğerlerinden ne kadar pozitif işaret alırsa kendini o kadar iyi, gerekli ve canlı hisseder. Bu büyük ölçüde beyindeki kimyasal değişiklikler nedeniyledir. Çoğu kişi iyi bir şeye doymak bilmez.

Bu tür sinyaller alıp verme olasılığı işyeri ve çoğu aile etkileşimine kıyasla dini toplantılarda misliyle artar. Bu artışın iki ana nedeninden birinin dinsel topluluklarda ilişkinin zorunlu temelinin hiyerarşinin geçici olarak ortadan kalkması olduğunu yineleyelim. Diğer nedeni olumlu sinyallerdir. Pozitif işaretler serotonin seviyeleri üzerindeki etkilerini hiyerarşi içinde bile gösterir. Geçici de olsa *Kayıp Cennette*'yizdir. Topluluk dışındakilerden gelecek tehditlere birlikte direniriz. Analizciler olarak bu açıdan kiliseleri diğer şeylerin yanı sıra serotonin imalathaneleri olarak görebiliriz. Paskalya ve Noel sırasında Vatikan Meydanında olduğu gibi açık havada bile toplu ritüel beynin güçlü, sessiz kimyasmca elle tutulur hale gelen özel bir gerçekliğe dönüşür.

Şimdi bir anlığına konudan uzaklaşalım. Başkalarıyla iletişimin beyni, kimyasal yapısı ve işlevsel faaliyetiyle etkinliğini etkileyebileceğinden kuşku duyanlar olabilir. Bu durumda, işyerinden veya eşinizden ya da dış görünümünüz yüzünden başka kimselerden ciddi eleştiriye uğramak gibi negatif sinyaller aldığınız zamanları ve o zamanlarda ken-

dinizi nasıl hissettiğinizi hatırlayın. Ya da daha iyisi, hak etmediğiniz büyük bir trafik cezası yediğiniz yahut masum olduğunuz halde ciddi bir güven sarsılmasına yol açmakla suçlandığınız anları anımsayın. Veya Ulusal Bilim Vakfından burs teklifi, ödül kazanmak gibi beklenmedik bir şansın kapınızı çaldığı zamanları. Ve bu tür olayların iletiler, sözcükler ve yüz ifadelerinden ibaret olduğunu hatırlayın. Trafik cezası yüzünden hesabınızdan eksilecek para dışında diğer olumsuzluklar büyük ölçüde toplumsal hayat ve itibarla ilgilidir. Fakat muhasebelerini çıkaran beyin bunların depresif değerini hesaplar.

Ekonomi değil, asıl nörofizyoloji gerçek bir iç karartma bilimi olabilirdi.

İnsanların beyinlerindeki serotonin seviyelerini kesin olarak ölçmek teknik ve etik nedenlerden ötürü hâlâ güç. Fakat eldeki tüm kanıtlar, yüksek statü ile serotonin seviyelerinin başa baş gittiği düşüncesini desteklemektedir. Örneğin bir amino asit olan triptofan, bir besin öğesi ve serotonin sentezinde elzem bir moleküldür. Organizmaya verilmesi beyindeki seviyesini yükseltir, normal insanlarda kavgacı davranışın azalmasına, dominant davranışın artmasına yol açar.[9] Psikolojik ve fiziksel olarak normal insanlara Prozac verilmesi, düşmanca tavırlar ve negatif hislerde azalma sağlarken toplumsal bağlar kurma rahatlığını artırır.[10] Bir

[9] D. S. Moskowitz et al., "Tryptophan, Serotonin and Human Social Behavior," *Advances in Experimental Medicine and Biology* 527 (2003): 215-24.

[10] B. Knutson vd., "Selective Alteration of Personality and Social Behavior by Serotonegic Intervention," *American Journal of Psychiatry* 155, no.3 (1998): 373-79. Bunun normal denekler üzerine bir rapor olduğunu göz önünde bulundurun. Beyindeki serotonin seviyelerini artıran (genellikle depresyon ya da kaygıya karşı) ilaç kullananlardan oluşan azımsanmayacak bir yüzde, ilaç kullanımı öncesine kıyasla daha az cinsel orgazm yaşayabildiklerini bildirmişlerdir. Bu hallerde gerçekleşen pek çok kimyasal değişiklikten sadece biri olan kaygı ve depresyonla ilgili değişen beyin serotonin seviyeleri şaşırtıcı değildir. Bundan ötürü, diğer kimyasal anomalilerde bir değişiklik olmaksızın tek başına serotonin seviyelerini yükseltmenin paradoksal etkileri ol-

anlamda kendilerini serotoninle ilişkilendirilen hakiki gerçeklikte, terfi almışlar gibi hissetmelerini sağlar. Serotonin adaletsizliğe[11] gösterilen davranışsal tepkileri yumuşatması ve kendi kendini düzenleme mekanizmasını[12] etkilemesiyle bilinir. Kadınların erkeklerden daha fazla Prozac ve benzeri ilaçlar kullanması kadınlar için daha çetin ve yol almaları daha zor olan iş hayatında erkeklerden daha fazla teşvike ihtiyaç duyduklarını düşündürmektedir.

Bu ve benzeri bulgular, sıklıkla gündelik yaşamın parçası olan nahoş, itibar düşürücü olay ve iletişimlere ışık tutuyor. Bunlar stres kaynağıdır. Çok büyük olasılıkla serotonin seviyesinin düşmesine yol açarlar. Başka araştırmalar prefrontal kortekste –beynin düşünen kısmı– serotonin düşüşünün bilişsel esneklikten yoksunluğa, savunmacılık, olumsuzluk ve kişinin inançlarını değiştirme direncine yol açtığını gösteriyor.[13]

Düşük serotoninli güler yüzlü yönetici danışmanları ve patronlar, dikkat. Bu, insan ilişkilerinde otoriter yöneticilerin hiçbir zaman bilincine varamayacağı kadar önemli olabilir. Ama onların altında çalışanlar gayet iyi bilir. Erkeklerin beyinlerinde serotonin sentezinin kadınların beyinlerindekinden kat be kat fazla olması son derece kışkırtıcıdır:[14] dişi Afrika maymunlarında 5-HIAA farkı bulgulanmadığını hatırlayın. Belki erkeklerin rekabetçi dürtülerini kontrol al-

---

ması olasıdır. Daha yüksek statü hissinin serotonin temelini, bunu gerçek kılacak özel bir park yeri ve köşe ofisi olmaksızın sağlamak burada sözümüzün dışında.

[11] M. J. Crockett vd., "Serotonin Modulates Behavioral Reactions to Unfairness," *Science* 320 (2008): 1739.

[12] C. S. Carver vd., "Sertonergic Function; Two-Mode Models of Self-Regulation, and Vulnerabiity to Depression: What Depression Has in Common with Impulsive Aggression," *Psychological Bulletin* 134 (2008): 912-43.

[13] H. F. Clarke vd., "Cognitive Inflexibility after Prefrontal Serotonin Depletion," *Science* 304 (2004): 878-80.

[14] S. Nisizawa vd., "Differences between Males and Females in Rates of Serotonin Synthesis in Human Brain," *Proceedings National Academy Science USA* 94 (1997): 5308-13.

tında tutmak ve başkalarıyla iyi ilişkiler kurmak için daha fazla serotonin salgılaması gerekmektedir. Aslında bu pek az şey bildiğimiz geniş bir konu. Süreci biraz daha yakından anlamak organizasyonların yönetiminde çok önemli pratik sonuçlar doğurabilir.

İlginçtir, serotoninle sosyal statü arasındaki bağlantının yirmi yılı aşkın süredir bilinmesine karşın başkalarından gelen sinyallerin serotonini nasıl yükseltip düşürdüğü gizemini koruyor. Diğerlerinin olumlu sinyallerinin görselleşmesi, işitilmesi ve/veya hissedilmesi gerektiği ortadadır. Dolayısıyla beynin görsel, işitsel ve dokunma sistemleri işin içinde olacaktır. Fakat aynı şekilde başka işlev sistem ve merkezleri de. Bunların arasında, duyarlılığı ve pozitif-negatif sosyal bilgiyi işleme gibi kritik işlevi ve gelecek olaylar konusundaki iyimserlik açısından önemi bilinen amigdalanın başrolü oynuyor olması muhtemel.[15] Prefrontal loblar da başkalarının zihnini algılayıp değerlendirmedeki merkezi katkılarıyla işbaşındadır.

Bu efsanevi iksir serotonin konusunda tartışmaya değer bir nokta daha var. Kişi korktuğunda aniden yükselen adrenalin ya da yakın bir haz deneyimi karşısında hızlı bir artış gösteren dopaminin aksine, olumlu sosyal sinyallere tepki olarak serotonin seviyeleri hızlı bir değişim göstermez. Dikkatli ve tutucu bir nöro-ileticiye benzemektedir. Sözgelimi belirli tipteki meditasyonlarda geçici artışlar olsa da bunlar hızla zayıflar. Genel olarak temel seviyelerin yükselmesi için olumlu sosyal sinyallerin en azından bir hafta boyunca tekrarlanması gerekir. Kişi düşük sosyal statünün yaralarını on beş dakikada saramaz, Yurttaş Kane'de olduğu gibi bu bir ömür alabilir. Pozitif sosyal sinyallerin tekrarlanması gereği tahmin edilebileceği gibi insanları belirli çevre ve topluluklara çeker.

Buna durumu çoğunlukla karmaşıklaştıran bir faktörü, kişinin itibarının aynı gün içinde koşul ve ilişkilere bağ-

[15] W. S. Tse ve A.J. Bond, "Difference in Serotonergic and Noradrenergic Regulation of Human Social Behaviors," *Psychopharmacology* (Berl) 159 (2002): 216-21.

lı olarak yükselip alçalabildiğini ekleyelim: sözgelimi aile içinde yüksekken işyerinde düşük, bowling takımındaysa orta olması gibi.

Değişimin gerçekleştiğinin kesin bir ölçüsü, insanların kendilerini yalnızken iyi hissetmesidir. Pozitif sinyaller gönderenlerden uzakta bile olsalar kendilerini iyi hissederler. İçi fazlasıyla boşalmış *rol modeli* kavramı ve başkalarının insanın kendisinden daha önemli olduğu fikrinin zararsız bir kişisel nörofizyolojik kokteylden kaynaklanan kişisel esenlik algısı uğruna bir yana bırakılması aynı zamanda arzu edilirdir de. *Happy Hour* (indirimli içki saati) içkisi serotonin ile soda olmalıydı. Bu belki de neden pek çok müminin düşük modda olduğu dönemlerde haftada dört beş kez dinsel törenlere ve kilise yemeklerine, dua toplantılarına ve sosyal dayanışma projeleri gibi bunlara bağlantılı etkinliklere katıldığının da açıklamasıdır. İngiltere'nin savunma bakanıyken, aynı zamanda bir Rus diplomatla da ilişkiye giren bir kadınla buluşan John Profumo ve Watergate skandalına adı karışan Charles Colson gibi gözden düşmüş şahısların, nörofizyolojik kayıplarının anlamını kavramak ve tersine çevirmek için gereğini yapmak üzere derman bulma arayışıyla geçen pişmanlık dolu yılları da hatırlanmaya değer.

Serotoninle olanlar norepinefrin ve dopamin için de geçerli görünüyor. Pozitif sosyal karşılaşmalar sırasında beyinde norepinefrinin yükseldiği biliniyor. Dopamin aktivitesinin de haz ve arzu edilir etkilerinin beklentisiyle yükseldiği bilinmekte.[16] Dinsel sosyalleşmenin bir parçası da toplumsal etkileşim hazzı beklentisidir. Noel ve Paskalya süsleri gibi renkli hatırlatıcıların asıl kutlamalar sırasında kafatası içinde olacaklara zemin hazırladığına hiç kuşku yok.

[16] M. R. Roesch ve C.R. Olson, "Neuronal Activity Related to Reward Value and Motivation in Primate Frontal Cortex," *Science* 304 (2004): 307-10; G.D. Stuber vd., "Reward-Predictive Cues Enhance Excitatory Synaptic Strength onto Midbrain Dopamine Neurons," *Science* 321 (2008): 1690-92.

Oksitosin Arası

Teatral metaforumuza geri dönelim. Bu kitap bir tiyatro oyunu olsaydı ara vakti gelmiş olurdu. Bu noktada bedenimizin içindeki en karmaşık ve dinamik süreçlerden bazılarıyla karşılaşmaktan ve onları anlamaya çalışmaktan yorgun düşmüş olmalıyız. Cebelleştiğimiz şeyin bir Boeing 747'nin elektrik donanımını gözümüzde canlandırmaktan pek farkı yok. Neredeyse her hafta yeni nöro-ileticiler bulunmakla kalmıyor, daha yüzleşmemiz gereken merkezi önemde olan başkaları da var.

Oyuncular arasında yerini alan yeni ve uyumlu karakterlerden biri oksitosin. Bunu en iyi çok işlevli bir kimyasal olarak düşünebiliriz; işleri arasında üremeyi ve toplumsal ruh hallerini teşvik etmek sayılabilir. Kadınlarda doğum ve emzirme sırasında hormon olarak hareket eder. Ağır çalışma koşullarında iş görür.

Özellikle duygu, heyecan ve sosyal davranışla ilişkilendirilen amigdala ve nükleus akumbens gibi beyin bölgelerinde nöro-iletici görevini yerine getirir. Sosyal bağlar kurma işine kesin bir katkısı vardır.[17] Hayvanlarda, yakınlarda başka hayvanın varlığına karşı tepkiyi azaltıyor görünmektedir. Aksi takdirde statü ve baskınlık ilişkilerini yansıtacak şekilde birbirlerinden uzak duracaklardır. Oksitosin seviyeleri insanların birbirine güven duyduğu toplumsal etkileşimler sırasında yükselir. Yüksek oksitosin seviyeleri kişinin diğerlerinin zihnini okuma yetisini iyileştirir ve kendini bedensel olarak iyi hissetmesini sağlar.

Kimyasal değişikliğin olduğu yerde seçilen işlev merkezlerinde de değişiklik görülür. Bireysel farklılıklardan ötürü bu tür değişikliklerin çoğunlukla ilginç özellikler göstermesi şaşırtıcı değildir. Örneğin daha önce de belirttiğimiz gibi kişinin amigdalası, sahibinin kişilik tipinin bir fonksiyonu

[17] A. Damasio, "Brain Trust," *Nature* 435 (2005): 571-72; M. Kosfeld vd., "Oxytocin Increases Trust in Humans," *Nature* 435 (2005): 673-76; P.J. Zak, "The Neurobiology of Trust," *Scientific American*, Haziran 2008.

olarak başkalarının mutlu yüzlerine farklı tepkiler verir.[18] Dışadönük insanlar pozitif sosyal sinyallere içedönük olarak nitelenenlerden çok daha fazla amigdala faaliyetiyle karşılık verir.

Bunun bir sonucu olarak beyinlerinde dışadönüklerle aynı ölçüde bir değişim olması için içedönükler kayda değer bir şekilde daha fazla pozitif sosyal girdiye ihtiyaç duyar. Her bir birey bütün diğerlerinden farklı görünmekle kalmaz, kafatasının içinde olup bitenlerin kimyasal görünüşü de başkalarından farklıdır.

Benzer bir husus deneyim için de geçerlidir. Kendisi için çok önemli biri tarafından az önce geri çevrilmiş bir kişinin, başkalarından gelen olumlu sinyallere canı gönülden karşılık verme olasılığı düşüktür. Her şeyin yolunda olduğu başka bir zaman pozitif bir karşılık da kolayca gelir.

Peki, biz bu oyunun neresindeyiz?

Yoğun bir egzersizin bedene iyi gelmesi gibi beyinde neyin işe yaradığını tanımlamaya çalıştık. Beyin sağlığını yerine getirmenin de tıpkı egzersizin fiziksel dayanıklılık için yaptığı gibi açıkça bir irade ve düzenleme işine dönüşeceği bir zaman da mutlaka gelecektir. Bu, beynin içine bakma becerileri kadar sosyal ve fiziksel çevrede bugün rutin olarak yapıldığı gibi dışsal nedenlerin belirlenmesine de bağlı olacaktır.

Yüreklendirici bir resim yavaş yavaş beliriyor. Beynin kimyasal yapısını ve işlevsel işleyişini optimal hale getirmek stresli bir beyni *sakinleştir*menin yegâne değilse de ana temelidir. Bu süreç gündelik yaşamın itici ve tüketici etkilerinin sonucu olarak beyin kimyasını kısmen telafi eden pozitif sosyal girdilerle kolaylaştırılır. Bunlar kaygı ve yorgunluğun azalması, bedensel rahatlığın kayda değer ölçüde artışı gibi arzu edilen sonuçlara yol açar. Başka türlü ifade edersek; ortalamada dinsel sosyalleşme müminlerde öngörülebilir, arzu edilir sonuçlar doğurur. Durum böyle olmasa katılım düşer-

[18] T. Canli vd., "Amygdala Response to Happy Faces as a Function of Extroversion," *Science* 296 (2002): 2191.

di. Batı Avrupa'nın büyük bölümünde olduğu gibi katılımın düştüğü yerlerde de mevcut dinlerin *beyin sakinleştiricisine* katkılarının laik çevrelerde mevcut olanlardan daha az yarar getirdiği tahminini yürütebiliriz. Ya da öyle olmasalar bile dinsel görevlerin yerine getirilişi etrafındaki toplumsal engeller aşılmaya değer görülmüyordur.

Burada pozitif sonuç vermesi olasılığı yüksek olan sosyal ilişkiler arama ve böyle ilişkilere girme noktasında bir strateji olmalıdır. Kişinin beyni pozitif sosyal girdi ile huzursuzluk ve stres belirtilerinde azalma arasındaki bağlantıyı görmelidir. Beden, beyni doğru zamanda doğru sosyal çevreye götürecek şekilde kumanda edilir: Beni vaktinde kiliseye götür. Bu tür karşılaşmalar ev ya da işyerinde olmayabilir. İmar konulu şehir meclisi toplantısı ya da insanların kavgacı bir tartışmaya girişmiş olabileceği iş toplantılarında bulunmayabilirler: aslında bu tür toplantıların amacı rekabet ve çekişme ortamına barınak sağlamak olabilir.

Fakat bunlar dinsel ortamlarda daha öngörülebilirdir. Ender istisnalar bir yana, dinler sosyal etkileşimlere büyük bir değerbilirlik ve eşitlikle yaklaşır. Serotonin dozu garanti olmamakla birlikte düşük bir bedel karşılığı cami, kilise ya da tapınağa gidişi haklı çıkarmaya yetecek miktarda olacağını varsaymak yerinde olacaktır. Deneyim yeni, hoş bir baharlık ceket giymek ya da ilkbaharda capcanlı bir botanik bahçeye gitmeye benzer.

Fakat karmaşık bir konu üzerinde yeterince durduk. Bu bölümü kapatıp dinlerin diğer iki ayırt edici özelliğine geçelim: ritüeller ve inançlara.

Bölüm 9

Bilmeceler, Cevaplar, Yeni Bilmeceler

Dinsel sosyalleşme dinin stres karşıtı kutsal üçlemesinin bir parçasıysa, ritüel ve inançlar da diğer iki parçasını oluşturmaktadır. Bunlar beyinde kimyasal değişiklik yaratmada olumlu sosyal girdi kadar önemlidir. Serotonin burada da hikâyenin içindedir.[1] Ama artık sadece kısmen. Sahneyi asıl dolduranlar diğer beyin kimyasalları ile işlev merkezleri ve bedendeki öteki değişimlerin gerçekleştiği bölgelerdir.

Burada ele aldıklarımızın dinin gizem ve gerçeklerine açıklama getirme çabasından aşağı olmadığını lütfen göz önünde bulunduralım. Bunun da ne yandaş bir hürmet, ne de cüretkâr bir karşıtlıkla yapılması gerekir. Bizim üstesinden gelmeye çalıştığımız bunların insan beyninin işleyişiyle nasıl bütünleştiğini araştırmak.

Dinin ortaya çıkışına getirebileceğimiz en iyi açıklama bunun sürekli faal insan beyninin bir ürünü olduğu. Belirli beyin sıvılarından ve parçalarından serbest bir dille söz ediyor görünebiliriz. Fakat bu tartışmaların önemsiz, keyfi olmadığının son derece farkındayız.

Tersine, bunlar bizi doğrudan dini anlama sorununun özüne götürmektedir. Gerçekte insanların kafalarında dini mümkün kılacak, biçimlendirip destekleyecek neler olup bittiğinin bir dökümünü sunuyor. Bunun da bilim insanları ve dünyada yaşayıp işlev görmeye çalışan insanlar için önemli olduğu ortada.

---

[1] J. Borg vd., "The Serotonin System and Spiritual Experiences," *American Journal of Psychiatry* 160 (2003): 1965-69.

Ritüeller

Tanımı gereği ritüellerin hiç de yabancısı değiliz. Her yerde, yaşadığımız her günde, her anda onlar var: okulda derslerin kaçta başladığı, bayrağın ne zaman nasıl selamlanacağı, akşam sofraya önce kimin oturacağı, kavşak işaretini gören sürücünün nasıl hareket edeceği, market ya da sinema kuyruğuna nereden girileceği, düğünlerde konukların nasıl oturtulacağı hep bu kapsamın içinde yer alıyor.

Bunların hepsi davranış; ama aynı zamanda ritüeldir. Ritüeller insanların doğrultusunda yaşadığı –genelde yasalar değil de– kurallar, hem toplumsal hem de özel yaşamımızdaki davranış biçimlerimizdir. İskeletin eklemlerine benzerler. Gündelik davranışın ayrılmaz parçalarıdır. Topluluk ve toplumlar verimli bir işleyişte bunlara bağlı yaşar. Topluluk üyesinin ne zaman hatta neden ne yapılması gerektiğini bildiğini gösterirler. Zihinsel değer ve halleri başkalarının gözleri önüne sererler. Tıpkı yazılı olmayan yasalar gibi gizli bir iletişim dilleri vardır.

Onları yerine getirmek insanların en azından o an için kendilerini rahat ve güvende hissetmelerini sağlar. Kişinin kuralları bildiği, dolayısıyla muhtemelen topluluğun *parçası olduğu* mesajını iletirler. Ritüeller dildeki şiveler gibidir; iletişimi sağladıkları açıklıkta aidiyeti belirtirler.

Ritüellerin etkili ve kalıcı olabilmesi için genetik bir temeli olan insani eğilimlere karşılık vermesi gerekir. Örneğin ergenler arasındaki flört ritüelleri, yeni çocuk sahibi olan ailelerde buna özgü ritüeller, yakınların hastalık ve ölümüyle ilgili ritüellerin tümü bir ömrün amansız özelliklerinden kaynaklanan davranış nişanlarıdır.

Aynı ömür her yerde sürdürülür. Ama her yerde farklı ritüeller görürüz. Çoğu ritüelin belirli bir toplulukta öğreniliyor olması olasıdır. X ülkesinde yaşayın, bir dizi ritüel öğrenir, onlara göre yaşarsınız. Yaşadığınız ülke Y ya da Z olsun, uyarınca yaşayacağınız ritüeller de ona göre olacaktır. Başka birinin ritüelleriyle kendinizi rahatsız hissetmeniz muhtemeldir. İhtiyatlı bir yabancı tavrı takınabilirsiniz. Ama Hin-

distan içlerinde ya da sıcağı rutubetli Nijerya'da üzerinde fildişi rengi resmi kıyafetiyle akşam yemeğini tek başına yiyen Britanya İmparatorluk görevlisinin aksine, eninde sonunda uyum sağlarsınız.

Uzaktan bakıldığında kutsal ritüeller zamanlamaları ve ifa edilişlerindeki görkemle birbirine çok benzer görünür. Genelde aynı işlevi yerine getirmekle birlikte topluluktan topluluğa farklılıklar gösterirler. Her büyük dinin kendi ritüel listesi vardır. Örneğin Yahudilik, İslam ve Hinduizm'de beşikten mezara her dönüm noktası –kemale erme, evlilik, çocuk sahibi olma, cemaate kabul– ritüellere bağlanmıştır. Aynı şey dinsel davranış için de geçerlidir. Dua, ilahiler, sessizlik anları, geçitlerde kimin başı çekeceği ve dua ile kutsamaların düzeni hep bunun örnekleridir. Hıristiyanlık ile Konfüçyüsçülük vaftiz, dinsel ayinler vb ile onları yakından izler. (Cadıların bile ritüelleri vardır. Başarılı cadıların şeytani hislerle başkalarını etkili bir biçimde korkutma becerisine sahip olduklarını kanıtlamak üzere bir dizi tuhaf konuşma ve davranışsal egzersizden geçmesi gerekir.)

Dünyanın bütün büyük dinleri arasında yalnızca Budizm görünürde bir istisna oluşturmaktadır; ama o da tümüyle değil. Sonuçta öğretmen ile öğrencisi arasındaki bağı kuran resmi ve öngörülür bir davranış biçimi vardır ve Buda heykelleri önünde aydınlanma duaları eden pek çok kişi ritüele özgü tavırlar takınmaktadır. Gereğini tek başlarına yerine getirmeleri inançlarının özünü oluşturur. Başka topluluklar, dinsel sosyalleşmeyle aynı *beyin sakinleştiricisini* yaratan daha fazla toplu ritüeller oluşturur. İnsanlar vaftiz, düğün, cenaze ve yemek dualarından önce ve sonra sosyalleşir.

Müminlerin, uygun davranış biçiminin en ufak ihlalinin bile farkında olduğunu belirtmek belki fazla; ama yine de gerekli. Camide bir kadının örtüsünü çıkarmasının, başka bir kadının Pazar ayini için kiliseye bikiniyle gitmesi ya da bir eblehin dua sırasında katedralde tıkır tıkır dizüstü bilgisayarını kurcalamasının koparacağı fırtınayı hayal edin.

Ritüeller çoğunlukla beklenmeyecek ölçüde renkli, karmaşık ve çeşitlidir. Ama tümüne özgü ortak bir özellik vardır; katılanların, ne kadar belirsizce ifade edilmiş olursa olsun, daha üstün bir güce boyun eğmeleri. Her bir birey ve bütün olarak cemaat için açık bir tabi olma hali söz konusudur. Bu dua sırasında ideolojik, meditasyon sırasında bedensel ve zihinsel, günah çıkarmada zihinsel ve ruhsal ve kişinin yaptıklarıyla yapmadıklarında da eylemsel bir boyun eğiştir. Ritüeller kişinin ne yiyeceğinin, diğer müminlere karşı ve kutsal ortamlarda nasıl davranacağının, zaman ve kaynaklarını dinsel faaliyetlere nasıl ayıracağının belirlenmesine yardım eder. Haç, boyanma biçimleri ya da başörtü örtme gibi ritüeller için oluşturulmuş nesne ve estetik girişimler evlerin dekorasyonuna hatta giyinme biçimlerine taşınabilir.[2]

Özünde bu, biat etmedir, dolambaçsız bir meseledir. İlahi bir varlık ya da yüce bir güç karşısında beklenendir.[3] Hangi biçimi alırsa alsın, örneğin bir rahip vaazını verirken saygıyla sessiz kalmaktan çok daha farklı bir itaat hali söz konusudur. Yüce otorite ya da güç görselleştirilemez, sadece hayal edilebilir; hakkında çıkarsama yapabilir. Belirttiğimiz gibi Yahudilerin tanrı tasviri yapmaları kesinkes yasaklanmıştır ve bu hiç kuşkusuz ilahi varlığı korumaktadır.

Öte yandan din adamları görülebilir, dokunulabilir ve işitilebilirdir. Ayinden sonra kapıda ayine katılanların ellerini sıkmaları adettendir ve bu ritüele değer verilir. Kardinallerin, imamlar ya da hahamların otoritesi bir patronun, çavuşun ya da başkanınkinden farklı değildir; gerçi kimi kardinaller, karizmatik vaizler vb cemaat mensuplarının bunu

---

[2] G. Fergusson, *Signs and Symbols in Christian Art* (New York: Oxford University Press, 1954); L. W. Wagner, *American Life* (Chicago: University of Chicago Press, 1953).

[3] J. R. Feierman, "How Some Components of Religion Could Have Evolved by Natural Selection," in *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, ed. E. Voland ve W. Schiefenhovel (New York: Springer-Verlag, 2009), s. 51-66; J.R. Feierman, "The Evolutionary History of Religious Behavior," in *The Biology of Religious Behavior*, ed. J.R. Feierman (Santa Barbara, CA: Praeger, 2009), s. 71-86.

böyle görmemelerini isteyebilir (Papanın doktrine ilişkin meselelerdeki yanılmazlığına dair sınırlı kavram ile kıdemli imamların fetva çıkarma seçeneği bu ilkenin –tartışmalı– istisnalarıdır). Daha büyük bir güce boyun eğme, kısmen, gerçek hayatta din adamlarının değişmesi, ölmesi ve farklı kişilikleri olması nedeniyle değişiklik gösterir. Farklı papalar, pek çok mümini şaşırtacak şekilde görevlerini farklı biçimlerde ifa eder. Fakat yüce otoriteler asgari değişime uğrayıp dokunulmaz kalarak yaşamaya devam eder.

Yukarıda belirttiklerimizle ilişkili, çok özel bir tavır gerektiren ritüeller de vardır. Bunların altını çizmek yararlı olabilir. Bunlar genelde spesifik bedensel ve zihinsel etkinlik gerektirir. Çoğunlukla cami, tapınak ya da kilise gibi belirlenmiş yerlerde gerçekleştirilmeleri gerekir. Muhafazakâr Müslümanlarda günde beş vakit olduğu gibi sık olmasa da gündelik olarak tekrar edilirler. Bir örüntüleri vardır ve aşikârdırlar. Her bir davranışsal unsur için teolojik ya da en azından göreneksel bir gerekçe gösterilebilir. Dua ve meditasyon bunun örneklerindendir. Kısa bir duada olduğu gibi gayet basitten son derece karmaşığa doğru uzanan bir yelpaze üzerinde yer alırlar. Örneğin amacı içsel enerji kaynaklarını artırmak olan uzun bir Taoist meditasyon ritüeli vardır.[4] Reçetesi aşağıda:

- *Wu chi* (boşluk) duruşuyla meditasyona başla.
- Dik dur ama rahat ol.
- Bacaklarını omuzların hizasında açarak ayakların birbirine paralel olacak şekilde, dizlerini hafifçe bük.

[4] P. Ball, *The Esence of Tao* (Royston, Hertfordshire, UK: Eagle Editions), s. 197-98.
Kişisel bir yazışmada J. Feierman şöyle yazıyor: "Kuralları kuşaktan kuşağa DNA ile aktarılan ritüelleri sosyal öğrenmeyle aktarılanlardan ayırmakta yarar var. Bazı durumlarda genel şablon kuşaktan kuşağa DNA ile aktarılıyor görünüyor. Bunun bir örneği dilek dualarının seslendirilmemiş yönüyle ilgili kişinin kendini daha alçak, küçük ya da kırılgan kılma davranışıdır." Bu fikrin işlenmiş hali için *bkz.* J. R. Feierman, "How Some Components of Religion Could Have Evolved by Natural Selection."

- Solunumun düzenli ve düzgün olsun. Nefes verişini alışından biraz uzun tut.
- Bu durumda rahat ettiğinde, *tan tien*'den (karın bölgesindeki güç noktası) burnunla soluk aldığının ve karnının genişlediğinin farkına var.
- Burnun ya da ağzından soluk verirken karnının kasıldığını hisset.
- Şimdi dikkatini aşağı *tan tien*'e, *chibai* (güç deposu) ya da "chi denizinin" olduğu yere ver.
- Nefes alırken taze *chi*'nin (enerji) evrenden bedenine girdiğini ve *chibai*'ye aktığını hayal et.
- Nefes verirken artık tükenmiş enerjinin bedenini terk ederek yenileneceği Kaynağa (evrene) döndüğünü hayal et.
- Yapabiliyorsan bunu 10 dakika kadar sürdür ve bedenine depoladığın *chi* gücünü hisset.

Bu ritüellerin özel bir amacı vardır. Beynin kimyasal yapısı ve işlevini değiştirerek stresin kötü etkilerini azalttıklarının sağlam kanıtlarını sunarlar ve işe yarar görünmektedirler! Örneğin meditasyon ya da herhangi bir tür yoğun ruhsal tefekkür genelde oksijen tüketimi ve nabzın düşmesiyle ilişkilendirilir.[5] Bunu laktat, kortizol ve ACTH (Böbreküstü bezinin dış bölümünden bazı hormonların salgılanmasını sağlayan ve ön hipofizden salgılanan hormonun kısaltılmış adı. Adreno Cartico Tropic Hormon veya kısaca kortikotropin) gibi önemli beden kimyasallarındaki düşüş izler.[6] Galvanik deri direnci tepkisi ve idrarda 5-HİAA' da artış[7] görülür ki hatırlayacağınız gibi bu sonuncusu seroto-

[5] J. T. Farrow ve J.R. Herbert, "Breath Suspension during the Transcendental Meditation Technique," *Psychosomatic Medicine* 44, no. 3 (1982): 133-53.

[6] T. Kamei vd., "Decrease in Serum Cortisol during Yoga Exercise Correlated with Alpha-Wave Activation," *Perceptual Motor Skills* 90 (2000): 1027-32.

[7] F. Travis ve R. K. Wallace, "Autonomic and EEG Patterns during Eye-Closed Rest and Transcendental Meditation ™ Practice: The Basis for a Neural Model of TM Practice," *Conscious Cognition* 8, no.3 (1999):

ninin metabolik ürünüdür.[8] Beyinle ilgili olduğumuza göre bilişsel odaklanmadaki artış da şaşırtıcıdır.[9] Dua eden kendini daha az kaygılı, daha rahatlamış ve (öyle ya da böyle) kişisel verimliliği artmış hisseder.[10] Neredeyse idmanlı bir jimnastikçinin hayret verici bir süre boyunca tek el üzerinde durabilmesine benzer şekilde, ritüeli yapan, beynini kontrol altında tutabilmiş gibidir.

Şimdi Bir Kahve Molası

Beynin kendi kendini anlamaya çalışması güçtür. Daha önce de söylediğimiz gibi, insanın kendi beyninin neyi neden yaptığı üzerine kafa yormasının bir kırkayağa, "Sen nasıl yürüyorsun, şunu bir anlatsana" demekten bir farkı yoktur. Zorluk kafanın içinde olup bitenin beden dışında olanlarla ilişkilenmesiyle daha da büyür, belirginleşir. Burada çok önemli ve yaygın bir şekilde gerçekleştirilen ritüellerin beynin işleyişiyle doğrudan ve izlenebilir şekilde bağlantılı olduğunu göstermeye çalıştık.

Dinsel âlemde çok çeşitli ritüeller yapılır. Farklı ritüeller incelendikçe beyin fonksiyonu konusunda da farklı sonuçlar beklenecektir.

Bizim bulduğumuz da tam budur. Örneğin geleneksel meditasyonun fMRI (**Functional Magnetic Resonance Ima-**

302-18.

[8] Genel bir bakış için bakınız. H. Benson, *The Relaxation Response* (New York: Avon Books, 1975) ve D.J. Holmes vd., "Effects of TM and Resting on Physiological and Subjective Arousal," *Journal of Personality and Social Psychology* 44 (1980): 245-52.

[9] M. Bujatti ve P. Riederer, "Serotonin, Noradrenaline, and Dopamine Metabolites int the Transcendental Maditation Technique," *Journal of Neural Transmission* 39 (1976): 257-67.

[10] Bu kitabın son düzeltmeleri sırasında A. Newberg ve M.R. Waldman'ın *How God Changes Your Brain* (Tanrı Beyninizi Nasıl Değiştiriyor) adlı kitabı yayımlandı. İyi yazılmış ve bilgilendirici kitaplarında yazarlar spiritüel inanç ve deneyimlerin beyinde nasıl değişiklikler yarattığını araştırıyor. *Bkz.* S. W. Lazar ve diğerlerinin konuyla ilgili makalesi "Functional Brain Mapping of the Relaxation Response and Meditation," *Neuroreport* 11, no.7 (2000): 1581-85.

ging: Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme Tekniği) analizi yapılmıştır. Bu meditasyon sırasında beynin dorsolateral, prefrontal ve parietal korteks, hippokampus, temporal lob vb işlev bölgelerinde faaliyet artışı gözlemlenmiştir. Bu, son derece önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Dikkati yoğunlaştırma ve otonom sinir sistemi kontrolünde faaliyetin arttığı anlamına gelir. Bu da bedeni etkileyen stres ve endişeyle yakından ilişkili bir beyin sistemidir.

Diğer araştırmalar Zen tipi meditasyonun frontal lob ve bazal ganglia aktivitesini artırdığını gösteriyor. Bu meditasyon oksipital girus faaliyetiniyse düşürüyor.[11] Başka araştırmalarsa kişinin ağrı eşiğini yükseltmek konusunda spiritüel meditasyonların din dışı meditasyonlara göre daha etkili olduğunu düşündürüyor.[12] Bunlar daha iyi bir ilaç. İnsanlar bu ritüelleri yüzyıllardır uygulamakta. Bu ritüelleri desteklemiş olan gerçek ve olgusal mekanizmaları artık bilebiliyoruz. Yani köşedeki tezgâhında meyve sebze satan satıcı dua sırasında yerlere kadar eğilerek alnını soğuk kaldırım taşına dokundurduğunda nasıl dikkat çekici bir davranış sergilenmekteyse, bedeninin içinde de büyük olasılıkla bir şeyler olmaktadır.

Pozitif ortam işaretleri de beynin ödülle ilgili bölgelerini harekete geçiriyor görünmektedir.[13] Bu işaretlerin kaynağı içsel ya da dışsal olabilir. Bu da insanların beyin kimyalarını

---

[11] R. Ritskes vd., "MRI Scanning during Zen Meditation: The Picture of Enlightenment," *Constructivism in the Human Sciences* 8 (2003): 85-89.

[12] K. Wiech vd., "An fMRI Study Measuring Analgesia Enhanced by Religion as a Belief System," *Pain*, 5 Eylül, 2008.

[13] M. R. Roesch ve C. R. Olson, "Neuronal Activity Related to Reward Value and Motivation in Primate Frontal Cortex," *Science* 304 (2004): 307-10; G.D. Stuber vd., "Reward-Predictive Cues Enhance Excitatory Synaptic Strength onto Midbrain Dopamine Neurons," *Science* 321 (2008): 1690-92; K.A. Burke vd., "The Role of the Orbifrontal Cortex in the Pursuit of Happiness and More Specific Rewards," *Nature* 454 (2008): 340-44.

belirli düşünce ve dualarla geçici olarak değiştirebildiğini düşündürür.[14] Adaletsiz bir biçimde sizden çok daha talihli olan düşmanlarınızı hasetle düşündüğünüz bir zamanın ardından hissettiklerinizle pahalı olmayan, hoş İtalyan dağ kasabalarında tembel tembel tatil yapmayı hayal ettiğinizde hissettiklerinizi kıyaslayın.

Belirttiğimiz gibi amigdalanın görsel imge ve iyimserliğe verilen olumlu ve olumsuz tepkilerde doğrudan işbaşında olduğunu da biliyoruz.[15] Bu, pek çok kilisede ve başka inançların benzeri yapılarında yüksek dinsel otoritelerin neden böyle bolca görsel olarak sergilendiğini açıklamanın da başlangıcı olabilir. Aynı şekilde insanların neden üzerlerinde haç ve Davud Yıldızı gibi simgeler ve muskalar, tılsımlar taşımaya istekli olduğunu da ortaya çıkarmaya başlar. İnananlar nesnelere odaklanır; çünkü bunlar güven ve canlılık verici bir şekilde beyni etkilemenin sembolik yollarıdır. Sözcükler gibi kesin ve isabetlidirler.[16]

Fakat tıpkı dinsel sosyalleşmenin pek çok olumlu etkisi gibi ritüeller de kısa ömürlüdür.

Azami fayda elde etmek için jimlastik salonu ya da egzersize nasıl altı ay içinde birden çok kez gitmek gerekirse, dinin arzu edilen etkilerinin sürdürülmesi de tekrar gerektirir. Etkinin kısa süreli olmasının nedeni büyük ölçüde, ritüelin ardından arızalarla dolu gerçek yaşama dönme gereğidir. Bu dünyada da, aşırı faal sosyal beyinlerimiz bizi yeniden bizim

---

[14] P. McNamara, "The Motivational Origins of Religious Practices," *Zygon* 37, no.1 (2002): 143-60.

[15] J. J. Paton vd., "The Primate Amygdala Represents the Positive and Negative Value of Visual Stimuli during Learning," *Nature* 439 (2006): 865-70; T. Sharot vd., "Neural Mechanisms Mediating Optimism Bias," *Nature* 450 (2007): 102-105.

[16] Marshall McLuhan, bizden, Amerikan Bayrağı olarak okunan Yıldızlar ve Şeritler ile benzeri bir kumaş parçası arasındaki farkı düşünmemizi isterken semboller ve sözcükler arasındaki farkı isabetli bir biçimde saptıyor. M. McLuhan, *Understanding Media* (New York: McGraw-Hill, 1964).

hoşnutluğumuza, ritüelleri yönetenler kadar önem vermeyen insanlardan gelecek sinyallere karşı oldukça hassas kılar.

Tüm bunlarla birlikte ritüeller arasında şaşırtıcı farklılıklar vardır. Örneğin bir kısım insan gün, hafta ya da ayda sadece birkaç dakikasını bu faaliyetlere ayırırken neden ya da nasıl olmuştur da Müslümanlar günde beş vakit namaz kılmakta, binlerce kilometre yol kat edip Hac görevini yerine getirmekte, bazı tutucu Hıristiyanlar yatak odalarında iki ellerinin ve dizlerinin üzerinde günde iki saat dua etmekte, kimi Katolikler günde iki kez ayine katılırken Budistler günün iki veya daha fazla saatini meditasyonla geçirmektedir? Başarılı *beyin sakinleştiricisi* için gereken zaman bu mudur? Öyle görünmüyor. Din adamlarının sabrına erişmeye çalışmak yeterli.

Burada başka bir şey işbaşında olmalı. Bir ihtimal, tıpkı kişinin duygularını harekete geçirmiş bir konserin ardından dinlediği müziği içinden yeniden çalması ya da birisiyle geçirdiği samimi anları anımsamasında olduğu gibi ritüelin arzu edilen *beyin sakinleştiricisi* etkilerini uzatma çabasıdır bu. Ciddi müminler başka bir ihtimal daha sunmakta; ritüeller sırasında, "Kendimi tanrımla bir olmuş hissediyorum... Gündelik yaşamda hiçbir şey bu kadar tatmin edici değil." Bu tür deneyimler güçlüdür ve hafızada kalır. Böylesi elle tutulur deneyimler, anıları ve kuşkusuz, mantığı ve ampirik geçerliliği çoğu zaman zayıf ve pek az olan dinlere girmenin inandırıcılık ve anlamını düşündüklerinde insanlara destek olur.

Dikkat çekici bir bulgu daha var. Çok sayıda inceleme yetişkin bir hayvanın fiziksel ortamındaki değişikliklerin hayvanların korteksindeki algısal haritayı nasıl dönüştürdüğünü gösteriyor.[17] Bu, insanlar için de geçerli.[18] Beynin esnekliğinin aşikâr kanıtı var. Belirli sınırlar içinde beyin

[17] H. Phillips, "How Life Shapes the Brainscape," *New Scientist*, November 13, 2005; D. B. Polley vd., "Naturalistic Experience Transforms Sensory Maps in the Adult Cortex of Caged Animals," *Nature* 429 (2004): 67-71; G. H. Mead, *Mind, Self, and Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1934).

[18] S. B. Hofer vd., "Experience Leaves a Lasting Structural Trace in Cortical Circuits," *Nature* 457 (2009): 313-17.

devre ve işlevleri değiştirilebiliyor. Ama bunun nasıl olduğu hiçbir şekilde açık değil. Bu, hiç şüphesiz Budistler ve diğer ciddi meditatörlerin meditasyona bu kadar yönelmesinin bir nedeni. Hiçbir şey yapmıyor görünüyor; yine de değişiyorlar.

Beyin, bedenin parçasıdır ve elbette davranışı etkiler. Ritüeller beyin üzerinde özel, sıklıkla spesifik etkileri olan davranışlardır. Çoğunlukla tarihi bir sis perdesi arkasında ve belirginlikten yoksun teolojiyle sarmalanmış olsalar da, günümüzde beyin süreçleri olarak bilinebilir hale geldiler ki son tahlilde de böyledirler zaten. *Beyin sakinleştiricisinin* bir yol haritası vardır: içsel bir küresel konumlama sistemi. Günün birinde bunu küçük bir ekrana yansıtacak duruma gelebiliriz.

Dinsel İnanç

Dinsel inanç dinin üçüncü ayırt edici özelliğidir. Kutsal metinlerde yazan, din adamlarınca dile getirilen, müminler arasında iletilen ve kişinin kaynağı ne olursa olsun inandığı şeydir o.

Lütfen diğer iki ayırt edici özelliği, ritüel ve sosyalleşmeyi anımsayın. Dinsel sosyalleşme ve ritüeller gibi inançlar da *beyin sakinleştiricisidir*. Bilinmeyene ve geleceğe bir harita sunarlar. Öte âlemin ebedi şölenine bir mönü... Sorulara cevap verirler. Formül olarak işlev görürler. Herhangi bir kıtada, dünya üzerindeki hayat sona erdikten sonra bir yerlerde yenisi başlayana dek nasıl yaşanacağı konusunda yol gösterirler.

Ölümden sonraki mutlak hiçlik çoğu insan için karmaşa kaynağıdır ve tahammül edilemezdir. Böylece bir panzehir ortaya çıkar. Bu herkesin, kendisiyle yaptığı bir sözleşme uyarınca yaşamasını sağlar; yapacağından korktuğu şeyler bağlamında yapması gerekeni bildiğini ele almak üzere yaptığı bir sözleşmedir. Dinsel inançlar özgüveni ve insanın bu, hatta başka âlemlerde meşru bir yeri olduğu duygusunu aşılar.[19]

[19] K. J. Flannelly vd., "Beliefs, Mental Health, and Evolutionary Threat Assessment Systems of the Brain," *Journal of Nervous and Mental Disease* 195 (2007): 996-1003; K. J. Flannelly vd., "Beliefs about Life-

İnanç panzehiri, kayda değer, hatta şaşırtıcı bir gözü peklik ve yaratıcılık ister ve bunun yolunu da açar. İnsanı bir rock konseri sırasında cebirle uğraşmak gibi yoğun, telaşlı bir ruh haline sokan yaşam, ölüm, ruh, ebediyet vb gibi konulardaki belirsizliği azaltır. Yine de insanlar bu telaşın üstesinden bir şekilde geliyor gibi görünüyor. Ayrıca cennet ya da cehennemi aklından geçiren herkes yılmaz bir kâşifmiş de ne kadar belirsiz görünürse görünsün konunun bir rehberini yayımlamış gibidir.

İnançlar ve Belirsizlik

İnançlar belirsizliği benzersiz bir şekilde azaltır. Muğlaklık ve belirsizliğin iki temel türü vardır.[20]

Bunlardan bazıları gerçek hayatla ilgilidir. Bazıları da insanın hayal gücünün kanıtlanamayan ürünleridir.

Beyin normalde muğlaklıktan ve belirsizlikten kaçınır. Cevaplar, somutluk ve öngörülürlükten hoşlanır. Yardımıyla doğru kararları alacağı malzemeye değer verir. Belirsizliği azaltmak için insanlar kitap okur, gazeteleri inceler, sorular sorar, haberleri izler, şirketlerin yatırım tarihinin istatistik tablolarını çıkarır ve ekonomik durgunluğun başlayıp sona erme nedenlerine dair otoriter tarihi hikâyeler icat eder. Daha önce de söylediğimiz gibi şaşırtıcı sayıda çok kişi yıldız falını okur, hatta öngörüleri isabetli olmasa da iyi isim yapmış astrologlara danışır.

---

after-Death, Psychiatric Symptomology, and Cognitive Theories of Psychopathology," *Journal Psychology and Theology* 36, no.2 (2008): 94-103.

[20] Farklı fakat örtüşen yaklaşımlar için *bkz.* P. Bloom, "Religion Is Natural," *Developmental Science* 10, no.1 (2007): 147-54; A. Traves, "Religious Experience, and the Brain," *The Evolution of Religion*, ed. J. Bulbulia vd., (Santa Margarita, CA: Collins Foundation Press, 2008), s. 211-18; P. Boyer, "Bound to Believe?" *Nature* 455 (2008): 1038-39; H. Whitehouse, "Cognitive Evolution and Religion; Cognitive and Religious Evolution," *The Evolution of Religion*, ed. J. Bulbulia vd., (Santa Margarita, CA: Collins Foundation Press, 2008), s. 31-42.

Yine de ciddi bir ameliyatın sonucu ya da savaşa ön cephede katılmak gibi neticesi kaçınılmaz biçimde belirsiz kalmaya mahkûm durumlar vardır. Kimi zaman ihtimaller derinden huzursuzluk vericidir ve belirsizlikle tehlike arasında gidip gelir.

Fakat beyin için belirsizlik ile risk arasında önemli bir fark vardır. Bunların her birine farklı tepki verir. Bunu gözlemleyebiliriz: belirsiz bilgiler riske ilişkin olanlara kıyasla beyinde çok daha fazla işlev merkezini harekete geçirir. Riskli olanla karşılaştırıldığında belirsiz olanla baş etmenin daha zor olması çok tuhaftır. Risk potansiyel olarak daha zorlu; ama değerlendirilmesi daha kolaydır. Tehdit edici bile olsa açık bir risk, belirsizlikten daha kolay sindirilir. Beynin düşünmek üzere değil, eylem yapmak üzere evrimleştiğini anımsamak bunun neden böyle olduğunu ortaya koyuyor.

Beyin kimyasal olarak da son derece aktif, sürekli çalışma halindedir. Örneğin beyindeki asetilkolin, faaliyet ve miktarı beklenen belirsizliğin derecesiyle orantılıdır.[21] Beklenen belirsizlik, sonucunu bilmediğiniz; fakat olayın zamanının sınırlı olduğu durumlardır. Sözgelimi doksan dakikanın sonunda taraflardan biri maçı kazanacaktır. Piyango çekilişinin sonuçları haftanın bir günü açıklanacaktır. Belirlenmiş bir tarihte seçimler yapılacaktır. Beyin sıvısı norepinefrin ise beklenmeyen belirsizlikle çok ilişkilidir. Kimse nedenini kesinlikle söyleyemiyor; ama böyledir.

Beklenmedik belirsizlikler, sonuçların tamamen bilindiği, olayın zamanının ise bilinmediği durumlardır: kişinin ölüm tarihi ve yeri gibi.

Buna karşılık tam belirsizlik bir olayın olup olmayacağının, olacaksa –örneğin cehennem– ne zaman olacağı ve kişinin ne vakit orada olacağının belli olmamasıdır. Bir önemi var mıdır? Hayır. İnsan bilmek ister mi? Evet. Tam belirsizlik daha hafif biçimlerinden çok daha huzursuz edici ve acı ve-

[21] J. D. Cohen ve G. Aston-Jones, "Decision and Uncertainty," *Nature* 436 (2005): 471.

ricidir. Ahenksiz, atonal müzik, aşina olunan sol anahtarı ile çalman müzikten daha az ilginçtir.

Fakat dinsel inançlar belirsizlik ve muğlaklığı nasıl azaltıyor? Öncelikle etkili olabilmeleri (gerçek kabul edilmeleri) için gerekli açıklamaları ve hikâyeleri sağlamaları gerekmektedir. Böylece muğlaklık, geri adım atma, belirsizlik kalmaz.

İnsanların nasıl ve hangi süreçlerden geçerek bazı şeylere inanırken bazılarına inanmadığının ayrıntıları hâlâ bilinmiyor. Fakat bilinen bir şey var: Örneğin beyin dünyayı yorumlayarak yeniden inşa ederken bilgiyi süzgeçten geçiriyor. Bir filmi ilk görüşünüzde kaçırdıklarınızı ikinci kez izlediğinizde fark ettiğinizi hatırlar mısınız? Bilgi beyine her zaman bütün detayları yerli yerinde tüm bir hikâye olarak değil parçalar halinde geldiğinden, önceki bilgisini kullanması gerekir. Bu da hatalı olabilir. Ama öyle bile olsa tuhaf imgelemlere inanmanın ancak az sayıda olumsuz sonucu olabilir.

Zaman zaman hatalı bilginin ilginç, eğlenceli özellikleri vardır. İnsan olmayan primat akrabalarımızdan söz etmiştik; onlarla ilgili vereceğimiz birkaç yeni örnek bize bir şey öğretebilir.

Yazarlardan McGuire Doğu Karayip adaları, Güney Amerika ve Afrika'da yıllar boyu primatları inceledi. Buradan hatalı fakat büyük ölçüde zararsız inançlara üç örnek çıkarabiliriz.

İnsan olmayan primat araştırmalarının ilginç, hatta tuhaf; fakat tatmin edici bir açıklama getirilememiş hususlarından biri vahşi doğada yakın zamanda yaşamış insan olmayan primat iskeletlerinin nadiren –fevkalade nadiren!– bulunmasıdır. Binlerce yıllık insan atası türlerinin tümünün her kıtada bulunduğu düşünülürse bu inanılmaz olmasa da hayret uyandırıcıdır. Yine de bu bir gizemdir. Yerliler ve araştırmacılar hayvanlar açısından zengin bölgeleri iyi tanımalarına rağmen asla kemik bulamazlar.

Bu adli tıbba ilişkin bilmecenin akla yatkın açıklamaları neler olabilir? Doğu Karayiplerle Batı Afrika'da bu durumu

yerliler hayvanların –bir tek kez bile bu görülmemiş olsa da!– ölülerini gömdüğü inançlarıyla açıklar. Açıklama kanıtla tutarlıdır; kanıt da yoktur.

Pek çok bölgede insan olmayan primatlara musibet gözüyle bakılır; çünkü bunlar mısır, meyve ve yemişleri berbat eder. Sıklıkla tuzağa düşürülür, avlanır, öldürülürler. Yerlilerin bu görüşü büyük şehirde yaşayanların lağım fareleri için düşündükleriyle benzerdir. Bunlar fayda getirmeyen, hastalık ve pislik kaynağı zararlılardır. 1970'lerde Amerikan üniversitelerinden araştırmacılar bölgedeki maymunları incelemek için Doğu Karayiplere gittiğinde yerliler araştırmacılarının niyetinin bilim olduğuna inanmamıştı. Ne yapıyordu bu tuhaf ziyaretçiler? Sonunda açıklayıcı problemlerini yaratıcı ve gayet parlak bir şekilde çözümlediler.

Bölgedeki insanlar viagra öncesinin o yorucu da olsa mutlu yıllarında Amerikan erkeklerinin iktidarsızlıktan müzdarip olduğuna inanmışlardı. Onun için de araştırmacılar kesinlikle maymunları yakalayıp testislerini sökmek için geliyor olmalıydı. Sonra bunları ülkelerindeki laboratuvarlara gönderiyorlardı; orada testisler eziliyor, iksire katılıp kapı kapı iktidarsız Amerikan erkeklerine satılıyordu. Yerliler, William Butler Yeats adında, anlaşıldığı kadarıyla benzeri ve önceki dönemlerde yaşamış, yaşını inkâr etme meraklısı seçkin bir yeni ilaç kullanıcısını herhalde tanımıyorlardı. Elbette doğru olsaydı bu, daha önce tartıştığımız primat yapı çatısı türünün ilginç bir örneğini oluştururdu.[22]

Bunun ilginç bir de alt hikâyesi var: Bu iksir ve ilaçlara en fazla ihtiyaç duyanların ciddi iktidarsızlık sorunu olduğu düşünülen profesyonel Amerikan futbol oyuncuları oluşu. Fakat Dr. Freud'un da varacağı kanı gibi, bizim Batı Hint Adalı analistlerimiz futbolcuların sert oyunlarıyla izleyicilerini gerçek erkek olduklarına inandırmaya çalıştıkları sonucuna varmışlardı. Bunun için de maymun hayası kokteyllerine ihtiyaç duyacaklardı kuşkusuz.

[22] Bunu evde denemeyin.

Anlaşılmayan nedenlerden ötürü Batı Afrika'da bazı bölgelerdeki köylerin yakınlarında arada sırada insan olmayan primat sayısında artış görülüyordu. Yazarlardan birinin uzun bir zaman geçirdiği uzak bir bölgede yerliler buna zarif bir açıklama getiriyordu: "Maymunlar çoğalıp dünyayı ele geçirmeyi planlıyor." İnsanlar âleminde yaşayıp onları kullanmak için "insanları ehlileştirmeye" girişmişlerdi. "Maymun Tanrı'ya" (King Kong benzeri bir figürdü bu) inanan insanların yaşamasına izin verilecekti. Din mi, değil mi şimdi bu?

Tüm bunlar beynin jöle kıvamlı dokusunda olup biter. İnanma süreci büyük ölçüde frontal loblarla posterior medial frontal kortekste gerçekleşir, yumuşak beyin bölümleri karar alma ve belirsizlikle baş etmede daha önemli rol oynar.[23] Ancak bazı dinsel anlarda bu her zaman böyle olmayabilir. Örneğin çok dindar kimselerin, tanrının onların ruhlarına girerek "onların ağzından konuştuğuna" inandıklarında frontal lob faaliyetlerinde düşüş kaydedildiğine dair araştırma raporları vardır. Başka incelemeler, müminlerin sağ beyin küresinde inanmayanlara kıyasla daha fazla elektrik aktivitesi olduğunu göstermektedir.

Nörofizyolog Michael Gazzaniga, neokortekste bir "öykücü" olduğunu varsayıyor. Öykücü çoğunlukla yanılsa da hikâyesinin hayatta kalma değeri olabilir. Genelde beyin kimi davranışların arzu edilen sonuçlarına ilişkin detaylar sunan mutlu hikâyelerden hoşlanır. Dinlerin sunduğu çoğu hikâye bu sınıftandır, bundan ötürü de yararlı olabilir. Öte âleme inanmanın nesi yanlıştır ki?

Olgusal olarak din yanılsamaları, beynin deneyimin boşluklarını doldurma hareketlerinin sonucudur. Bilinmeyene bir somutluk kazandırırlar. Bir de elbette kurallar izlenmediğinde veya tanrılar ve onların temsilcilerine biat etmek konusunda içtenlikten uzak olduğunda olacakların betimlendiği dehşet uyandırıcı hikâyeler vardır. Yine Dante ve Hades üzerine yazılmış çeşitli turist rehberlerini düşünün.

---

[23] J. N. Wood ve J. Grafman, "Human Prefrontal Cortex: Processing and Representational Perspectives," *Nature Reviews* 4 (2003): 139-47.

Büyük dinlerin kutsal metinlerini bu açıdan okuyabiliriz. Bu hikâyeler inananlara, zaman içinde ve sayısız kere gözden geçirildikten sonra gerçeklikleri başarıyla sunmuştur. Dünyadaki muazzam inanan sayısı düşünüldüğünde, beynin yaptığından başkasını yapması mümkün müdür diye sormak gerekir. Doğası ve çalışma biçimi böyleyken bu, yegâne sorunsuz işleme biçimi midir? Zaman içinde etkili *beyin sakinleştiricisinin* tek biçimi midir? Bacağın yürümesi gerektiği gibi onun da, tüm diğer primatlardan daha dik başlı olan bir tür içindeki rolünü sürdürebilmek için bu şekilde hareket etmesi mi gerekiyor?

Bu Dünyadaki Ömür Bir Anlıksa Neden Bu Kadar Telaşlanırız?

İnançlarda hafıza çok önemlidir. Birincisi beynin sınırları, kısıtları vardır. Kısa dönem hafızası kısıtlıdır. Bilgisayardan çok yazarkasayı andırır. Bazıları yaşadıklarından çok şey, bazılarıysa pek az şey hatırlar. Kimse her şeyi anımsamaz. Bir şey bir zamanlığına anımsansa bile hafıza kaybı herkes için çok büyüktür. Bir hafta önce, hatta dün yaşadıklarınızı hatırlamak için olanca gayretinizi gösterin, nerede kalmış beş yıl öncesi. Yeni anılar gün boyu silikleşir ve uykuda pekiştirilmeleri gerekir. (Bunun REM uykusunun önemli bir işlevi olduğu ortaya çıkmıştır.) Pekiştirilmelerinin ardından hatırlandıklarında da kalıcı olmaları için anıların canlandırılmaları, bir anlamda güncellenmeleri gerekir.[24] Canlandırıldıkları sırada da, hafızamız bizi yarı yolda bıraktığında çoğunlukla yeniden düzenlenirler,[25] ve elbette tekrar hafızayı iyileştirirler. Birkaç denemenin ardından kişi daha fazla egzersiz gerekmeden telefonunu doğru hatırlayabilir. Artık ha-

[24] M. P. Walker et al., "Dissociable States of Human Memory Consolidation and Reconsolidation," *Nature* 425 (2003): 616-20.

[25] L. C. Lee vd., "Independent Cellular Processes for Hipocampal Memory Consolidation and Reconsolidation," *Science* 304 (2004): 839-43; B.E. Depue vd., "Frontal Regions Orchestrate Suppression of Emotional Memories via a Two-Phase Process," *Science* 317 (2007): 215-19.

fıza olmaktan çıkmış, ritüele dönüşmüştür. Bazı dinsel inanç ve törenlerin defalarca tekrarlanmasının nedeni kuşkusuz budur. Hafızası zayıf kişiler bile bunları anımsayabilir ve dışarıdan izleyenler de böylece farkına varıp daha çok ilgi gösterebilir.

Çok işlevli beyin merkezleri tüm bunlarda işin içindedir. Hippokampus ile prefrontal korteks belirleyici işlev merkezleridir. Hafızayı ve hafızanın yeniden yüklenmesini pekiştirirler. Amigdala ile bağlantılıdırlar. Bu da anıların duygu ve heyecanlardan etkilendiği gibi muazzam bir gerçeğin ortaya konulması anlamına gelir. Duygu yüklü anlarla birleştiğinde hafızanın güçlendiğine dair akla yatkın kanıtlar bulunmaktadır. Kulağa hoş geliyor. Çoğunlukla çarpıcı teatrallikleri ve amigdala üzerindeki kaçınılmaz etkileriyle dinsel canlandırmalar burada söz konusudur. Beyinde korkunun hafızayla ilişkisi *Air Force One* için bir reklam fotoğrafı çekimi sırasında hastalıklı bir kanıta kavuşmuş oldu; başkanlık uçağının Özgürlük Anıtı etrafında dönerken bir savaş uçağı tarafından izlenmesi, 11 Eylül saldırılarının yaşandığı bölgeye yakın oturanların kendilerini binalardan dışarı atmasına neden olmuştu. Girişim ne kadar aptalcaysa tepki de o kadar çarpıcıydı.

Bu ve benzeri olayların kimyasal karşılıkları vardır. Örneğin bilmek zevk verir. Bir kavramı anlamanın haz doğurduğu düşünülmektedir. Bir yap-bozu tamamlamak bir çeşit beyin egzersizidir. Yoksa neden bulmaca ve Sudoku çözelim? Anlamak opioid reseptörlerinden zengin merkezlerle dopamin sistemini harekete geçirir. Tat alma duyusunun leziz şekerlemeler, tatlılara verdiği tepkiyi, beyin de tatlı fikirler karşısında gösterir.

Anlamanın bir sonucu da stresin azalması ve yokuş yukarı tırmanışın ardından sırttaki yükün bir yana bırakılmasının uyandıracağı histir. Bir tür bilişsel özgürleşme yaşanır. Fikirler nahoş olabilir; ama haz da verirler.

Ancak her şey o kadar basit değildir. Örneğin fMRI incelemeleri, aynı filmi seyreden iki kişinin seyir sırasında ben-

zer fMRI beyin aktivitesi yapısı sergilediğini gösteriyor.[26] Bir otomobil takibini aynı şekilde görüyorlar. Ancak sıra gördüklerini açıklayıp yorumlamaya geldiğinde tıpkı sinemaya birlikte gidilen ilginç fikirli bir arkadaşla girişilen tartışmalarda olduğu gibi kişisel profilleri farklılaşıyor.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kadınlarla erkekler aynı işleri beyinlerinin farklı bölümlerini kullanarak yaparlarken aynı bölümleriyle farklı işler yaparlar. Kadınların amigdalası erkeklerinkinden farklı biçimde harekete geçer. Dinlerde metin ve dogmaların tekrar eden yorumlarına bu kadar ağırlık verilmesinin temelinde yatan pek çok unsur vardır. Kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklar kuşkusuz ağır basar ve becerili dinlerin bunları kucaklaması gerekir. Elbette her biri farklı noktalardan yaklaşsa da cemaati oluşturanlar arasında benzer yorumlar geliştirmenin gereği açıktır.

Aynı uyarana getirilen yorumlar farklılaşacaktır.[27] Böylesine görsel ve doğası gereği dramatik olmakla birlikte dinler filmlerden ibaret değildir. Sonuçta günah konusunu özlü bir şekilde aktarmak için Adem ile Havva'nın çıplaklığa, yılan, elma ve tüm diğer süslemelere gerçekten ihtiyacı mı vardır?

Dinler inanç şemalarıdır: inanan için ölümüne ciddi sistemlerdir. Burada ilginç bir ikilik ortaya çıkar. Aynı yüce güce inananlar sözgelimi din adamlarının niteliklerine, bunların nasıl davrandığına vb ilişkin olarak sosyal bir toplantı konusunda tartışan karıkoca gibi çoğunlukla da belirgin bir biçimde farklı yaklaşımlar sergileyebilirler. Ama bu farklılaşma sadece rahip filanca ile imam falancanın tarzına ilişkindir, altında yatan gerçekliğe değil. Böylesi bir gerçeklik konusunda düşülecek anlaşmazlık, imgelenenler üzerine varılmış uzlaşmaları zorlayacaktır.

Topluluğun çok sayıda mensubunun Teslisin yeri gibi imgelemler konusunda görüş ayrılığına düşecek olduğunda

[26] L. Pessoa, "Seeing the World in the Same Way," *Science* 303 (2004): 1617-18.

[27] S. C. Pepper, *World Hypotheses* (Berkeley: University of California Press, 1942).

Reformasyon hareketi ya da Şii ve Sünni Müslümanlar arasındaki veya belki gelecekteki Anglikan Kilisesi gibi resmi ayrılışlar ortaya çıkabilir.

Bu tür ayrılıklar son derece ve şiddetle ciddidir. Hayal gücü etrafındaki şiddet, çarpıcı bir seyir.

Bölüm 10

Peki Sizin Beyin Sakinleştiricisi Puanınız Kaç?

İnsanlar başarılı *beyin sakinleştiricisi* konusunda çeşitlilik gösterir mi? Bazıları *beyin sakinleştiricisine* eşdeğer şeyler yaşar mı? Pek cansız bir sakinleştirici üreten tembel bir korteks işleyişine mahkûm talihsizler de var mıdır?

Sayısız insanın bir şekilde astroloji burçlarından etkilendiğine inandığı şekilde insanların birer *beyin sakinleştiricisi* skoru olduğunu düşünebilir miyiz? Herkes, yeni bir potansiyel sevgiliye, "Burcun ne?" diye soran birilerini tanıyordur. Bu kişiler yaşamlarına ilişkin önemli kararları, varsaydıkları gezegenlere bağlı ve kronolojik etkileri temel alarak veriyor olabilirler. Astroloji köşelerinin pek çok gazetenin ve diğer çeşitli medya organlarının önemli bir özelliği olmayı sürdürmesiyle astrologların bunun haricinde gerçek yaşamda başarılı olmuş insanların hayatlarında mühim bir rol oynamaya devam etmesi, astrolojiye inanmayan çok kişi için şaşırtıcıdır. Astrolojinin hammaddesinin de yıldızlı evrende insan hayatının evinden fiziksel olarak hayli uzak olaylar olması da çok ilginçtir.

Ama burada da bir gerçeklik vardır: Sıradan insanlar herhalde rastlantısal bir evren vatandaşlığını pek benimseyemez. Bundan ötürü, her ne kadar keyfi, uzak ve varsayımsal, sanal olabilse de daha görünür bir şekilde düzenli başka bir evrenle bağ kurarlar.

Böyleleri için bir *beyin sakinleştiricisi skoru* olası bir hareket biçimi ya da hayat arkadaşı seçimi konusunda yararlı bir bilgi sunar mıydı? Belki. Denemeye değer, değil mi? Bu

meseleleri daha sağlam ve somut bir şekilde ele almaya örnek olabilecek küçük bir öykü geliyor şimdi. Bu ufak bölüm, ham ancak tümüyle de üstünkörü olmayan bir şekilde beyin aktivitesi, yapısı ve insan doğasına ilişkin bildiklerimize dayanıyor.

✣✣✣

Bir zamanlar Güney Oregon'da işitilmiş bir öykü bu. Kahramanı Jim L. karısı yeniden hamile kaldığında Jim'in iki oğlu vardı. Hamilelik dönemi iyi geçmiş; ama doğum sırasında ortaya çıkan beklenmedik komplikasyonlar sonucu Bayan L. tek yumurta ikizlerini dünyaya getirdikten kısa süre sonra ölmüştü. Çocuklarına isim vermek Jim'e kaldı.

Doğumu beklerken tek yumurta ikizlerinin genleri ve kişiliklerinin aynılığı üzerinde duran bir yazı okumuştu. Oğullarına ne ad vereceğini bilemiyor, birinden birini de kayırmak istemiyordu, böylece ikisine de William ismini verdi.

Zaman geçti. Çocuklar büyüdü. İsimleri etrafındaki karmaşayı çözümlemek için aile, arkadaşları ve kasaba halkı bunları "1" ve "2" olarak çağırmaya başladı. Ama karışıklık sürüyordu. Görünüş ve kişilik olarak birbirlerinden ayırt edilir gibi değildiler. Çoğunlukla da karıştırılıyorlardı. Duygusal, fevri ve ne istediklerini bilemeyen ağabeylerinin tersine 1 ile 2 sakin, mesafeli ve son derece becerikliydi. İkisi de doktor oldu.

Gerçek olsun ya da olmasın bu öykü *beyin sakinleştiricisi* skorunuzu değerlendirmeyle ilgilidir; skor kısmen genlerinizden kaynaklanır.

Aynı ortamda yetişmiş tek yumurta ikizleri arasında diğer çocuklara kıyasla farklılıktan çok benzerlik vardır. Doğumdan sonra ayrılıp farklı sosyal, fiziksel ve ekonomik çevrelerde büyüdüklerindeyse hâlâ benzer olmakla birlikte daha fazla farklılık gösterirler.

Böylece bireyin *beyin sakinleştiricisi* skorunu etkileyen en az iki unsur mevcuttur. Bunlardan biri kişinin genetik

yapısıdır.[1] Bazı bebekler doğuştan sakin, uyumludur, yaşam koşullarına görece olarak daha kolay uyum sağlarlar. Diğerlerinin öyküsüyse farklıdır. Dünyaya gelişlerinden başlayarak hayata uyum sağlamaları zorlu olur. Böyle bebekler için kolay olan çok az şey vardır.

Elbette göz önünde bulundurulması gereken başka çok önemli farklar da bulunmaktadır. Kimi insanlar uzun kimi kısa boylu olur. Çeşitliliğin çan eğrisi herhangi bir topluluğun üyeleri arasındaki gerçek farkları ortaya koyar. Bu doğada temel bir örüntüdür ve doğa mı çevre mi ezelidir konusunu ele almaya başlamamız gereken yer de burasıdır. Bunlara ek olarak, daha önce de belirttiğimiz gibi strese verilen tepkide çarpıcı cinsiyet farkları işin içine katılarak yaşamın görünürde ilintisiz alanlarında da farklılaşmalara yol açar.[2]

Genetik elbette yalnızca başlangıçtır, hiçbir şekilde nihai ya da belirleyici değildir. İkinci unsur çocukluğun geçtiği çevredir.[3] Doğuştan sakin, sokulgan bir çocuk, bakıcılarının ihtiyaçları karşısında duyarsız kalması ve bu ihtiyaç talebinin karşılıksız bırakılması halinde bu özelliklerinin bir kısmını yitirebilir. Dünyaya geldiğinde huzursuz ve fazla uyumlu olmayan bir çocuksa ana babası ihtiyaçlarına sevgiyle karşılık verdiğinde zamanla sakinleşebilir.

Burada kişinin strese koşullarla gelen duyarlılığını –bu unsurların etkileşiminin sonucu olan *beyin sakinleştiricisi* skorunun zeminini– tanımlamaktayız. İkiz olsun olmasın çoğu birey için stresli ortamlara duyarlılık derecesi büyük ölçüde geç ergenlik ya da erken yetişkinlik döneminde yerleşir. İnsanlar bu kapasiteyi çevrelerine taşır. Bir uçta en düşük stres koşullarına bile duyarlı bireylerin bulunması nerdeyse doğanın bir işidir denebilir. Diğer uçtaki kişilerse en yüksek stresli ortamlarda bile sihirli denebilecek bir uyumla yaşaya-

---

[1] Z. Zhou vd., "Genetic Variation in Human NPY Expression Affects Stress Response and Emotion," Nature 452 (2008): 997-1001.

[2] A. Troisi, "Gender Differences in Vulnerability to Social Stress: A Darwinian Perspective," *Physiology and Behavior* 73, no.3 (2001): 443-49.

[3] S. B. Baylin ve K.E. Schuebel, "The Epigenomic Era Opens," *Nature* 448 (2207): 548-49; A. Eccleston vd., "Epigenetics," *Nature* 447 (2007): 395-440.

bilir. Tüberkülozda da olduğu gibi, stresli ortamlara verilen tepkinin en önemli belirleyeni "konak faktörüdür."

Bu halleriyle *beyin sakinleştiricisi* skorları olumsuz beyin-beden etkileşiminde ancak kısmen öngörü sunar. Kişinin sosyal, fiziksel ve ekonomik ortamındaki stres derecesi de aynı ölçüde önemlidir. Polislik, itfaiyecilik, savaş zamanı askerlik, hava trafik kontrolörlüğü ya da yoğun rekabetin yaşandığı sektörler (örneğin döviz işlemleri) gibi dikkat gerektiren ve zaman zaman tehlikeli ortamlar olumsuz beyin-beden hallerine yol açar. Öte yandan kütüphaneciler, büyük şirketlerdeki sekreterler ya da tek katlı binalarda cam temizleme işi yapanlar işlerinde orta düzeyde stresle karşılaşır.

Beraberlerinde getirdikleri kadar çeşitli ortamlarda çalışanların yaşadığı stres düzeyleri de farklıdır. Ev en düşük seviyede stresli olabilir ancak işyerinde bu düzey yüksektir. Olasılıklar sınırsızdır. Aynı ortamdaki stres düzeyi zamanla da değişebilir. Sorunlu ve stresli bir evliliği olan çiftler farklılıklarını çözümleyip ilişkileriyle bağlantılı gerilimin büyük ölçüde ortadan kalktığını deneyimleyebilirler. Ya da kişi çok düşük düzeyli stres barındıran bir işe girmişken ekonomik durgunluk yüzünden bir anda işinden olabilir. Ortamının rengi tozpembeden öfke moruna dönüşmüştür.

Sonra *beyin sakinleştiricisi* kapasitesi vardır. Kapasite sonucu nasıl çıkarsa çıksın büyük ölçüde *beyin sakinleştiricisi* skorundan bağımsız görünmektedir. Kötü ortamlara son derece duyarlı ama *beyin sakinleştiricisi* kapasitesi de yüksek kişiler vardır. Fakat başka duyarlı insanların bu kapasiteleri de düşüktür. Bu farkları açıklamak için –Freudcu, Jungcu, bilişsel sınırlar, zekâ, eğitim vb– pek çok açıklama önerilmişse de inandırıcı veri azdır. Eldeki bulgular genlerle yetişme tarzı arasındaki karşılıklı etkileşime işaret etmektedir ki bu da pek şaşırtıcı değildir.

Beyin Sakinleştiricisi Skorunuzu Saptamak

Günlük gazetenizde *beyin skorunuza* dayanarak gününüzü nasıl geçireceğinize dair yol gösteren bir köşe olmasa da,

bu skorunuzu saptamanın bir yolu var mı? Evet. Tümüyle de keyfi, varsayımsal ve tartışmaya açık. Yine de insanların hayatlarını nasıl sürdüreceğinde önemli bir faktör gibi görünen bir şeyin değerlendirilmesinin pratik ve kullanıcı dostu bir yolunu sunabilir. Gelin, biraz eğlenelim.

A Ölçeğini kullanarak son bir yıl boyunca kendinizi asgari stresli ortamlarda günde ortalama kaç kez hayal kırıklığına uğramış, öfkeli ve/veya engellenmiş hissettiğinizin puanını çıkarın.

A Ölçeği: Asgari stresli ortamlarda kendinizi günde kaç kez hayal kırıklığına uğramış, öfkeli ve/veya engellenmiş hissediyorsunuz?

Günde 1-2 kez	Günde 3-5 kez	Günde 6-9	kez 10 ya da daha fazla
☺☺	☹☺	☹☹	☹☹

Ortam asgari stresliyken kendinizi öfkeli ve düş kırıklığına uğramış, engellenmiş hissetme sıklığınız, *beyin sakinleştiricisi* skorunuzun yerinde bir temsilcisidir. (Elbette tüm bu bölüm içindeki bölüm gibi bu da kurmacadır.) Günde 1-2 sefer düşüktür, sizin gündelik yaşamın normal ve rastlantısal stres durumlarına en düşük derecede duyarlı olduğunuz anlamına gelir. Günde 3-5'lik bir skor ortalamaya yakın, ancak biraz altında olduğunuzu gösterir. Gündelik yaşamın normal ve önlenemez streslerinin çoğundan etkilenmiyorsunuz demektir. Yine de belirli bir hassasiyet mevcuttur.

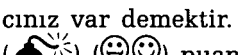
Günde 6-9 seferlik bir skor talihsiz bir şekilde ortalamanın üzerinde olduğunuz anlamına gelir. En düşük seviyede stresli ortamlarda bile duyarlı ve sıklıkla olumsuz beyin-beden halleri yaşamaya eğilimlisinizdir. 10 ve üzeri bir puanlama hassasiyet ölçeğinin üst ucunda yer aldığınızı gösterir. Bu skoru saptayan kişilerde olumsuz beyin-beden halleri istisnadan çok kuraldır. Burada da keyfi bir belirleme yaptığımızı tekrarlayalım. Fakat lütfen Pluton ya da ayın tesadüfi

konumlarından değil, gerçek koşul ve hikâyelerden yola çıktığımızı da akılda bulundurun.

Elbette bir de insanların yaşadığı *gerçek* ortamlar vardır, bunlar da en düşükten en yüksek stres seviyesine çeşitlilik gösterebilir. B Ölçeğini kullanarak bulunduğunuz bütün ortamlar bir araya geldiğinde ortaya çıkan stres düzeyi ortalamanızı çıkarın.

B Ölçeği: Bulunduğunuz ortamların ortalama stres düzeyi

	Düşük	Orta	Yüksek	Yoğun
Stres düzeyi =				

A Ölçeğinde yoğun stresli bir ortamda () skorunuz (☹) ise optimal *beyin sakinleştiricisi* kapasitesine ihtiyacınız var demektir. Öte yandan, düşük stresli bir ortamda () (☺☺) puanı elde ettiyseniz ortalama *beyin sakinleştiricisi* kapasitesi yeterli olacaktır. Ya da her ortamda () skorunuz (☺) ise *beynin sakinleştirilmesini* başarıyla gerçekleştirebileceksiniz. Ve altını çizelim, çoğu kişi *beyin sakinleştiricisi* skorunu, bulunduğu ortamların stres yoğunluğunu ve *beyin sakinleştiricisi* kapasitesini öğrenir.

Çılgınca mı, akıllıca mı, nedir bu? Nasıl kullanılır? Astroloji, ideolojik siyaset ya da pek az veya hiç yeterli kanıtı olmayan diğer bir aşırı karmaşık spekülasyonlar paketi mi? Belki. Ancak bu analiz, deneyim ve büyük miktarda da psikolojik ve psikiyatrik gözlemle tutarlılık sergilemektedir. İnsanların stresli ortamlara hassasiyeti ve bunlara bizim *beyin sakinleştiricisi* dediğimiz şeyle karşı koyma kapasiteleri arasında önemli bireysel farklar bulunduğu bilimsel olarak açıkça gösterilmiştir. Nitekim stresle en azından geçici ola-

rak baş edemeyenler için hastaneler ve yatıştırıcı bir şekilde başkalarına tahammül edememekle kalmayıp, böylelerini kendileri arayanların bir araya geldiği toplantı ortamları vardır.

Dinin tüm bunlardaki yeri nedir? Stresli ortamlara çok hassas kişiler bir dinin etrafında mı bir araya gelir? Katrina kasırgasının ardından New Orleans gibi bir ortamdaki stres düzeyiyle kişinin *beyin sakinleştiricisini* kolaylaştırmak için dine yönelmesi arasında bir ilişki var mıdır?

Şu anda elbette böyle ya da bu çapta başka sorulara cevap vermenin imkânı yok. Fakat bir dizi olgu olası yanıtlar sunuyor. Belirtmiş olduğumuz gibi yetişkinler dünyasının en az yüzde 80'i bir dine bağlı olduğunu söylüyor ve bu insanların büyük bir bölümü de dua etme, ibadethanelere gitme, dinsel işaretleri üzerinde taşıma, bağlılığını ortaya koyma ve cennet ile cehennem versiyonlarından birini düşünme gibi gözlemlenebilir dinsel davranışlar sergiliyor.

Sonuçta gündelik yaşamın kronik değilse bile zaman zaman ve potansiyel olarak stresli olduğunu kim inkâr edebilir ki? Dinlerinden hoşnut, onunla huzur bulduğunu bildirenlerin sayısı (kişilerin kendi bildirdikleri çok güvenilir olmamakla birlikte) hoşnut olmayanların iki katıdır. Ölümcül hastalar dinlerini nadiren bırakır. Ömürleri boyu dinsiz yaşamışların son günlerinde bir dini kabul etmesi konuyu ilginç kılmaya yeter. Ölüm döşeğinde din benimsemek vodvil sahnesinden ibaret değildir. Pamuk ipliği inceldikçe ona daha da sıkıca asılmaya başlanır. Korkutucu ve yaşamı tehlikeye sokan deneyimlerden geçmiş olanlar hayatta kalışlarını hemen her zaman yüce bir gücün müdahalesine bağlar ve bunun ardından sıklıkla bir dine inanmaya başlarlar.

Son derece yetenekli biri olan rock gitaristi Eric Clapton 2007'de yayımlanan otobiyografisinde hayatının bir döneminde büyük ve ağır bir belirsizlik yaşadığından, bunu "ilahi" kavramından başka bir şeyle tanımlayamadığından söz ediyor. On yıllar boyunca ağır bir alkol ve uyuşturucu bağımlılığı yaşamış olan sanatçının kortekse bağlı işlevlerinin

kontrolü haricindeki dışsal faktörlerden etkilendiği anlaşılmış. Sonunda bir terapi topluluğu sayesinde bağımlılıklarını aşmayı başarmış. Ayık kalmaya, beyninin şişeler ve torbalardan medet ummasındansa, kendi yeteneklerinden faydalanmasına karar vermiş.

Bu kararın kendi dışındaki güçlerden geldiğine inanmış. Müzisyen olarak ne kadar istisnai ise *beyin sakinleştiricisi* arayan biri olarak bulduğu çare bir istisna olmaktan o kadar uzak ve çoğu insanın çalkantılı yaşamıyla benzer özellikler taşıyor.

Beyin sakinleştiricisine sayısala yakın bir değer oluşturma çabamız biraz hoşça vakit geçirme isteği taşısa da bundan ibaret değil. İnsanların devasa katedraller ya da ufak dua mekânları inşa ederek buralara gitmesi, bu ortak mekânları paylaşması, onların içi ve dışında nasıl davranılacağını öğrenmesi gibi son derece ilginç bir olgu bu mekânlarda aynı şekilde güçlü bir ihtiyacın tatmin edildiğini, en azından ele alındığını düşündürüyor. Beyin başlangıçta yalnız bir sakinleştirici avcısı olabilir ama sonunda kalabalığa –medeniyet, birliktelik, tanıdıklar, biraz müzik, gösterişli kıyafetler, belli belirsiz görünen otoritelerin eski kitapları, günlük ve yıllık programlarıyla o âleme– döner. Bir şeyler olsun da ne olursa olsun.

Umarız, dinin gücünün tek başına, *kudretinin en iyi kanıtının insanları kendi yaptığımız, söylediğimiz ve inandığımıza boyun eğdirmek olan* kadri mutlak yüce bir güce bağlanmaması gerektiği iddiamızı, haddinden fazla vurgulamamışızdır.

Fakat bu muazzam insan ediminin açıklamasının yıldızlar ya da ayın hareketlerinde değil, yüreklerimizde, daha kesin söylemek gerekirse beyinlerimizde yattığını ne kadar vurgulasak azdır.

Bölüm 11

Sonuçtan Çok Başlangıç

Din dünyası girift, renkli bir cangıldır. Buraya kadar okuduklarınızda bu dünyaya ve onun içlerine uzanan yollarında ve öykünün merkezinde yer alan insana neler olduğunu elimizden geldiğince adil ve isabetli bir biçimde bulmaya çalıştık.

Elbette dine odaklandık; çünkü asıl konumuz bu. Fakat genelinde konu cangılın ta kendisi. Baktığımız hemen her yerde, son derece farklı ve eşsiz çeşitlilikte sosyal tarihlere dayanan ortamlar ve güzergâhlarda, tüm bunlarla birlikte sürekli olarak din temasının özünün ayırt edilebilir versiyonlarıyla karşılaştık. Çeşitli toplumlar sonu gelmez ve belirgin bir şekilde kadim, tekrarlayan bir temayı pekiştirmişlerdi. Ulusların hasta olmadıklarında termometrelerinde gördüğü normal sıcaklık gibi bu da beklenen bir ortak özellik. *Beyin sakinleştiricisinin* yollarını oluşturup sürdürüyorlar. Din hemen her zaman bunun içinde.

Dolayısıyla hangi unsurların ortak olabileceği ya da olması gerektiğini ortaya çıkarmaya çalışmak durumunda kaldık. Hem profesyonel çalışanlar olarak hem de asıl, bunun doğru olduğu düşüncesiyle, hepimizin dinsel olarak bildiğimiz davranış ve grupların organik yöneticisi olarak beyne yöneldik. Dünya nüfusunun en az yüzde 80'i şu ya da bu şekilde dine karışmakta ve belli ki din bir biçimiyle sakinleştirici olmakta. En azından bunu demirbaş olarak sürdürmeye yetecek kadar *beyin sakinleştiricisi* almakta. Tüm o yaygaraya, kilise vergileri, camiler, Paskalya öncesi ve Ramazan ayında tutulan oruçlara, yüce güce teslimiyete, cehennem

korkusu ve iyi davranışın zorlu çekimine değer görünüyor.

Şaşırtıcı bir olgu bu. Neredeyse tanımı gereği davranışın temeli açıkça ve cüretkârca doğaüstü. Bu dünyanın dışında. Bunun büyük ölçüde tercihe bağlı olduğunu varsaymak durumundayız ki bu haliyle de pek çok kişi için büyük bir erdem olduğu kadar inkâr edilemez bir kışkırtma aynı zamanda.

Olguyu kuşatan koruyucu atmosfer –ozon tabakası benzeri bir dindarlık– içinde bilinen en az 4200, büyük olasılıkla çok daha fazla din mevcut. Kendilerine bağlı olanların içsel ve dışsal yaşamlarını kuvvetle etkiliyorlar. Toplumların organize olup yönetilme biçimlerini doğrudan belirleyebiliyorlar. Onlara belirli bir mesafeden bakabiliriz. Uzaktan bir mıknatıs inananların davranışı üzerinde itme-çekme gücü uyguluyor gibi görünecektir.

Dansında yer almaktan mutluluk duyulan ancak görünmeyen bir koreograf vardır. Dinler ayrıca dinsel mıknatısça canlandırılmış heyecanları, düşünceleri yaşamaya ve yaşatmaya hazırdır. Son olarak, hayret vericidir bu. Sıra dinlerin çeşitliliğini oluşturan ritüellere geldiğinde koreografi mecaz olmaktan çıkar, yaşanmakta olana dönüşür. Dans, kaç yıl sürerse sürsün, hayatın ta kendisidir.

Dinlerin elbette aktif inanmayanlar üzerinde de etkileri vardır. Başka hiçbir şey değilse de bir topluluğun –Hıristiyanları düşünün-, tatil ve kutlama takviminin iş dünyası ve dine karşı soğuk bir bağışıklığı hatta düşmanca bir tavrı olanların zevkleri üzerinde bir etkisi olacaktır. Tutucu Hıristiyanlarla Müslümanların alkolden uzak durmayı telkin etmesi, bir dinsel teorinin kendi evlerindeki insanların özel hayatını bile kontrol etmesinin açık örneğidir. İnananların diğerleri üzerindeki etkisinin gözler önüne serildiği bir yer de, Müslümanların kutsal gününün Cuma, Yahudilerin Cumartesi, Hıristiyanların Pazar olduğu Kudüs'tür. Kent yaklaşık yarım hafta boyunca derin bir nefes alır. Tarihiyle simgeselleşmiş bu şehrin kentsel yaşam ritmi ve odağı inananların yapıp inandıkları, bunun için de diğerlerinin buna karşılık vermek zorunda olduklarıyla tanımlanır. Genelde

inanmayanlar dinin taleplerine karşılık, saygılı bir hoşgörü sınırı içindedir, tersi de geçerlidir. Gaddarlıklar yasallaşarak İspanyol Engizisyonu sırasında olduğu gibi korku verici biçimde tehlikeli hale gelebilir.

Bununla birlikte pek çok toplumda din konusunda emin olmayan, dine kuşkuyla yaklaşan ya da onun hayatları üzerindeki etkisine öfke duyan insanlar vardır. Ya da yaşadıkları atmosferde, inançlarından hiçbir şüphe duymayan komşularınca uyarıldıkları evrenin gizemli güçlerinden korku duyabilirler. Etraflarını kuşatan dinin inanılırlığı konusunda hangi hissi taşırlarsa taşısınlar, diğerlerinin yararlı olan konusundaki seçimi olarak algıladıkları gerçekliğe uyum sağlamaktan başka seçenekleri yoktur.

Kilise ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen yasa ya da mutabakata dayalı uygulamalar herhalde bu meselenin yönetiminin yollarıdır. Birleşik Devletler Anayasası Avrupa'dan getirilen çeşitli dinsel geleneklerin hırslı mensuplarından oluşan koloniler topluluğu için oluşturulduğunda güdülen niyet hiç kuşkusuz bu olmuştur. Birleşik Devletler'de dinsel ve din dışı ideolojiler değişti ve dinler de bu çözücü etkilerden muaf kalamadı.[1]

Ancak daha da çoğunu ortaya koyan bir husus, devlet ile din gücünün Suudi Arabistan'da olduğu gibi tek bir bütün haline geldiği yerlerde görülür. Buralarda siyasetçiler daha basit olabilir; ama baskın çoğunluktan ayrılmak isteyenler için gerçek bir tehlike arz edebilir. Suudi Arabistan'da insanlar sadece İncil bulundurdukları ya da İslam'dan başka bir inanca geçtikleri için idam edilebilir. Taliban'ın çabası dışarıdan bakanlara aşırı görünebilir, ancak kendi sistemi içinde son derece mantıklıdır.

Bununla ilgili daha az çarpıcı; ama yine de tartışmalı çabalara bir örnek, cinsel uygulamalarını Mormonluğun bir

[1] Bu hikâyenin değişik versiyonları şu eserlerde bulunuyor: D. Bell, *The End of Ideology* (New York: Collier Boks, 1961); F. Fukuyama, *Our Posthuman Future* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002); H. N. Smith, *Virgin Land* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950).

dalı için geçerli olan cinsel özgürlük doktrinine dayandıran bazı Amerikalılar çokeşlidir. Ya da Kanada'daki, yaşadıkları ülkenin çoğu Müslümanının gönüllü olarak benimsediği yasalarınca değil, yabancı geleneksel Şeriat kanunlarınca yönetilme talepleri bazen karşılık bulan Müslümanlardır.

Bazı grupların dinsel inançlarının doğruluğu ve önemini, onlarla paylaşmayanlara kimi zaman şiddete varan yaptırımlar uygulamaya hazır olacak kadar emin olması neredeyse alışılagelmiş bir hal almıştır. 19. yüzyılın çoğu özgür düşünceli kişisinin akılcı varsayımı, dinsel kesinliğin eylemleri yönetmede giderek daha etkisizleşeceği idi. Elbette faydacı laiklik gibi kimi formüller akılcı toplumların egemen tercihi haline gelecekti. 2009'daki bir yazısında *Wall Street Journal*'dan Bret Stephens, Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın 1947 yılındaki şu öngörüsünü alıntılıyordu: "Zaman içinde Hindular Hindu, Müslümanlar da Müslüman olmayı dinsel anlamda değil –çünkü bu her bir bireyin kişisel inancıdır– fakat devletin vatandaşları olarak siyasi anlamda bırakacaklardır."[2]

Bu yalnızca Pakistan'da değil hiçbir yerde elbette gerçekleşmedi. Aslında, dinsel farklılıklardan kaynaklanan büyük ölçekli, hatta dünya çapında ölümcül çatışmalar ortaya çıktı. Bunlar sıklıkla, farklı grupların refaha kavuştuğu etnik bölgeler ve din arasındaki kaçınılmaz bağlantıyla körüklendi. Örneğin Harvard Üniversitesi karşılaştırmalı edebiyat profesörü Ruth Wisse, olağanüstü kitabında anti semitizmin –kuşkusuz küçük, neredeyse varolmayan bir topluluğa iliştirilen dinsel bir dürtü– son bin yılın en kalıcı ve fazla yer etmiş, faşizm ve komünizm gibi diğerlerinden daha sürekli bir şekilde etkili olmuş ideolojisi olduğunu ileri sürüyor.[3] Yakın bir geçmişte büyük Alman imparatorluk sürecini harekete geçirerek felaketle sonuçlanmış bir sarsıntıya yol açmış veya günümüzde gençlere başta İsrail'de yaşayanlar olmak üzere

[2] B. Stevens, *Wall Street Journal*, 12 Mayıs, 2009.

[3] R. R. Wisse, *Jews and Power* (New York: Nextbook/Schocken, 2007).

aktif Yahudi düşmanlığının öğretildiği pek çok okulla büyük İslam nüfuslarını meşgul etmektedir.

Dinsel Nefretin Çetin ve Etkileyici Bir Şekilde İfade Edilmesi Genelde Pahalı Bir İştir

O halde neden var?

Dokuzuncu Bölümde din konusunda ortaya koyduğumuz pek çok meselenin akıl karıştıran doğasını tartışmıştık, burada bir başkasıyla karşılaşıyoruz: Neden? Neden bunca zahmet?

Başka koşullarda deniz kıyısına giden, ayakkabı satın alan, uyuyan, Sudoku çözen ya da güllerin üzerine böcek ilacı sıkan insanlar türdeşlerini cezalandırmanın, gerekirse onlara saldırıp öldürmenin hayati ve arzu edilir olduğuna karar veriyor. Hatta bu amaçla sınırları, okyanusları aşabiliyor. Bunu gerçekleştirilmeye değer, hatta tatmin edici buluyor.

Fakat insanları çağdaş askeri donanım ya da zehirler olmaksızın öldürmek zor ve zaman alıcı. Pekâlâ tehlikeli ve kanlı kişisel çatışmalar içerebiliyor. Başka türlü olsa sinemaya gitmeye, iki tür keçi peyniri ya da Elizabeth Taylor'ın biyografisini satın almaya harcanabilecek paralara da mal olabiliyor.

İyi bir çağdaş askeri teçhizatla bile savaşta yaşanır gibi olmayan yerlere yapılacak zorlu yolculuklar söz konusu. Buralara zafer duygusu ya da tereddütle gelen savaşçının, davanın bu kadar önemli ve değerli görülmemesi halinde yasadışı sayılacak yaşam koşullarına katlanması gerekiyor. Kişinin sevip özlediği insanlarla iyi ilişkilerini sürdürebilmesi imkânsız hale gelebiliyor. Ve elbette hiç kimse yaralanmak ya da ölmek istemediğinden kâfir düşman da savaşa canını dişine takarak karşılık verecek, mücadele sefil ve tehlikeli bir hal alacaktır.

Peki ne için?

Çoğu geleneksel iktisatçı kendilerinden emin bir şekilde bize insanların rasyonel davrandığını söylemekten pek hoş-

lanır. Ekonomilerin insanların bir ürün ya da kariyerle diğeri, bir meskenle öteki, bir faks makinesiyle bir başkası arasında mantıklı seçimler yaptığı olgusu üzerine kurulduğu düşünülür. Genelde insanların hayatlarını gündelik akılcılığın genel kuralları doğrultusunda sürdürdüğü varsayılır. Peki ailesini bırakıp Sünnileri, Batılıları ya da Hinduları neden ve nasıl öldüreceğini daha iyi öğrenmek üzere Pakistan'daki eğitim kampına giden genç mücahide ne diyeceğiz? Büyük bir amaç uğruna patlayıcı yüklü otomobili Londra'nın merkezine sürmek için seçilen ve alevler vücudunu sardığında Allah'ın adını andığı işitilen Müslüman nörologa ne demeli? Dinleri uğruna ölmeye can atan her dinden kişinin, görevlerinde başarıya ulaştıklarında seçimlerinin muazzamlığını tümüyle kavradıklarında akıllarından geçen nedir?

Bu sadece arada bir ortaya çıkan dindarlar için de geçerli değil. Devrime, çağdaşlaştırma ya da gelişim veya geçmişe dönüşe inanmayan birileri soluk almaya devam ettikçe her şeyin yitirileceği gibi önemli bir kavramın sayısız laik örneği de mevcut. Sözgelimi, 1912'de yayımlanan ve Fransız Devriminin ölümcül bir yandaşını konu alan sürükleyici eseri *The Gods Will Have Blood*'da (Tanrılar Susamıştı, Kelepir Kitaplar, İstanbul) Anatole France, Paris'teki Adalet Sarayının duvarına kazınmış devrim sonrası sloganı "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik: ya da Ölümü nasıl uyarladığını anlatır.[4] "Ya da ölüm" formülü insani meseleleri iyileştirme yönündeki sayısız sosyal hareketin gözdesi olmuştur. SSCB'nin Gulaglarından İspanyol Engizisyonuna, Pol Pot'un politik icralarından Çin Kültür Devrimine, Fidelcilik ve benzerlerine büyük yeni günün gerçek ya da varsayımsal düşmanlarını öldürmeyi geçerli kılıp aklama öteden beri destek görmüştür. Mucizevi bir şekilde kan, iksire dönüşür. Soykırımcı Naziler orijinal değil, sadece daha iyi organize olmuş, etkili ve sınai idi.

[4] A. France, *The Gods Will Have Blood* (New York: Penguin, 1980, ilk 1912'de yayınlandı). Ayrıca *bkz.* T. Carlyle, *The French Revolution* (New York: George Routledge, 1904).

Bunun *beyin sakinleştiricisinin* en uç noktası olması ihtimali olduğunu mu ortaya atmaya kalkışıyoruz? İşler sadece daha da beter olayların örtbas edebileceği kadar kötüye mi gidiyor? Nasıl olabilir bu?

Hayat çalkantılarla geçer. Akıp giden bir mükemmellik düşünün, üzerine, eğitim almaya çalışma, çocuk yetiştirme, yaşlanan ana babanın ihtiyaçlarını karşılama, çene ameliyatı geçirme ve huzursuzluk, kafa karışıklığı yaratan ekonomik, siyasal koşullara göğüs germe gibi yaşamın önlenemez olaylarının gölgesi düşer.

Neden başka insanlar doğru hareket etme, doğru yaşama yolunu anlayıp kabul etmez? Kutsanan inançlı bir dizi kutsal metin bunları büyük bir güvenle mi savunmuştur? Ama insanlar öyle değildir. Neden din liderlerinin otoritesini kabul edip de onların dediğini yapıp kabul etmezler ki? Ruel Marc Gerecht'in söylediği gibi: "Sözde 12 Haziran (2009) devrimi, İran'ın, İslam tarihinin canlanan umudu, dünyanın Muhammed Peygamber'in erdemli cemaatine yakın bir hayata yeniden doğabileceği fikrine verdiği karşılıktır."[5]

Bu kitapta insan beyninin bir nedenle –belki de şu anda yaşadığımızdan daha basit bir dünyada evrimleşmiş olduğu için– rahatsızlık verici gerçeklerle sakin bir biçimde baş edebilmek konusunda yetersiz kaldığının altını çizdik. Beyin, cennet ya da çeşitli laik ütopyalar ve hatta spor takımlarının şampiyonluk sezonları biçiminde yarattığı mükemmelliği yeğler görünüyor.[6] Bu muhteşem başarılar hayatın huzursuz edici özelliklerini uzaklaştırarak talihli katılımcıya durmadan akan hoşlukları çekecektir. Ütopyalar ben-topyalar haline dönüşür. Ancak İranlıların ve diğerlerinin gördüğü gibi, bu gerçekleşmez.

Beynin rahatsızlık verici gerçeklerle karşılaştığında nasıl da kas gücüne dayanır olabildiğinin bir işareti, din savaşlarına katılmak ve din uğruna ölmek, dönem dönem hayatın

[5] R. M. Gerecht, "The Jihad and the Ballot Box," *New York Times*, 21 Haziran, 2009.

[6] P. Boyer, "Bound to Believe?" *Nature* 455 (2008): 1038-39.

kötülükleri ve kişinin yaşamının ilacını sunar gibi göründüğünde ortaya çıkar. İnsanı oradan oraya sürükleyen yıpratıcı bir hayat, cennet düşünün arka yüzüdür. Yaşanmakta olan hayat o kadar mutsuz algılanabilir ki tek çaresi, kusursuz cennet şemasının güzelce işaretlenmiş yolunda kendini yok etmektir.

Bu kişisel umutsuzluk ve teslimiyetten doğmuş sıradan bir intihar, teorik bir dava değildir. Hayır. Din uğruna ölmek zarif, kusursuz, huzur verici bir oturma odasına geçiştir. Ve hatırlayın, o cennetsi mükemmellik oraya gitmek isteyenler, gideceğini umanlar ya da başkalarına yerinde ve inançlı eylemle onların da oraya gidebileceğini anlatmayı yaşam amacı haline getirmişlerden gayri kimse tarafından kanıtlanmamıştır.

Kayda değer bir olgudur bu. O dünyaya döner dururuz. Tüm o sayısız kadrosu, gösterileri ve insan elinden çıkmış sanat eserleriyle Metropolitan Opera kadar beklenmedik bir olgu. Biri çıkıp Broadway ile Manhattan'ın 66. sokağının kesiştiği köşede nasıl inanılmaz bir itici gücün ifadesini bulduğunu soracak olsa cevap opera dünyası kadar inandırıcı bir şekilde cennet de olabilirdi.

Cenneti Düşünmek

Bu kitabın bir konusu da beynin pek çok şey algıladığıdır. Yüce güçler, üstün otoriteler ve göze görünmeyen, belki uçup gidici; fakat sonuçta önemli etkiler tasavvur eder. Algılarına gerçeklik atfetme kapasitesi de vardır. Tıpkı bir noter gibi beyin de tasdik eder. Sayısız durumda sembolik olgulara gerçek ve elle tutulur olgu ve olaylara inandığı yoğunlukla inanabilir.[7] Beyin inanç salgılar. Belirttiğimiz gibi, böyle bir inanç da çoğunlukla eylemlerin temelidir. Bunlar dinin gereklerini şahsen yerine getirmek, tekeşliliğe bağlılık gibi kişisel, Katolik Kilisesi topluluğu ya da Müslüman Halifeliği-

[7] P. Bloom, "Religion Is Natural," *Developmental Science* 10 (2007): 147-51.

nin yeniden tesisi benzeri puslu, mücadeleye hazır düşlerin örneklerinde olduğu gibi büyük ölçekli sosyal bir nitelikte de olabilir.

Beynin öndeğeri kuşku değil, inançtır.

Deneysel olarak tetiklenen dinsel düşüncelerin aldatmada düşüş ve yabancılara karşı artan özveri ile ilişkilendiğini gösteren incelemeler vardır.[8] Fakat laboratuvarda gerçekleşenin sokakta tekrarlanması şart değildir. Sokaktaki veriler, ileri sürdüğümüzle, yani insanların bir kez kabul gören bir inanç konusunda bir şeyler yapmasının çok güç oluşuyla daha tutarlıdır. Örneğin başka gezegenlerde hayat olduğuna karar verilirse –pek az sayıdaki– insanların düşüncelerini yönlendiren geçerli teori bu olacaktır. Aynı şekilde, girişin uygun dünyevi tavra bağlı olduğu, aracılığını dinsel figürlerin yaptığı, ilahi bir biçimde yargılanmış bir cennet olduğu belirlenirse o zaman da sisteme bağlı insanların –ki bunların sayısı çok çok fazladır– ne yapacağına yol gösteren de bu olur.

Odağında harekete geçebilecekleri bir şeydir bu. Etkili oldukları bir şey. Bağışlama satın alabilirler. Başka bir ülkedeki gizli bir aşk ilişkisinden vazgeçebilirler, dini bayramlarda oruç tutabilir ya da özel sözcükleri zikredebilirler. Dinsel erdem arayışı neredeyse insanların başarmak istedikleri kadar çok kaynak tutabilir. Harcayabildikleri, zevk duyabildikleri ve haklı çıkarabilecekleri kadar çok zamanlarını alabilir.

Türümüzün becerili beyni korkuları açıkça görüp seçebildiği gibi kendisi de bir dizi korku icat edebilir. Çeşitli belirsizlikle karşılaşıp bunları yönetilebilir bir şema halinde düzene sokabilir.

Belirsizlik ve bilinmeyenle yüzleşmekten kaynaklanan bazı beyin mekanizmalarını ana hatlarıyla belirttik. Bunlar gündelik yaşamın herkesin bildiği özellikleridir. Beyinde ve onun salgılamalarında kimyasal değişikliklere nasıl yol açabileceklerine ve diğer bedensel süreçlerle nasıl bir etkileşim

[8] A. Norenzayan ve A.F. Shariff, "The Origin and Evolution of Religious Prosociality," *Science* 322 (2008): 58-62.

içinde olduklarına değindik. Bunlar olumsuz fiziksel ve psikolojik hallere yol açan yaygın stres kaynaklarıdır. Ona karşılık yaklaşımımızın en önemli noktası, insanların çoğunlukla kendilerini bu olumsuz hallerden korumaya yönelmesidir. Bunu *beyin sakinleştiricisiyle* yapmaya çalışırlar.

Burada değindiğimiz bilimsel bulguların çoğu kimi haftalık periyodlarla olmak üzere yeniden gözden geçirilecektir. Bilimin sağlıklı, zorunlu yoludur bu. Fakat bu, sürecin özüyle ilgili ana mesajımızla karıştırılmamalı: İş beyindedir...

Kaygı ve açık korkuyla baş etmeye dönük tüm bu beyin işini yerine getirmenin bir yolu, beynin inanç sisteminin yaratısı olan dinden geçmektedir. Bu ifademizde ne sansür ne onay olduğunu lütfen göz önünde bulundurun; bu alandaki gerçeklik (kayda değer bir yaygınlık, devamlılık ve önemli bir gerçeklik), olduğunu düşündüğümüz şeyden ibaret.

Bu meselelerde yargılayıcı olmayan bir yaklaşımın öneminin altını bir kez daha çizelim. Neyi amaçladığımızı vurgulamak istiyoruz: din meselesine dengeli bir yaklaşım. Konu doğası, anlamı ve değeri etrafında yeterince uzun zamandır lehte ve aleyhte dikkat çekici çatışmalara yol açtı. Fakat bunlar bizi ilgilendiren ne bir kavga ne de dans davetiyesi oldu.

Bir, İki, Üç: Laik Üçleme

Dinin kolayca karmaşaya kapılan insanı ve içinde yaşadığı topluluğu yatıştırma hedefine nasıl hizmet edebildiğini kısaca yeniden gözden geçirelim.

Üç ana aracını saptamıştık: Olumlu toplumsallaşma, ritüeller ve inançlar.

Dinle ilişkilendirilen hoş, tehdit edici olmayan, tekrarlayan ve kolayca anlaşılır sosyal öğrenme ve aşinalık biyokimyasal sistemin kötücül korkuları terk etmesini tetikler. Biyokimya sansür haline gelir. Bu, arzu edilir sonuçların stres içermeyen yapılarının da yolunu açar görünmektedir. Pozitif toplumsallaşma yelpazesinden yararlanmanın sayısız nörokimyasal faydası var gibi görünüyor. Dindar insanların ibadet gruplarında yaşayabileceği sosyal iletişimler (hazırlığı

saatler, günler sürebilen eğitim ve tekrarlama çalışmalarıyla harcamış olabilecekleri etkileşimler) mevcuttur.

Ritüeller bedeni somut bir şekilde rahatlatır. Koruyucu bir balon, bir tür davranışsal jimlastik salonu oluştururlar. Kortizol gibi bedendeki strese bağlı kimyasal konsantrasyonları düşürürler. Diğer yararlarının yanısıra kan basıncının düşmesine yardımcı olurlar. Beden üzerinde böyle hoş bir etkiye yol açan herhangi bir şey, bedenin sahibi ve efendisinin bu etkileri ortaya çıkaracak koşulların peşinden gitmesine neden olacaktır. Dinin doğallığı ya da fizyolojik derinliği konusunda güçlü bir iddia da kan basıncının düşmesinin doğal bitki örtüsü içinde bulunma ve çok açıkça görüldüğü gibi evcil bir hayvanı okşamayla da ilişkili olduğu olgusudur. Bu etkiler kalabalık kent ortamlarında evde yetiştirilen bitkilerin ve evde bakılan hayvanların dikkat çekici çokluğuna bir açıklama getirir. Bahçeyle uğraşmak herhalde Kuzey Amerika'da en popüler serbest zaman seçeneğidir. Ev hayvanlarının sayısı da şaşırtıcıdır. Bir süpermarkette şöyle bir dolanın, insanlar için ne kadar bisküvi çeşidi varsa neredeyse bir o kadar çeşidin de ev hayvanları için sunulduğunu görürsünüz.

Ev hayvanları ve bitkileri karşısında düşen kan basıncı bize doğallık konusunda bir şey mi anlatıyor? Dinin doğallığı konusunda da mı söylediği bir şey var? Dindarlığın sağlık ve uzun ömür demek olduğuna yönelik güçlü ve çoğunlukla da araştırmalarla desteklenen tahminin temeli de bu olabilir mi?[9]

---

[9] K. J. Flannelly vd., "Beliefs about Life-after-death, Psychiatric Symptomology, and Cognitive Theories of Psychopathology," *Journal of Psychology and Theology* 36 (2208): 94-103; K. J. Flannelly vd., "Beliefs, Mental Health, and Evolutionary Threat Assessment Systems in the Brain," *Journal of Nervous and Mental Disease* 195, no. 12 (2007): 996-1003; M. McGuire ve L. Tiger, "The Brain and Religious Adaptaions," *The Biology of Religious Behavior: The Evolutionary Origins of Religious Behavior*, ed. J. R. Feierman (Santa Barbara, CA: Praeger, 2009), s. 125-40.

Bilinç ve özgür irade konularını ele almadığımıza dikkatinizi çekeriz. Bunun nedeni büyük ölçüde bu alanlarda hızlı bir değişim yaşanması ve bizim bu yöndeki tercihimizdir.

Nihayetinde, daha yüksek beyin fonksiyonları bağlamında dinsel inançlar varoluş ve sosyal yaşamın karmaşıklığını basitleştirici görünüyor. Bu karmaşayı kuşatan muğlaklık ve belirsizliği azaltabiliyorlar. Açıklık ve bilişsel düzenin gerçek yeri ne olursa olsun hayat gailesine getirilen dinsel açıklama ve betimlemelerle defalarca karşılaşmayla yinelenen bir tatmin duyulduğu çok açık. Ritüelin bedende yarattığına benzer bir rahatlık alanını da inanç beyinde oluşturuyor gibi görünüyor.

Açıklama Bilmecesi

Bizi bu kitabı yazmaya iten nedenlerden biri de dinin gücü ve etki alanına getirilen en önde gelen açıklamalardan duyduğumuz hoşnutsuzluk oldu. Meseleyi araştırmak çok önemli olduğu kadar ilginç de görünüyordu. Geldiğimiz nokta, şimdiye dek tümüyle tatmin edici hiçbir açıklama olmadığıydı. Bir yandan taraflı hikâyeler büyük bir ciddiyet içinde anlatılırken izleyebileceğimiz açık ve kapsamlı bir anlatının bulunmaması bizi tatmin etmedi.

Ama neden? İnsanların yanlış yerlerde yanıt aradığı sonucuna vardık. Örneğin bir iddia, dinin, bir dine inanmayan insanlar bocalarken dinsel grupların hayatta kalıp çoğalma şansını artırmasından ötürü biyolojik bir olgu olarak evrimleştiğiydi. Başka bir görüş, genetik grup ayıklamasının bir versiyonunun mevcudiyetine, dinsel tavrın da grupların etkili işlerliğine hizmet ettiğine dayanıyordu.[10]

Bunlar, olanın ancak kısmen çekici açıklamaları. Fakat beyin fonksiyonu ve din arasındaki parmak bastığımız açık bağlantı göz önünde bulundurulduğunda dinin beyne ne yaptığına bakmak daha verimli ve ekonomik görünüyor. Tanrı'nın Beyni olarak adlandırdığımıza nasıl hizmet ediyor? Ve tanrı fikri insan beynine nasıl hizmet ediyor?

[10] D. S. Wilson, "Evolution and Religion: Theoretical Formation of the Obvious," *The Evolution of Religion*, ed. J. Bulbulia vd. (Santa Margarita, CA: Collins Foundation Press, 2008), s. 23-29.

Yinelersek, beynin dinin hem kaynağı hem de din uyaranının alıcı ve idarecisi olduğuna göre, o zaman aynı şekilde neden varolduğunun ve ne yaptığının açıklamasını getiren açıklayıcı araç da elbette yine beynin kendisi olmalıdır. Beynin çeşitli elemanlarının ne yaptığı ve nöro-ileticilerle diğer maddelerin nasıl işlediği konusundaki analizimizde elimizde daha iyi bir açıklayıcı tuttuğumuza kani olduk.

Neyin söz konusu olduğuna bir bakış sunan sınırlı, fakat tarihsel olarak ilginç bir açıklama varoluşçuluktu. Özünde bu, ağır basan dinsel bir doğrulama olmaksızın, bir açıklama şablonu ve inanç sayesinde, hayat ve yaşamaya eşlik eden belirsizlik ile ondan türeyen karmaşa ve bozgunculuğun azaltılabileceği yönünde bir görüştü.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan umutsuzluğa anlaşılabilir entelektüel bir tepkiydi elbette. Yıkım taşlarının yeniden yerine oturtulmaya başlanıldığı bir sırada anlamsızlığa bir anlam getirme, çekici bir savdı.

Fakat varoluşçuluk ne kalıcı ve kayda değer sosyal kurumlar, ilginç bir müzik, çekici bir mimari, ne de etkili dinlerle kıyaslanabilir diğer tefrişatın ortaya çıkışına yol açtı. İkinci Dünya Savaşının geniş bir coğrafyaya yayılmış olsa da yerel kalmış felaketine bir tepki olarak sınırlı ömrü sırasında, Avrupa-Amerika'nın ilgisini nispeten küçük bir sosyal çevrede çekebildi.

Londra Üniversitesi ya da Sorbonne'dan yeni mezun olan bir öğrenci başını alıp Hindistan, Lima ya da Kyoto'ya gittiği gibi, varoluşçuluğun temsilcisi haline gelebilir belki. Ama Avrupa kökenli bir düşünce paketinin bambaşka felsefi noktalardan yola çıkan topluluklara tercümesi er geç sırtta bir yük haline gelecektir. Reenkarnasyonun varoluşçulukla ilgisi ne olabilir ki?

Nedenselliğe çok faklı bir yerden bakmak da bizim için önemli görünüyordu. Böylece ampirik primat bilimindeki devrimin bir sonucu da[11] insanlarla şempanzelerin din

[11] F. de Waal, *Primates and Philosophers: How Morality Evolved* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007).

benzeri tavırda benzer bir yapıyı paylaştığını ileri sürebilir oluşumuz oldu. Her iki türde benzer davranış, beyin yapısı ve karşılaştırılabilir nöro salgılama örüntüleri saptandı. Ruhun sırları konusunda bir anda yeni, daha geniş ve derin bir analiz biçimi keşfetmiştik. Potansiyel bir özgürleşme vaat eden bir sentezin sevinciyle her iki türde *beyin sakinleştiricisi* potansiyelinin ana unsurlarının açıkça görüldüğünü ileri sürdük. Birbirimizden farklıydık; ama aslında yalnız değildik dünyada.

Farklar elbette devasa. Bunlardan gayet renkli ve kapsamlı olan biri, insanların varoluşun anlamına ilişkin muazzam bir inançlar paleti yaratmış olması. Şempanzelerin de bunu yapmış olması muhtemel. Ama öyle olup olmadığını bilmemizin bir yolu yok. Onlar oturup yazmıyor, vitraylar, aziz yontuları yapmıyor, Pazar sabahları rengârenk giyinmiyorlar.

Resmi dinsel şevklerden duyulacak kuşku elbette yerinde olacaktır. Şempanzeler davranışlarını doğrudan etkileyen ayırt edilir ve güçlü bir ilahi varlıktan haberdar olduklarını sergilemiyor. Gündelik hayatlarında işbaşında olan daha büyük güçlerle ilişki içinde olduklarını ortaya koyacak anlar da göstermiyorlar. Ellerini kaldırmak, dua konumunda bükmek, yüzlerini göğe kaldırmak ya da eğilmek gibi insanların diğer evrensel itaat jestleri benzeri beden işaretleriyle bile olsun, daha yüksek bir otoriteye saygı gösterir gibi görünmüyorlar. Ancak grupta karışıklık yaşandığında dişi şempanzelerin yatıştırmak için el çırptığına dair araştırma raporları var. Eğitimli insanlar gözlemcilerin söyleyebildiği kadarıyla belirli yerler, ağaçlar, kayalar, ırmaklar ve benzerlerine özel anlamlar yüklemiyorlar. Sunak, ikona ve haç gibi özel bir saygı gerektiren nesneler yapmıyor ya da belirli objeleri bu şekilde kullanmıyorlar.

Buna karşılık insanların yüce güçler formüle edip bunlara itaat etme becerisi şempanzelerin kendi aralarında paylaşıyor olabileceği her türden sosyal düzeni açıklayıcı teoriden fersahlarca ileride. Bildiğimiz kadarıyla şempanzeler kendi

içlerinde ve hayatları boyunca böylesi saygıyla karışık kavramları inatla kendilerine saklıyorlar. Bu onların, çoğunlukla dinsel değerlere bağlı olduğu düşünülen bir ahlak duygusu ya da kılavuzundan yoksun oldukları anlamına gelmiyor olmadıkları kesin.

Primatları inceleyen bilim insanları diğer primatların ön toplumsal davranışı konusunda giderek daha fazla şey öğreniyor. Grup destekleyici şempanze davranışı, işbirliği, paylaşma, gruba bağlılığın onay görmesi vb üzerine sayısız gözlem yapılmış durumda. Hayvan davranışını inceleyen bilimlerde yaşanmış en renkli ve güçlü tartışmalardan biri de hayvanların hakkaniyet, paylaşma, hatta bireysel itibar duygusuna sahip olması konusu olmuş, bu da çoğunlukla başarıyla gösterilmiştir. Beşinci Bölümde ("Yasa Olarak Din ve Biyolojinin İnkârı") uzunca tartışmış ve ortaya çıkmaya başlayan literatürde bilim ile ahlak arası yeni bir kimliğin ifade bulduğunu ileri sürmüştük. İlk üniversitelerin özünde teolojik amaçlarla, kiliseye haleflerini eğiten lider ve yöneticiler yetiştirmek üzere kurulduğunu hatırlayacak olursak, bilgi ile inanç arasındaki etkileşimin o zamandan bu yana geçirdiği değişim çarpıcıdır.

Din liderlerinin yüce bir güce itaatin ahlaki iletişimin olmazsa olmazı olduğu, tanrının yokluğunda her şeyin umursamazlığa, gelişigüzelliğe dönüşeceği yolundaki iddialarını dikkatle gözden geçirmemiz gerekiyor.

Ya da paradoksal bir şekilde, bizden daha mütevazı şempanzeler aralarında tek bir üniformalı, rahip ya da yargıç cübbeli şempanze olmaksızın kendilerince dostane sosyal ilişkiler kurup sürdürebilirken, bizler gereği gibi hareket etmek için mutlak güçlü bir hakeme ihtiyaç duyuyorsak, cennetten kovulmuş yasa tanımaz maymun biz değil miyiz?

Şempanzelerin ya da ilahi ve doğaüstü kavramlar formüle edebilecek herhangi başka bir türün aksine, insanların yüce otoriteler yaratıp onlara gerçek ve otorite kaynağı nitelikler atfetmeye yönelik gerçek bir becerisi var. Sayısız topluluk inançlarının itici gücüne sayısız maddi ve hakiki ibadet ve

saygı yeri inşa etti. İnançsız turistler bile bunları etkileyici ve görülmeye değer buluyor.

İnsan beyni bu işte iyi, hatta mükemmel çalışıyor. İnsanların nasıl davranacağı ve nedenine ilişkin beklentileri cömertçe üretiyor.[12] Zorunlu bir davranışın sergilenmemesi halinde bu beklentiler, ihlalin reklamı pek iyi yapılmış eli kulağında ve gelecekteki önüne geçilemez sonuçlarının dökümüyle pekiştirilir. Sembolik olarak ve pek çok insan için uygulamada da kişinin içinden geçen düşünceleri, hisleri ve davranışları Yeşil Cennete, Kızıl Cehennem ya da Sarı Araf'a gidiş biletidir.

Talep edilen yalnızca davranışlar değil aynı zamanda oluş biçimleridir. Dine bağlı kişiler için en çetin zorunluluklardan biri merhamet, arılık, sadakat, hayırseverlik gibi haller yaşamaktır. Genelde belirli bir dinsel sözcük ne kadar önemliyse o kadar da belirsiz ve geniş kapsamlıdır. Fakat bilette yazılı son durağa varmak için belirleyici olan yalnızca kişinin yapıp ettikleri değil, aynı zamanda nasıl bir insan olduğudur. Kişinin oluş biçimi dinsel kaderin çok şey söyleyen bir özelliği, yerine getirilecek zorlu bir gerektir. Potansiyel günahkâr, konunun harekete devam eden icracısı ve yargıcı olmak durumundadır. İp cambazı gibi dengesini korumak, kalabalığa aldırmamak, önüne bakmak ve asla aşağı bakmamak zorundadır.

Dinsel operasyonda kıvrak ve etkin bir biçimde kullanılan suçluluk kavramından söz etmiştik. Yapılacak iyi şeylerle kaçınmaları gereken kötü şeylerin envanteri ellerine verilmiş olan, örneğin Katolikler, Yahudi ve Müslümanlara bu kavram açık seçik bir ölçüt sunar. Yahudilerde *şonda* utanç ve günah anlamına gelirken *mitzva* dini bütün ve değerlidir.

Duygusal yaşamda bir unsur olarak suçluluğun çok daha önemli bir hale gelmesi Protestan Reformasyonuyla birlikte olmuş gibidir. Bunun ardından bireysel ruh öncekine göre daha fazla bir ahlaki özerklik kazanmıştır elbette. Fakat karşı karşıya olduğu tehlike de buna denk olarak artmıştır. Ruhun

[12] B. Y. Hayden vd., "Fictive Reward Signals in the Anterior Cingulated Cortex," *Science* 324 (2009): 948-50.

usulca bağışlanıverdiği resmi günah çıkarma tekniğinden artık yoksun olan Protestanlar için ayrı bir zorluk olmuştur bu. Günah çıkarma ile ödenecek ne kadar kefaret varsa şahsi bir kasa defterindeydi. Günah çıkarma odası tek bir ruh alıyordu. Ne kadar zayıf olursa olsun, bir otorite figürü tarafından kayıt çıkarılıyor, denetleniyor ve aynı otorite tarafından onaylanıyordu. Fakat artık başvurulacak böyle bir muhasebeci bile kalmamıştı. İş, bundan böyle Protestan'ın kendisine düşmekteydi. Ya batacak ya çıkacaktı. Ya doğru olanı yapacak ya da açığı tek başına üstlenecekti. Düşünülecek olursa muazzam bir yüktü bu. Fakat Max Weber ve Ernest Gellner[13] gibi din sosyolojisi tarihçilerine göre bu işleyiş Protestanlara kanlı canlı bir öz çıkar kapasitesi de getirmişti. Bundan ötürü bunun kapitalizm ruhunun ortaya çıkışıyla yakından ilişkili olduğu öne sürülmüştür.

Çok geniş kapsamlı bir tartışma bu gerçekten. Hiçbir şey o kadar kesin hatlarla belirlenmiş değil. Ancak, örneğin Fransız Huguenot'larla (Fransız Protestanları) Fransız Katolikleri ve Fransız Kanadalılarla İngiliz Kanadalılar arasındaki ekonomik performans farkları ahlaki özgürlüğün yeni Reformasyon sonrası toplumundaki rahiplerden ziyade banker ve diğer girişimcilerin işine yaradığını düşündürüyor. Hayat bilançosunun değişken bir şirket kâr-zarar hesabına eklemlenmesi gerekmiştir. Burada erdem terazisine konan yeni, değerli bir yük vardı yönetilecek: söz konusu kişi cennet ödülünün dünyevi başarıyla garantiye alındığına inanabilirse hafifleyecek bir yük. Kalvinizm bir anlamda genel bir günah çıkarma imkânı sunmuştur.

Başarılı olmak iyi olmak imasını barındırıyordu içinde.

Dinamik kapitalizmin (dünyayı değiştirmiş olsa bile) gümbür gümbür rolü bir yana, küçük şehirlerin mahkeme odalarında arabuluculuğun atası Aziz Petrus'un Cennet Kapısındaki tasvirinin bu kadar popüler ve yaygın olması hiç de şaşırtıcı değildir. Dişimizi sıktığımızda şatafatlı cennet

[13] E. Gellner, "Nature of Society in Social Anthropolgy," *Philosophy of Science* 30, no. 3 (Temmuz 1963)

mimarisi ve tecrübesi hayal etme yeteneğine sahip olduğumuz, ama kıyaslanabilir büyüklükte, hassas doğru bir muhasebe sistemi oluşturmayı başaramamış olmamız şaşırtıcı ve aşağılayıcıdır. Bununla birlikte, bu sistemde herkesin kendi ahlak envanterinin kırılgan ve mütevazı esnafı olduğunu kabul edersek şaşırtıcı olmaktan çıkacaktır.

Hemen herkes için yapılan hatalar listesi de mütevazı olacak ve pek o kadar dramatik görülmeyecektir: okulda sınav sırasında sıra arkadaşının kâğıdına göz atmak, vergiden kaçırılan az bir miktar, ateşli ama başladığı gibi biten küçük bir flört, cildi bozuk çirkin iş arkadaşına edilen kötü bir söz, sevilen vaiz başkentte eğitimdeyken yerine gelen acemi hakkında talihsiz bir fikir.

Ivır zıvır...

Söylemediklerimiz

Bilimsel, *"Neden din?"* sorusuna yaklaşımımızın sınırları ve yapısı konusunda söylediklerimizin altını sıkça çizdik. Bu sınırları, neden sınırlarda ısrar ettiğimizi ve bunların dünya çapındaki din ve çağdaş yaşam seminerindeki yerini bir kez daha vurgulamak istiyoruz.

Tezimize getirilebilecek bazı olası karşılıkları da gayet yalın bir ifadeyle sıralamak istiyoruz.

Tanrıya inanan okurlar bu kitaba dayanarak, doğada güçlü temelleri olan ve doğaüstüyle bağlantılı bir yol seçen makul insanlar olduklarını onaylayabilirler. Umarız söylediğimiz hiçbir şey; beyin, dinin ana hedefi ise, bunun dinin hiç kuşkusuz daha üstün bir olgu olduğunu gösterdiği ve çağdaş beyin bilimiyle uyum içinde bulunduğu sonucuna varmış olanların moralini bozmamış, onları tedirgin etmemiş ya da yollarını kesmemiştir.

Diğer yandan, dinin karmaşa yarattığı kişiler veya din karşıtları, ilahi gerçeğe ilişkin kesin iddialar öne sürmekten kaçınmamızı rahatlatıcı bulacaktır. Karl Marx'ın dinin kitlelerin afyonu olduğu ifadesini hararetle yâd edebilirler. Biz mecazı yalnız işçi sınıfını değil, herkesi içine alacak şekilde

genişlettik: nitekim yalnızca meşruiyetlerini sürdürmek için olsun, elitler normalde dinsel otoriteyle gelen kısıtlamayı daha ciddi bir biçimde hissetmiştir. Kafatası içindeki dinsel faaliyetin yerini görece sağlam bir biçimde göstermemiz de din savunucularının ayrıntılı ve iddialı tezlerinin yeterli laik bir inkârıdır.

Yapmadığımız bazı önermeleriyse aşağıda bulacaksınız.

Otorite

Yüce bir otoritenin mevcut olduğunu ya da olmadığını söylemedik. Yüzyıllardır sayısız insan tarafından ve kesin bir biçimde ileri sürülmüş iddiaların doğruluğu ya da yanlışlığını güvenli ve tatmin edici bir şekilde bilmenin bir yolu yok elimizde. Çoğu kişinin bunu can alıcı, derin bir düş gücü, dindarlık, kuşkuculuk ve cömert bir dostça tavır yokluğu olarak görecek olmasını gayet iyi anlıyoruz. Fakat burada sıkışıp kaldık. Isaac Bashevis Singer Nobel Edebiyat Ödülünü kazandığında *New York Times* muhabirinin özgür iradeye inanıp inanmadığı sorusuna şu cevabı vermiş: "Özgür iradeye inanır mıyım? Elbette. Başka seçeneğim yok." Aldığımız eğitim, mesleki çalışmamız, kanıt standartları ve bağnazlık konusundaki temkinliliğimiz göz önünde bulundurulduğunda yüce otorite konusunda hiçbir seçeneğimiz yok. Bir yandan sorunun gereğini yok sayarak cevabını kendi içinde veren *"Neden din?"* sorusuna basit bir cevap sunma durumunda olmadığımızı teslim ediyoruz.

Karşılaştırmalı Din

Hangi dinlerin daha iyi ya da kötü ve hangi ibadet, dindarlık ya da Agnostisizm (bilinemezcilik) biçimlerinin makbul olduğu konusunda fikir beyan etmenin bize düşmediğini veya uzmanlık alanımıza girmediğini düşündük. Böyle bir kıyaslama analitik bir mesele olarak belirsiz ve kolayca kendini beğenmişliğe dönüşebilir olmakla kalmıyor, aynı zamanda kaçınmaya çok dikkat ettiğimiz sonu gelmez tartışma ve çekişmelerin de kaynayan kazanı. Bu çekişmenin epeyce bir kısmı hastalıklı, çok kötü sonuçlar doğuran o kadar yaygın

bir din savaşına dönüştü ki biz kendimizi dışarıda tutmayı seçtik.

Beyin Sakinleştiricisini İyi Yapmak

Fakat çeşitli dinsel grupların karşılaştırmalı değerlendirmesinde geçerli bir odak olabilir: Bu da mensuplarına az ya da çok *beyin sakinleştiricisi* sunmada işlerini ne kadar başarıyla yönettiklerine bakmaktır. Bu yarışmada, cinsel çoğalmaya inanmayan, mensupları yalnızca demografik nedenlerle değil, cezalandırıcı bir sıkıcılık ile cinsellikle ilişkilendirilen zevkten yoksun kaldıkları için de azalan bazı katı Amerikan tarikatları gibi açıkça ikinci sınıf oluşumlar vardır. Bunlar, bebekler ve çocuklarla oynamak gibi, başka gruplara canlılık veren faaliyetlerden uzak durur.

Katolik günah çıkarma âdetinin bir *beyin sakinleştiricisi* kaynağı olarak sergileyebileceği özel etkinlikten söz etmiştik. Mimari, müzik ve giyimlerin de beyin üzerinde etkisi olacaktır elbette. Din mensubu olmanın kilise vergisi gibi maddi yönleri de *beyin sakinleştiricisini* artıracak ya da bozacaktır. Bu da, çerçevesi dahilinde *beyin sakinleştiricisinin* oluşabileceği yapı ve fırsatları sunmada ne kadar adil ve etkin olunduğuna bağlı olacaktır. Bir din sıradan insanların öngörülebilir ve meşru ihtiyaçlarını karşılayacak bir dizi fırsat ve hizmet sunabilir mi ve bunları adil, hiç değilse altından kalkılabilir bir bedel karşılığı mı yapar?

Bağış satışı gibi bazı parasal meselelere geriye dönülüp bakıldığında bu tür şeyler dışarıdan gözlemleyenlere olağandışı istismarcı görünebilir. Bununla birlikte vaktinde cehennemde cayır cayır yanmaktan kurtulacak parası olanlara bu yatırım iç rahatlatıcı değilse en azından ihtiyatlı bir tedbir olarak görünmüş olmalı. Aynı şekilde kilise vergisi de pek çok cemaatte yardımlaşma sisteminin esaslı bir gelir kaynağı olmuştur. Büyük ihtiyaç zamanları kaynak ve işgücü tedarik eden dinsel grupların rolünü teslim etmemek de imkânsızdır. Birleşik Devletler'de Katrina kasırgasının ardından birçok gözlemci laik makamların yetersizliğini derhal ve doğrudan hizmet götüren dinsel makamlarınkiyle kı-

yaslamıştı. Bu tezat hiçbir yerde 2008'de uğradığı kasırganın ardından Burma'da, yardımsever keşişlerle insan ıstırabına hayret verici kayıtsızlığıyla laik askeri hükümet arasında görüldüğü kadar derin olamazdı.

Ya İnananlar?

İnananların deli ya da hezeyanlardan, zihinsel bozukluklardan muzdarip olduğunu söylemedik. Gözlemlediğimiz gibi hemen her toplum din ile inancın bir türüne müsamaha gösterdiğine göre bu, bütün bir türü deliliğe mahkûm ederdi ki bu da aralarında pek azının savunmaya çalışmış olması bir yana bırakılacak olursa doğa bilimciler tarafından desteklenmesi zor bir yaklaşımdır. Öte yandan inanmayanlar için inanç bir bilmece olmayı sürdürüyor. Büyük sosyolog ve üç büyük dinin tarihçisi Max Weber kendini "dinsel olarak müzik kulağından yoksun" olarak niteliyor. Bu ifade pek çok inanmayan da karşılık bulacaktır. Ancak Weber, kendisi duymasa da müzik diye bir şey olmadığını iddia etmezdi herhalde.

İnsanlara Ne Yapmaları Gerektiğini Söylemeye Gelince?

İnsanların inanması ya da inanmaması gerektiğini söylemedik. İnancın beyin üzerinde hoş etkileri olabileceğini göstermeye çalıştık. Fakat bunun belirli bir tat ya da biçimde olanını aramak, dinsel aşılamanın hayatın ilk dönemleriyle birlikte başladığı haller bir yana, tümüyle kişisel bir tercihtir. Bazıları için din süreci başka türlü edinip yararlanamayacakları geniş bir dizi sosyal fırsat sunar. Öte yandan kimileri için dine dalmak bela ve tehlike getirebilir (rahip istilasına uğramış zavallı James Joyce'u anımsayın.)

Dinsel inancın ahlaki ve toplumsallığı destekleyici bir hayatın gerekli temeli olduğunu da açıkça söylemedik. Ilımlı, toplumla uyumlu bir tavır sadece kutsal buyruklar ya da din adamlarının uyarılarından doğmaz: Fred Reis ile kabile mensuplarını hatırlayın. Din yandaşlarının sıklıkla ileri sürdüğü bir iddiadır bu. Fakat büyük olasılıkla topluluklara ahlak yönünde temel bir itici güç vermekten ziyade insanı

kuşatan belirsizliğin sömürüsüdür. Tarih, dinin bir tür ahlakı ilettiğini; ama onu doğurmadığını gösteriyor.

Dinlerin ya da din karşıtı toplulukların nasıl değiştirileceği veya değiştirilmeyeceğine ilişkin yol göstermekten, görüş sunmaktan geri durduk. Bu başka bir gündemin konusu, bizim şu andaki çerçevemizin değil.

Bu doğrultuda inancın geleceği konusunda ne iyimser ne kötümseriz. Bununla birlikte, inanç ile aktif, çoğunlukla da şiddetli dövüşkenlik arasındaki tutkulu bağı hiç kuşkusuz umutsuzluğun izleyeceğini de teslim ettik.

İnanç ile uçak yapıp uçurmak gibi konularda bilimsel kesinliğin karşılıklı erdemleri konusunda görüşlerimiz çok net. Bir tedavi planı olarak Hıristiyan bilimiyle kıyaslamalı tıp bilimine de bakışımız benzer. Eyleme yön verecek ve nesnelerin inşa edilip çalıştırılacağı zemin olarak kanıta duyulan ihtiyaç ve bunun değeri konusunda çok açıktık. Bir şeyin kanıtının yokluğunun onun varlığının en sağlam delili olduğu yolundaki iddia bizi şaşırtmayı sürdürüyor.

Dini iddiaların özünde yer alan güçler ve tecrübelere kanıt sunamayacağımızı söyledik. Bununla birlikte, bu iddiaların insanlar ve topluluklarının yaşamı üzerinde uygulamada etkileri olabilmesinin yollarını taslak olarak verdik.

Bu meseleler üzerinde yoğun bir biçimde çalışan çok sayıda kuramcı ve yorumcu var; onların genelde incelikli (arada bir de çılgınca) işleriyle rekabete ne girebiliriz ne de bunu isteriz. Dolayısıyla dinlerin değişip değişmemesi ve bunun nasıl yapılması gerektiğine dair bildiriler sunmayı uygun bulmadık.

Din âlemlerine ve inanca yararlı ve ılımlı bir biçimde yaklaşmış olmayı umuyoruz. Fakat yüce bir gücü veri almadık, mevcudiyetini varsaymadık; bunun altını çizelim! Din üzerine yazılmış bir kitapta bundan daha soğuk; ama önemli bir şey olabilir miydi? Boyun eğdiğimiz tutumluluk yasası oldu: Doğal olguları çok yüceltilmiş bir dizi neden yerine en temel olanla açıklamak.

Tanrı beynin bir yaratısıysa o halde tanrının beyni bizim beynimizdir. Bu durumda beyinlerimizin işleyişi ve etkisiyle *beyin sakinleştiricisi* sürecinden daha aşağı bir makam da yoktur. Beyni sonsuzluğun kaynağı olarak niteledik. Bu da hiç kuşkusuz yerindedir; zira bizim yolundan gittiğimiz, hırslı insanların kendimize *sapiens* adını vermesine neden olan bu beyin oldu.

Ve genel olarak, aşağı yukarı da bizler...

Dizin

11 Eylül saldırısı 40-2,182-3

ACTH 170-2
adrenalin 138, 160
Afrika 43, 52, 57, 85, 87, 89, 109, 152, 153, 159, 178, 180
  Fred Reis 69, 70, 73, 74, 75, 179
Agnostisizm 211
Afrika maymunları 152-3
ahlak 15-6, 82-3, 107-8, 118-20, 128-9, 206, 209, 213
AIDS 79-80
akut stres 138
aldatma 94-5, 132-6
aldatmanın azaltılması 133
amigdala 113-4, 130-2, 135-6, 161-3, 182-3
anterior cingulate korteks 130-2
Antisemitizm 46, 61-2, 196-7
asetilkolin 176-7
Assisili Aziz Francis 40
aşılama 65-8
ateizm 15-6
atıf,
  heykel ve resimlere duygu atfetme, 27, 148-9
Aziz Augustine 56
Aziz Bazil Katedrali 82

babunlar 141-2
bağışlanma satın alma 66-7
Bahai Bahauddah 36
bakireler 52, 134
Baptistler 49-50
bar mitzvah 46
baskınlık 150-1, 164
başka gezegenden gelen ziyaretçi 48-9
bazal ganglia 178
beden-beyin-davranış yapısı 100-1
  ayrıca bkz. beyin sakinleştiricisi
  primat bilimsel yapı 52
  şempanzelerin insanlarla kıyaslanması 107, 114
  ayrıca bkz. davranış kuralların biyolojik açıklaması
  ayrıca bkz. hakkaniyet ve paylaşım duygusu olan primatlar,
beden. *Bkz.* beyin-beden-davranış yapısı,
beden dili 103-5
belirsizlik ve inançlar 108, 123-4
beyin lobları
  frontal loblar 113, 178
  prefrontal loblar 113
  temporal loblar 170-2
beyin sakinleştiricisi 130-2, 188
beyin sakinleştiricisi olarak Kilise vergisi 194
beynin kimyasal yapısı 169-70
beyin taramaları,
  fMRI, Fonksiyonel Manyetik

Rezonans Görüntüleme Tekniği 113, 170-2
inanma sürecinin ölçümü 170-2
beynin serotonin seviyeleri 113,139,149-56
beyni etkileyen sosyal davranış 150
mutfak mecazı 141
ve beyin sakinleştiricisi 113
ve bilişsel katılık 150, 166, 182
bilim 13-5, 22, 29-32, 100-3, 119, 149-50, 155, 166, 179, 206
bilimsel olarak kanıtlanamama 30
bilmeceler, beyin uğraşı olarak 165
bilinen bir dine inanan yetişkinlerin yüzdesi 20-3
bir dinleri olması sorusu 45
Birleşik Devletler 41, 50, 51, 63, 72, 75, 84, 96, 195, 212
Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri Akademisi 50
Birleşik Devletler Savunma Yasa Tasarısı (2007) 40-1
biyoloji 69, 85-7
biyomedikal ruh 215
Blackstone, William 84
Blake, William 129
Boehm, Christopher,
bonobolar 107
Buda 27, 36, 167
Budizm 37, 166
Burma, kasırga sonrası 40, 212
Burton, Isabel 92
Burton, Richard 92
Bush, George W. 51

cadılar 30-1
Calvin, John 50
Cehennem 129, 207
korkusu 200
Cennet 40-1, 66, 127, 209
cennet bahçesi 23
cennete inanma arzusu 32-3,52,128-30
cevaplanmamış sorular, stres kaynağı olarak 114-5
beynin denge gereksinimi 129-30
Cimabue 148-9
Cinnah, Muhammed Ali 196
cinsel davranış 69
cinsellik 69-78, 107
cinsiyet farkları ve amigdala 182, 190
Clapton, Eric, 191
Crick, Francis 154

çevre 57, 75, 101, 126, 160, 187
Çin, Vatikan'la ilişkilerinin normalleşmesi 40, 198
çokeşlilik 50-1

Das Kapital (Marx), 87
Da Vinci Kodu, (Brown) 36
daha yüksek otoriteler, daha yüksek bir otoriteye itaat 35, 38, 49, 108
duyulan insani ihtiyaç 27
hiyerarşi 24-5, 82, 97
ayrıca bkz. ilahi varlıklar; tanrı inanç 25-6
varlık ya da yokluğu 35
Dante, Alighieri 69
davranış kuralları 12, 27, 36-9, 47, 80-5, 108
Dawkins, Richard, 31
Dennett, Daniel 31, 35
de Waal, Franz 120
dışa dönük insanlar ve amigdala faaliyeti 130, 137, 160
özveri 56
dil 88, 92, 104, 112, 118

din
ayrıca bkz. inanç grupları
ayrılmaz bir parçası olarak dil 104, 112
başka gezegenden biri tarafından tecrübe edilişi 49, 200
beyin sakinleştiricisi olarak günah çıkarma 79-80
bilimsel olarak kanıtlanabilme imkansızlığı 14-24
dinin stres karşıtı kutsal üçlemesinin parçası olarak 77-8
dinsel faaliyetlere ayrılan zamana ilişkin istatistikler 57, 70
dinsel gruplar. *Ayrıca bkz.* inanç grupları
doğaüstü temelleri 194, 207-10
evrim başarısını artırışı 13-4
grup uyumunu sağlamak üzere icadı 25, 73, 85
hiyerarşi kullanımı 35, 38
insan beyninin bir ürünü olarak 9, 17
insan ve şempanze ritüelleri arasındaki benzerlik 94
insan yaşamında dinin nedenleri 17, 31-5, 41-8, 73
nöro kimyasal yararları 43
olumlu yönleri 43, 148-9
olumsuz yönleri 39-42
pozitif etkiler 156-60, 162-4
resmi dinin ortaya çıkışı 73-4
sanayileşmiş toplumda etik dönüşümler 71-2
sunduğu rahatlık 203
tanrıya neden olmak 127, 214-5
temel direkleri. *Bkz.* davranış kuralları; ilahi varlıklar; dogma; kutsal metinler
ve ahlak 15, 31, 119
ve suçluluk 78
din dışı gruplar 40-1
din şehitleri 134-5
dinden dönme 178
dinin cinselliğe müdahalesi, dinsel baskılama 77-8
nedenleri 70-1
üreme kontrolü 68-9
cinsel özgürlük 77-8
dinin doğallığı 203
dinin gündelik yaşama nüfuzu, Elva; 1870'lerde sofu bir Katolik 58-9
Robert; Amerikalı bir Evangelist 53-4
Yahudilik ile Katoliklik arasında kalan Jason 61-2
dinin pozitif rolü, kronik stres 127
ve beyin 203
ritüellerin etkisi 167
stres kaynağı olarak inanma 114
strese katkıda bulunan beyin işleyişi 116
stresin etkisi 97
şempanzelerin stres azaltma yolları 114
ve kimyasal değişiklikler 117
ve beyin sakinleştiricisi puanınızı saptama 185
dinin stres karşıtı kutsal üçlemesi 165
dinsel açıklamaları 82
dinsel hoşgörüsüzlük 53
Dinsel nefret 196
DNA 37, 71, 77, 109-13, 117-8, 154
dogma 13, 36-40
doğaüstü 194, 207
doğum kontrol 72-3
Donatello 149
dopamin 113, 138, 150, 161, 182
dorsolateral korteks 170-2
döngüsellik 10
dualar 35, 46-9, 59
Dualar 59-60
Dunbar, Robin 121
düşünce süreci, *ayrıca bkz.* beyin çalışması

ekonomi. *Bkz.* finans ve din
Elva; dinin gündelik yaşamdaki etkisinin bir örneği, *Bkz.* amigdala kıyamete inananlar, 13-5, 32, 38
eşitlik 24-5, 28, 148-51
eş seçimi 75-6
etnografik kamuflaj 95-6
ev hayvanlarının hafızası 128
Hıristiyan inancı, 203
Evangelizm 39-40
evrim 38-9, 111-3

Falwell, Jerry 41
Feierman, J. 169
felaketlerde din 22-3, 40-3
finans ve din,
Kapitalizm ve Protestanlık 45, 208
Fox, Robin 7, 95
France, Anatole 198
Fred Reis ve davranış kuralların uygulanması 86, 213
frontal korteks 120, 138, 147-8, 159, 180-2
frontal loblar 137

Gandhi, Indira 34
gayrı resmi davranış kural ya da uzlaşımları, 94-5
davranış kurallarının açıklaması 12, 15, 23, 29, 32
bir örnek olarak karşılıklılık 93-4
kural ihlalleri 93-5
kültürel benzerlik ve farklara bakış 85
dinsel inançlarla tutarlı olma gereği 11, 82, 200
ve laiklik 84-6, 96, 198, 202
ayrıca bkz. davranış kuralların biyoloji ile açıklanması
Gazzaniga, Michael 180
Gellner, Ernest 209
genç hanımlar ve davranış kurallarının kaynağı 95-6
genetik 49-50, 98-101, 108-14, 117, 139, 166, 187, 204
genom değişikliği 109-10
gerçeklik 183-5, 199-202
Gnostisizm 36
Gerecht, Ruel Marc 199
Gods Will Have Blood, The (Fransa), 198
Goodall, Jane 100, 119
goriller, araç kullanımı 104
göç 85, 104
Graham, Billy 23, 42
Gross, Terry 12
günah çıkarma 11, 79-80, 120, 208, 212
gündelik yaşamın psikolojik bedeli 17, 45-8

haç 47, 146, 172, 206
hafıza 112, 135, 160, 181
içeriği çağrılabilir hafıza 112-3
hareketlilik 112-3
Harris, Sam 12, 31
hayat döngüleri,
hayat döngüsü olaylarına ilişkin ritüeller, 10, 72-4, 79
sınavdan geçen dinsel aidiyetler 74-5
ve cinsellik 69
hayvanlar 50-1, 60-1, 86-7, 101-2, 116, 119, 154-7, 179
davranış kuralları 12, 27, 36, 37-9, 47, 80-5, 104, 108
korteks 118-9, 141, 170, 181, 185
hayvanlarda zekâ işaretleri 94, 106, 116, 128, 148
hayırseverlik hali 207

Hıristiyan bilim 214-5
Hıristiyanlık 37, 167
hidroksindolasetik asit 152-3
Hinduizm 37, 167
hippokampus 113, 137, 170
Hitchens, Christopher 12
hiyerarşi 24-9, 35, 41, 106, 132, 157
hormonlar. *Bkz.* adrenalin; kortizol; testosteron

içsel davranış ortamı 101-2
İkinci Dünya 46, 61-3, 204-6
ikizler 57, 185-6
İlahi Komedya 69
ilahi varlıklar 36-7
iletişim 27, 37, 52, 104, 130, 166
iman 12-4
iman grupları,
bir din olarak HED (Hayvanlara Etik Davranış) 50
dışarıda kalanların aşağı görülüşü 75-6
genelde ömür boyu süren aidiyet 25, 43-5, 75
tanrılar, ritüeller, inançlar üretmedeki yaratıcılık 11, 14
dinsel nefret 196-7
imgelemler 34, 183
inancın geleceği 214-5
inancı olmayanlar 148-9
inançlar 10-3, 28-31, 38, 47, 57, 66, 73, 82, 135, 143, 175-7, 202-6
inananların beyin faaliyeti 135-7
inayet hali 123
İncil 21, 36, 37, 39, 40, 55, 56, 68, 78, 86, 117, 195
insanlarda benzerlikler,
ahlaki benzerlikler 36-7
beyin sakinleştiricisi unsurlarındaki ortak noktalar 52
beyin yapısı 10, 24-6
davranış benzerlikleri 92
DNA benzerlikleri 109-10
insanlarla şempanzelerin iletişimi 100-1, 119-20
insanlarla şempanzelerin ortak yanları 52, 82-3
stres düşürme yolları 114-5
yapı ortaklığı 35, 52
insula 130-2
intihar 20, 38-9, 199-200
İsa 14, 27, 46, 49, 51, 56, 78, 127, 149
İslamcılık,
cennetteki bakireler 134-5
alkol kısıtlaması 194
ayrıca bkz. Kuran
halifeliği geri getirme arzusu 200-1
Muhammed'in erdemli cemaatine dönüş arzusu 198-9
Müslüman karşıtı karikatürlere
Müslüman eleştirisi 40
ritüeller 144, 169, 174
şeriat yasası 196-7
Şii ve Sünniler arasındaki ayrımlar 183
tanrı kelamı olarak Kuran 39-40
uygun davranışların dökümü 77-8
ve çocuk eğitimi 75
yakınlar ve yakın olmayanlara davranış 75, 94
İspanyol Engizisyonu 195-6
işaret dili 104-5
itaat 22-7, 46, 82, 91, 103, 108, 117, 156, 168, 206

James, William 86
Jan Dark 31
Jason; dinin gündelik yaşam üzerindeki etkisine bir örnek 61-8
Jefferson, Thomas 84
Jonestown 34, 38

Joyce, James 69, 129, 213
Kanada ve Müslümanlar 195-6
Kapitalizm ve Protestanlık 208-9
karşılaştırmalı din 211
karşılıklılık 93-5, 132-5
Katoliklik 39, 65
  Çin'le ilişkilerinin normalleşmesi 40-1
  İbadetin kişisel ifası 52, 57
  ritüeller 157-8
  sağlık ve eğitimde Katolik Kilisesinin katılımı 43
  Teslisin benimsenmesi 39-40
  Vatikan 9, 40, 41, 109, 157,
  ve cinsel davranış 68-9, 134-5
  ve çocuk eğitimi 74-6
  ve günah çıkarma 64 79-80
Katrina kasırgası 190-1, 212
Katrina Kasırgası 43
kısa dönem hafızası 112-3
Konfüçyüs 27
Konfüçyüsçülük 167
kortikotropin salınım faktörü 138
korteks 118, 130, 170, 181, 185
kortizol 138-40, 170-2
Krucoff, Mitchell 39
Kudüs 40, 45, 194
kural ihlalleri 93-4, 167
kurallar 82-3, 91, 97-8
Kuran 39, 77, 85, 98
kuşku 32-3, 66-7, 141, 152
kutsal günler 20-1
kutsal metinler 91
kutsal yerler 20-1

laiklik,
  ve gayrı resmi davranış kuralları 79-86, 93
laik üçleme. *Bkz.* inançlar; ritüeller; sosyalleşme, pozitif olarak din
laktat 170-2
Leifer, Carol 12
Leonardo da Vinci 36, 149
Luther, Martin 50
Luthercilik 49-50

Macbeth etkisi 117-8
Maimonides 40
Marmot, Michael 140
Marx, Karl 25, 26, 87, 210
maymun tanrı 180
McGuire, Michael, 6, 7, 14, 48, 58, 59, 62, 87, 89, 151, 152, 178, 203
McLuhan, Marshall 173
medial frontal korteks 180
meditasyon 39, 144, 168-73
Metodizm 47-8
Mekke 9, 40
Micklehwait, John 76, 86
Michelangelo Buonarroti 149
mormonluk 22-3
  Mormon Kitabı 17-8
  otorite ve kuralları tesisi 15-6
muğlaklık 178, 203-4
Muhammed 27, 196, 199

namus cinayetleri 75-6
Napolyon Bonapart 36
Natüralizm (doğacılık),
  beynin evriminde 127
  ateizme karşı 11
Naziler 34, 198-9
New York Times, 12, 14, 22, 31, 35, 42, 49, 51, 77, 100, 111, 119, 155, 199, 211
norepinefrin 138, 150, 161, 178
nöro-iletiçiler 161
Nursialı Benedikt 40
nükleus akumbens 161

oksipital girus 172-3
oksitosin 150-2, 161-2
omurilik sıvısı 152-3

On Emir 36, 84, 97
oral seks 71-2
organize dinler. *Bkz.* inanç grupları
ölümden sonra yaşam 30-1, 100-1
  cennet 40-1, 66-7, 127

Pakistan 196, 198
parietal korteks 170-2
Pascal, Blaise 127
Paulus, Aziz 49
pazar payı 41-2
Planlı Ana babalık 72-3
Playboy (dergi) 77
posterior medial frontal korteks 180
pozitif sosyalleşmede din. *Bkz.* toplumsallaşma, dinin pozitif
prefrontal korteks 181-2
prefrontal loblar 160-1
Presbiteryen Kilisesi 40-1
primatlar 52, 88, 104-8, 113, 117-21, 152
Primatlar 52, 117
Protestanlık,
  ve Protestan Reformasyonu 43-5, 208
Prozac (ilaç) 151, 156, 158, 159

Quebec 46
Quakerlar 11

Rahibe Teresa 15
reenkarnasyon 25-6
Reenkarnasyon 205-6
Reis, Fred 87, 88, 91, 92, 93, 213, 217, 220
  Bkz. Fred Reis ve davranış kurallarının uygulanması
risk, beynin baş edişi, 176-7
ritüeller 14-5, 58-9, 108-9, 117-8, 164-76, 202
RNA 110, 111
rol modelleri 160-1
ruh 28-9, 128-9, 148, 161, 175, 208
ruh halleri, gerekleri 148
Rus Ortodoks Kilisesi 82-3

sadakat 207
saflık 128
sağlam kanıt ve beyin 127, 169
Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi (Joyce) 129
Sapolsky, Robert 139
seks 70-80, 141-2
sembollere karşı sözcükler 172-3
serebellum 130-2
serotonin 113, 139, 150, 156-61
Shaker dini 78-9
Siddur, kutsal bir metin olarak 36-7
Singer, Isaac Bashevis 211
Smith, Joseph, Jr., 51
sosyal bağlar 161-2
sosyal bağlar ve oksitosin 169-73, 182
sosyal beyinler 130, 174
sosyal davranış 29, 82, 93, 161
sosyal öğrenme 106, 202
sosyalleşmede dinin pozitif rolü, 162-3
  nöro kimyasal yararları 169-72
  ritüellerin rolü 108, 165
  stres karşıtı dinsel üçlemenin parçası olarak 169-73, 182
Stahl, Georg 14
Stephens, Bret 196
stres 114-8, 123-42, 164-5, 187-91
  stresin etkisi 165, 182, 187
Sufiler 36
Suudi Arabistan ve dine yaklaşımı 34, 195
Sünniler 197
Swedenborg, Emanuel 50
şempanzeler 100-19, 206-8,
  ve ahlak 82

şempanzelerin beden dili 108
şeriat yasası 196
Şiiler 45
Şintoizm 20
şonda 208-9

Taliban 16, 195
Tanrı 13-4, 46, 56-7, 59-61, 78, 91, 180, 204-5, 214-5
Tanrının beyni 214-5
tanrı geni 13, 49
tansiyon, düşürülmesi, 139-40
Taoizm 36-7
teolojik statüler 74, 94, 159
temporal lob 170-2
Teslis 183
testosteron 141-2
Tevrat 36, 40, 50, 85
Tommaso Aquinolu, Aziz 31
Torah 36
triptofan 157-8

uzlaşmalar. *Bkz.* gayrı resmi kurallar ya da davranış uzlaşımları

üniversiteler 12, 17, 155, 179, 206

Varoluşçuluk 96-7, 204-6
Vatikan 9, 40, 41, 109, 157
ve dinler 17, 73, 195-6
XVI. Benedikt (Papa)
Wallas, Graham 86
Wall Street Journal (gazete) 41, 196
Watson, James D., 154
Weber, Max 209, 213
Wilson, David S. 121
Wisse, Ruth 196
Wooldrige, Adrian, 76
Wright, Robert 121

Yahudilik 49-50, 167
Yanan Çalı 31-2
yaradılışçılık 48-9
Yaradılışçılık Müzesi 48
yasalar 84-7, 95-6, 166
yaşamın karmaşıklığını yalınlaştırma 204-5
Yeats, William Butler 179
Yehova Şahitleri 37-8, 47-8
Yeni Ahit, *Ayrıca bkz.* İncil
yeniden doğmak 14, 79-80
yeniden vaftiz 80-1
yüz tanıma süreci 147-8

zekâ işaretleri 107-8
Zen meditasyonu 172-3

ALFA Bilim Dizisi

ATOMLARIN DANSI
Evren Hakkında Bilmeniz Gereken Her şey
Marcus Chown / çev. İmge Tan

MEM MAKİNESİ
Genetik Evrimin Devamı Olarak Kültürel Evrim
Susan Blackmore / çev. Nil Şimşek / Önsöz: Richard Dawkins

ŞAKANIN ARDINDAN
Postmodernizmin Bilimsel, Felsefi ve Kültürel Eleştirisi
Alan Sokal /
çev. Gülsima Eryılmaz

DÜŞÜNCENİN KÖKENİ
Beynimiz Nasıl Çalışır
Andrew Koob /
çev. Nilgün Güngör

BÜYÜK BULUŞLAR
Tıp Alanında 10 Önemli Buluş
Jon Queijo / çev. Ekin Duru

İNANAN BEYİN
İnançları Doğru Gibi Kurgulama ve Pekiştirme Süreci
Michael Shermer /
çev. Nurettin Elhüseyni

UZAYIN ve ZAMANIN DOĞASI
İçinde Yaşadığımız Evrenin Gerçekliği
Stephen Hawking & Roger Penrose / çev. Umur Daybelge

VİRÜS GEZEGENİ
Yaşam ve Ölüm Veren Ezeli Yoldaşlar
Carl Zimmer /
çev. Müzeyyen Aykaç

101 SORUDA KUANTUM
Göremediğiniz Dünya Hakkında Bilmeniz Gerekenler
Kenneth W. Ford /
çev. Barış Gönülşen

MEMETİK EVRİM
Nasıl Düşündüğünüz Üzerine Yeni Bir Kuram
Robert Aunger / çev. Sinem Çevik

EMPATİK BEYİN
Ayna Nöronlarının Keşfi İnsan Doğasını Anlama Yetimizi Nasıl Değiştirdi?
Christian Keysers /
çev. Aybey Eper

SEVİŞEN BEDEN
Her Yönüyle Kadın ve Erkek Cinselliği
Sharon Moalem / çev. Begüm Turgut

NASIL YAŞARIZ NEDEN ÖLÜRÜZ
Hücrelerin Bilinmeyen Yaşamı ve Evrimi
Lewis Wolpert /çev. Cansu Bilgici, Tufan Göbekçi

HAZZIN BİLİMİ
Sevdiğimiz Şeyleri Neden Sevdiğimiz Hakkında Yeni Bilim
Paul Bloom / çev. Ahmet Birsen

MADDE ve BİLİNÇ
Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış
Paul M. Churchland / çev. Berkay Ersöz / Önsöz: Saffet Murat Tura

ÜÇ ADIMDA EVREN
Güneş'imizden Karadeliklere, Kara Enerji'den Kara Madde'ye Evrenin Gizemi
David Garfinkle & Richard Garfinkle / çev. Deniz Guliyeva Tarcan

DOST ve DÜŞMAN BAKTERİLER
Dünyanın Neden Bakterilere İhtiyacı Var?
Anne Maczulak /
çev. Burcu Münevveroğlu

YAPAY MAYMUN
Teknoloji İnsan Evrimini Nasıl Değiştirdi?
Timothy Taylor /
çev. Nimet Aylin Muhaddisoğlu

RASTLANTI VE ZORUNLULUK
Modern Biyolojinin Doğa Felsefesi
Jacques Monod /
çev. Elodie Eda Moreau

ARŞİMET'İN EL YAZMALARI
Dünyanın En Önemli El Yazmasının Ortaya Çıkışı
Reviel Netz & William Noel /
çev. Zennur Anbarcıoğlu

BENİM GÖZÜMDEN DÜNYA
Albert Einstein /
çev. Demet Evrenosoğlu

SINIRLARIN ÖTESİ
Beyin ve Makineyi Birbirine Bağlayan Yeni Nöroloji ve Değişen Hayatlarımız
Miguel Nicolelis /
çev. Kerem Çiftçioğlu

URANYUM SAVAŞLARI
Nükleer Çağı Başlatan Bilimsel Rekabet
Amir D. Aczel / çev. Barış Gönülşen

ÇOKLU EVRENLER
Kuantum Fiziğinin Evrenleri
John Gribbin /
çev. Emin Karabal

İLK ŞEMPANZE
İnsanın Kökeninin Arayışı
John Gribbin /
çev. Özge Kelekçi

KÜLTÜRÜN DARWİNCİLEŞMESİ
Memetik Biliminin Değerlendirmesi
Robert Aunger /
çev. Ayça Sağlam

TÜKETİMİN EVRİMİ
Cinsiyet, Statü ve Tüketim
Geoffrey Miller /
çev. Gülçin Vardar

FİZİK YASALARI ÜZERİNE
Richard P. Feynman /
çev. Nermin Arık

NEDEN SİZDEN BAŞKA HERKES İKİYÜZLÜDÜR
Evrim ve Modüler Akıl
Robert Kurzban /
çev. Zafer Avşar

DARWİN ve EVRİM TEORİSİ
Evrimi Anlamak İçin Binbir Hayvan Hikayesi
Marc Giraud /
çev. Özgü Berksoy

BÜYÜK PATLAMANIN IŞIĞI
Zamanın Başlangıcından Gelen Mesaj
Marcus Chown /
çev. Çiğdem Çevrim

SON MODA SAÇMALAR
Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları
Alan Sokal & Jean Bricmont /
çev. Barış Gönülşen

21. YÜZYIL İÇİN EINSTEIN
Bilim, Sanat ve Modern Kültüre Bıraktığı Miras
Peter L. Galison, Gerald Holton ve Silvan S. Schweber
çev. Nursel Yıldız

GÜVENEN BEYİN
Nörobilim Ahlak Hakkında Bize Ne Anlatır?
Patricia S. Churchland
çev. Yelda Türedi

BEYİN
Beynin Yapısı, Görevi ve Bozuklukları Üzerine Resimli Bir Rehber
Rita Carter /
çev. Güneş Kayacı

HAYATIN KÖKLERİ
İlk Canlılar Nasıl Oluştu?
Mahlon B. Hoagland
çev. Şen Güven

ÜÇÜNCÜ ŞEMPANZE
İnsan Türünün Evrimi
Jared Diamond
çev. Çağatay Tarhan

BAY TOMPKİNS'İN SERÜVENLERİ
Kuantumun Şaşırtıcı Dünyası
George Gamow
çev. Tuncay İncesu

EMİNİM ŞAKA YAPIYORSUNUZ BAY FEYNMAN
Meraklı Bir Şahsiyetin Maceraları
Richard P. Feynman /
çev. Tuncay İncesi

KARA DELİKLER ve BEBEK EVRENLER
Stephen Hawking /
çev. Nezihe Bahar

BİRAZ KUANTUMDAN ZARAR GELMEZ
Evren Hakkında Kışkırtıcı Bir Kılavuz
Marcus Chown /
çev. Taylan Taftaf

BİLİMSEL GERÇEKÇİLİK ve ZİHNİN ESNEKLİĞİ
Paul M. Churchland /
çev. Ekrem Berkay Ersöz

CEVİZ KABUĞUNDAKİ EVREN
Stephen Hawking
çev. Kemal Çömlekçi

FEYNMAN'IN KAYIP DERSİ
David L. Goodstein/
Judith R. Goodstein
çev. Zekeriya Aydın

BAŞKALARININ NE DÜŞÜNDÜĞÜNDEN SANA NE
Richard Feynman
çev. Lale Aykent Tunçman-
Tuna Aykent Tunçman

ZAMANIN RESİMLİ KISA TARİHİ
Stephen Hawking /
çev. Barış Gönülşen

ZAMANIN KISA TARİHİ
Stephen Hawking /
çev. Barış Gönülşen

ÇİPLER, KLONLAR VE 100 YAŞ ÖTESİ YAŞAM
Biyolojik Bilimler Bizi Ne Kadar Uzaklara Götürecek
Joyce A. Schoemaker-Paul J.H. Schoemaker / çev. Aybey Eper

DERİN BASİTLİK
Kaos, Karmaşa ve Yaşamın Ortaya Çıkışı
John Gribbin /
çev. Arda Barişta-Alkım Kızıltuğ

HAYVANLAR NE İSTER?
Hayvan Bilinci, Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği
Marian Stamp Dawkins /
çev. Çağatay Tarhan

ALTI KOLAY PARÇA

Richard P. Feynman /
çev. Zekeriya Aydın

DÜNYA DIŞI YAŞAMLA İLK TEMAS
Astrobiyoloji hakkında merak ettiğiniz her şey
Marc Kaufman /
çev. Aybey Eper

DARWIN'İN TEHLİKELİ FİKRİ
Evrim ve Hayatın Anlamı

Daniel C. Dennett /
çev. Aybey Eper-Bahar Kılıç

BİLİM KURGULARI
Bilimsel Temellere Dayanan Gelecek Tasarımları

Gerard't Hooft /
çev. Tufan Göbekçin

BEYNİN ÖTESİ
Beden ve Çevre, Hayvan ve İnsan Zihnini Nasıl Şekillendirir
Louise Barrett /
çev. İlkay Alptekin Demir

KÖKEN AĞACI
Primat Davranışı İnsanın Toplumsal Evrimi İçin ne Söyleyebilir?
Frans B.M. de Waal /
çev. Dilek Eylül Dizdaroğlu

ERWİN SCHRÖDİNGER VE KUANTUM DEVRİMİ
John Gribbin /
çev. Prof. Dr. Bahattin Mehmet Baysal

KÜLTÜR
Önde Gelen Bilim İnsanları Toplum, Sanat, İktidar ve Teknolojiyi Tartışıyor
John Brockman /
çev. Ferhat İyidoğan

ZİHİN

Editör: John Brockman /
çev. Zeynel Gül-Beyza Bilal

ALBERT EINSTEIN-MILEVA MARİĆ AŞK MEKTUPLARI

Jürgen Renn ve Robert Schulmann /
çev. Nursel Yıldız

BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROGRAMLARININ METODOLOJİSİ

Imre Lakatos/
çev. Duygu Uygun

LINOEL TOGER - MICHAEL McGUIRE

TANRI BEYNİ

BEYİN NEDEN İNANÇ ÜRETİR?

"Tıpkı bedenin hamağa uzandığı zaman, barfikse asıldığı zamandan daha rahat olması gibi, beyin de kuşku duyduğu zamanlara kıyasla inanç duyduğu zaman daha rahattır..."

İki ünlü bilim adamı Tiger ve McGuire, Tanrı'nın varlığı ve dinin doğası hakkındaki ateşli tartışmalara bambaşka bir yön veriyorlar. Evrimsel biyolojiyi temel alan bir bakış açısıyla beyin bilimine odaklanarak din hakkında yıllardır sorulan sorulara yanıt arıyorlar.

Beyin bilimi, insanların ve diğer benzer primatların kaçınılmaz stres kaynaklarından rahatsız olduğunu ortaya koyar. Bu rahatsızlıkla başa çıkabilmek için insanlar 'beyin yatıştırıcısı' arayışı içindedirler. Biz insanlar, beyinlerimizi yatıştırmak için dinlerden ve dinlerin etrafında yaratılan toplumsal yapılardan yararlanarak doğuştan gelen endişelerimizden kurtulmaya çalışırız. Kitapta bunu nasıl yaptığımız anlatılmaktadır.

"Lionel Tiger ve Michael McGuire, dinin neden bu kadar yaygın ve kalıcı olduğu sorusunun yanıtını en doğru yerde arıyorlar: İnsan beyni. Uzunca bir süredir dinin doğası üzerine bu kadar iyi bir kitap yazılmamıştı."

–Robin Fox, Rutgers Üniversitesi

"İnsan beyninin dini nasıl 'aradığı'yla ilgili etkileyici ve derinlemesine bakış açısı geliştiren Tiger ve McGuire bunu yaparken bilimi temel alıyorlar."

–Dr. R. Curtis Ellison, Boston Üniversitesi

ALFA
Ticarethane Sokak, No: 15, 34110
Cağaloğlu, Fatih - İstanbul
T. 0212 513 3420 (pbx)
F. 0212 519 3300
www.alfakitap.com

THG 016308 CAZ

ISBN 978-605-106-371-3